

University of Groningen

Huge van Bordeeus

Lens, Maria Johanna

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version

Publisher's PDF, also known as Version of record

Publication date:

2004

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):

Lens, M. J. (2004). *Huge van Bordeeus: een ridder van Karel de Grote op avontuur in het Oosten*. s.n.

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

The publication may also be distributed here under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the University of Groningen website: <https://www.rug.nl/library/open-access/self-archiving-pure/taverne-amendment>.

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

4. DE PROZAROMAN *HUYGHE VAN BOURDEUS* (NP)

4.1 DE DRUKKEN

4.1.1 *De druk van Vorsterman*

In het midden van de zestiende eeuw verscheen bij de Antwerpse drukker Willem Vorsterman de prozabewerking van de ridderroman *Huyghe van Bourdeus*.¹ Een exacte datering van deze uitgave is niet bekend, omdat de titelpagina verloren gegaan is. Zij is door Nijhoff en Kronenberg vastgesteld op circa 1540 op grond van de staat waarin het drukkersmerk van Vorsterman verkeerde.² Het is niet bekend of dit de eerste druk van deze tekst was, met andere woorden of Vorsterman de primeur had.³ Het is wel de oudste druk van de prozaroman *Huyghe van Bourdeus* die overgeleverd is;⁴ slechts één exemplaar ervan is bewaard gebleven. Dit unieke exemplaar bevindt zich thans in de Österreichische Nationalbibliothek in Wenen (signatuur C.P.2.B.74).⁵

De druk van Vorsterman telt 72 bladen en is rijk geïllustreerd met houtsneden die waarschijnlijk voor een deel uit de voorraadbak van Vorsterman zelf stamden.⁶ Een aantal afbeeldingen treffen we eveneens aan in eerdere drukken van Vorsterman, bijvoorbeeld in *Margarieta van Limborch* (1516),⁷ *Die triumphe van dat cronement van den keyser* (1520)⁸ en de *Wonderlijcke oorloghen van Maximiliaen* (circa 1531).⁹ Behalve in andere drukken van Vorsterman, komen we ook afbeeldingen uit *Huyghe van Bourdeus* in latere uitgaven van andere drukkers tegen, bijvoorbeeld in *Turias*

¹ Wolf 1860 heeft als titel voor zijn diplomatische editie: *Huyge van Bourdeus*. Ik gebruik de titel van de druk van 1584.

² Nijhoff/Kronenberg 1940, dl. 2, p. 460-1 menen dat het drukkersmerk van Vorsterman in *Huyghe van Bourdeus* minder gaaf is dan in twee andere drukken uit maart 1540, te weten *Tfundament der medicinen ende chyrurgien* van Petrus Sylvianus en *Der verloren Sone*. Het drukkersmerk in deze edities bevat vier wormgaatjes, terwijl het in de druk van *Huyghe van Bourdeus* vijf wormgaatjes heeft. Wat dus betekent dat *Huyghe* na de bovengenoemde titels gedrukt moet zijn, dus na maart 1540.

³ Vermeulen 1986, p. 146 rekent *Huyghe van Bourdeus* tot de eerste drukken uit het fonds van Vorsterman. Dit wordt verder niet beargumenteerd.

⁴ Behalve de druk van Vorsterman zijn er nog drie jongere drukken overgeleverd, zie paragraaf 4.1.2 voor meer informatie.

⁵ De tekst van *Huyghe van Bourdeus* is samengebonden met de tekst van een andere druk van Vorsterman, te weten de *Historie vander coninghinnen Sibilla*. Van deze prozaroman ontbreekt eveneens de titelpagina. Nijhoff/Kronenberg dateren deze tekst circa 1538. Het is niet bekend wanneer beide teksten samengebonden zijn.

⁶ Besamusca (1983, p. 31-32) noemt een getal van 40. In een aantal gevallen zijn de afdrukken van twee verschillende blokken naast elkaar geplaatst en vormen zij samen één afbeelding of illustratie. Dit bijvoorbeeld het geval in kap. 12, 13, 18 en 36. Enkele van deze blokken worden door andere drukkers afzonderlijk of in een andere combinatie gebruikt, zoals bijvoorbeeld in *Ulenspieghel*, zie noot hieronder. Dit in ogenschouw nemend, zijn voor de druk 44 houtsneden gebruikt voor 40 afbeeldingen.

⁷ Hsn. kap. 24 (f. 37a). Zie Schlusemann 1995b, p. 692.

⁸ De houtsneden van kap. 2 (f. 3b, afbeelding van een maaltijd) en van kap. 3 (f. 4b, een kroningsplechtigheid).

⁹ Hsn. kap. 25 (f. 39b), kap. 27 (f. 42a), kap. 28 (f. 45b), kap. 30 (f. 46b) en kap. 31 (f. 58b) (gedeeltelijk).

ende Floreta van de weduwe van Jacob van Liesveldt (1554)¹⁰ en in *Ulenspieghel* van Van Ghelen (1580).¹¹ Enkele blokken zijn wellicht speciaal voor de *Huyghe*-druk gesneden.¹² De ontbrekende titelpagina heeft zeer waarschijnlijk een uitvoerige titel bevat om het werk aan te prijzen.¹³ Het lijkt aannemelijk dat deze overeenkwam met de titelpagina van de druk uit 1584, die qua opmaak en inhoud niet veel verschilt van de Vorstermandruk. De titel zou, conform de druk uit 1584, aldus geluid kunnen hebben: *Van Huyghe van Bourdeus een schoone ende noyt wonderlijcker Historie noyt ongehoorder dinghen ende avontueren dan die by Huyghen voorschreuen Ghesciet ende Gheuallen sijn*.¹⁴ Verder is het waarschijnlijk dat de titelpagina een houtsnede en een datering bevat heeft.¹⁵ In het colofon, dat gelukkig wel is overgeleverd, staat vermeld dat de tekst gedrukt is door Willem Vorsterman, woonachtig *in die camerstrate Inden gulden Eenhoren*. Vorsterman woonde hier vanaf 1511 tot en met zijn dood in 1543.¹⁶

De tekst van deze druk is verdeeld in 45 hoofdstukken of kapittels en voorzien van hoofdstuktitels. Voorafgaand aan de tekst zijn twee prologen toegevoegd. In de eerste proloog wordt het publiek aangespoord het verhaal te lezen; in de tweede proloog (de *na prologhe*) worden de deugden en heldendaden van Karel de Grote beschreven. Naar de mode van de tijd zijn er rederijksverzen toegevoegd en een gebed.¹⁷ De vraag is of deze passages al in de oorspronkelijke bewerking aanwezig waren of dat zij pas later aan het verhaal zijn toegevoegd. In dat geval zou de druk uit circa 1540 niet de eerste geweest zijn. De wijze waarop de passages ingevoegd zijn, doen vermoeden dat dit mogelijk is. De rederijksverzen onderbreken het verhaalverloop soms op ongelukkige wijze. Het verhaal lijkt te zijn aangepast om de verzen in het geheel in te passen, maar dit is niet altijd goed gebeurd. Ik zal hier in paragraaf 4.3 op terugkomen.

Over Vorsterman zelf en de wijze waarop hij werkte is weinig bekend.¹⁸ De reden hiervan is dat het fonds van deze drukker nooit systematisch bestudeerd is.¹⁹

¹⁰ Hsn. kap. 24 (f. 37a) en kap. 30 (f. 46b).

¹¹ Zoals de afbeelding uit kap. 18 (f. 29 a) van *Huyghe*. Deze is echter niet afkomstig van hetzelfde blok.

¹² Dit zou het geval geweest kunnen zijn met de houtsneden uit kap. 15 (f. 23b), afbeelding van drie mannen met vlegels staande voor een kasteel en naast een boom waaraan een bekken hangt (de 'automaten' van Dunalster) en kap. 17 (f. 26b), een vrouw steekt een man een stok tussen de benen. Een tweede man staat schuin achter haar met geheven zwaard. In de tekst staat dat er aan de boom twee! gouden bekkens hangen.

¹³ Volgens Vermeulen (1986, p. 150) stelt Vorsterman zelf de tekst van titelpagina van zijn uitgaven vast, die in veel gevallen nogal lang is.

¹⁴ Dit is de titel van de druk uit 1584 van Ian van Ghelen. Niet alleen verschilt deze druk tekstueel nauwelijks van de druk van circa 1540, hij bevat bovendien 24 identieke houtsneden.

¹⁵ Op de titelpagina van de druk van Ian van Ghelen staat een afbeelding van mannen met vlegels en een ridder die op met een zwaard tegen een bekken slaat dat aan een boom hangt. Deze afbeelding behoort bij de episode Dunalster: Huge probeert hier het kasteel van de reus binnen te komen. Mogelijk heeft deze afbeelding eveneens de voorkant van de Vorsterman druk gesierd.

¹⁶ Rouzet 1975, p. 239.

¹⁷ Zie o.a. Debaene 1977, p. 347-51.

¹⁸ Informatie over deze drukker en zijn werk is te vinden bij Vermeulen 1986, p. 128-153, Rouzet 1975, p. 239-40, Polain 1892, p. 1-38 en Besamusca 1988 (inleiding ed. *Sibilla*).

¹⁹ Dit is recentelijk wel gedaan voor het fonds en werkwijze van Jan van Doesborch (Franssen 1990). Een overeenkomstig onderzoek naar het fonds van Willem Vorsterman is zeer gewenst. Schlusemann

Eigenlijk is dat vreemd want hij kan tot de productiefste drukkers van zijn tijd gerekend worden. In de periode waarin hij werkzaam was (circa 1504 tot 23 juli 1543) verlieten bijna 400 teksten zijn persen. Vorsterman was geen echte specialist; zijn fonds geeft een doorsnee van de boekproductie uit de zestiende eeuw. Hij drukte verschillende soorten teksten in verschillende talen, waaronder Frans, Latijn, Engels, Spaans en Deens. Vorsterman hield de markt en zijn mededrukkers goed in de gaten. Hij trachtte mee te profiteren van de succesnummers die zij uitbrachten.²⁰ Niet alleen concurreerde Vorsterman met collega's, maar hij werkte ook met enkele van hen nauw samen.²¹ Hij schijnt bovendien contacten in Parijs gehad te hebben.²² Vorstermans commerciële instelling en zijn contacten met andere drukkers hebben ongetwijfeld de keuze van zijn tekstit uitgaven beïnvloed. Eveneens van invloed op de keuze van zijn teksten zal zijn geweest dat hij officieel drukker was voor zowel keizer Karel V als voor de Luikse prins-kardinaal Erard van der Mark.²³ In deze context misstaat de uitgave van een ridderroman als *Huyghe van Bourdeus*, handelend over een van de pairs van Karel de Grote, niet.

Wanneer Vorsterman zelf de primeur van de eerste druk van *Huyghe van Bourdeus* gehad heeft – die niet de overgeleverde druk hoeft te zijn – dan ligt het gezien zijn internationale oriëntatie voor de hand te veronderstellen dat hij bekend was met het verhaal van *Huon de Bordeaux* dat in Frankrijk druk op druk beleefde.²⁴ Via zijn relaties in Parijs zou hij beslag hebben kunnen leggen op een Franse druk en deze hebben kunnen laten vertalen of bewerken.²⁵ Toch was het niet noodzakelijk om de kopij voor de druk van een Nederlandse prozabewerking van dit verhaal over de grens te halen, daarbij in het midden gelaten of Vorsterman nu wel of niet de primeur had. Immers, ook in het Middelnederlandse taalgebied was het verhaal bekend en waren er teksten van voorhanden. De handschriftfragmenten van de berijmde versie van *Huge van Bordeus* getuigen hiervan. In de volgende paragraaf (4.2) zal ik nagaan welk type bron mogelijk gebruikt zou kunnen zijn voor de prozaroman: een Franse prozadruk, een Frans handschrift of een Middelnederlandse rijmtekst.

besteedt in een tweetal artikelen aandacht aan enkele aspecten van het werk van deze drukker, zoals zijn positie op de Antwerpse boekenmarkt aan het begin van de zestiende eeuw en zijn samenwerking met o.a. Jan van Doesborch (Schlusemann 1997, p. 33-59 en Schlusemann 1994, p. 156-173).

²⁰ Zo drukt hij enkele nummers na van Thomas van der Noot en Jan van Doesborch, zie Vermeulen 1986, p. 149. Zie ook Schlusemann (1995, p. 40) die zegt dat Vorsterman een drukker is die teksten uitzocht die voorheen – in een andere taal of bij een andere drukker – hun succes al bewezen hadden. Wellicht was dit een reden om *Huyghe* in het fonds op te nemen.

²¹ Hij werkte onder meer samen met Michiel Hillen van Hoochstraten, Claes de Grave en Merten de Keyser, maar ook met Jan van Doesborch. Zie Rouzet 1975, p. 239; Schlusemann 1994 en Schlusemann 1997, p. 45 e.v.

²² Rouzet (1975, p. 239) vermeldt dat Josse Bade te Parijs voor hem drukte (in 1518).

²³ Vermeulen 1986, p. 129.

²⁴ Zie voor een overzicht van deze drukken appendix 1.

²⁵ Waarschijnlijk is hij niet zelf de auteur van de prozabewerking geweest, zie Vermeulen 1986, p. 150.

4.1.2 De latere drukken

Behalve de druk van Vorsterman, zijn er nog exemplaren van drie verschillende drukken van de prozaroman bewaard gebleven. We bezitten een exemplaar van een druk uit 1584 van Ian van Ghelen, van een druk uit 1632 van Guillam Lesteens (of Lees-tens) en een exemplaar van een druk uit circa 1660 van Otto Barentsz. Smient.²⁶ De teksten uit 1584 en 1632 zijn eveneens te Antwerpen gedrukt, de tekst van circa 1660 verscheen in Amsterdam.²⁷

Uiterlijk onderscheiden de zeventiende-eeuwse drukken zich van de drukken uit de zestiende eeuw. Ze zijn eenvoudiger, soberder en dus goedkoper dan hun zestiende-eeuwse voorgangers.²⁸ Werd de tekst in de zestiende eeuw nog in een opmaak van één kolom per bladzijde gedrukt, rijk geïllustreerd met houtsneden, in de zeventiende eeuw wordt de tekst in twee kolommen gezet, de afbeeldingen worden geringer in aantal en eenvoudiger.²⁹

De tekst zelf verandert nauwelijks:³⁰ zij blijft vrijwel ongewijzigd, afgezien van enkele spellingvarianten, kleine toevoegingen en weglatingen, en hier en daar een andere formulering. De twee zestiende-eeuwse drukken liggen tekstueel het dichtst bij elkaar en staan daarmee tegenover de twee zeventiende eeuwse drukken waarin de meeste aanpassingen gemaakt zijn.³¹ Dit is opmerkelijk omdat de *Huyghe* in de lijst uit 1612 die door de bisschop van Brugge, Karel-Philips de Rodoan, was opgesteld, onder de 18 verboden boeken staat vermeld. Deze boeken zouden niet geschikt zijn voor het onderwijs.³² In de ordonnantie uit 1621 van de bisschop van Antwerpen, Joannes Malderus, wordt *Huyghe* ingedeeld in categorie van boeken die niet gebruikt mogen worden voor ze grondig gecorrigeerd en daarna geapprobeerd zijn.³³ Opmerkelijk genoeg staat de roman wel vermeld op de taxatielijst uit 1642 waarin de prijzen van de schoolboeken vermeld staan. Onder *School-boecken, Historien, ende ander ghemeyn goedt in quarto* staat bij 6 en 7 bladen vermeld: *Huyge van Bordeaux* (sic) en wel voor drie stuivers.³⁴ Bij de lijst wordt onder meer het volgende vermeld: ‘Dus sullen de Boeckdruckers en de Boeck-vercoopers int drucken ende vercoopen van dese boecken, gehouden wesen hen van nu voort-aen te reguleren na den inhoudt deser Lijste ende Ordonnatie’. *Huyghe* was op de lijst van Malderus terechtgekomen omdat daarin ge-

²⁶ Zie Besamusca 1983, p. 32-6.

²⁷ Pleij (1971, p. 37) noemt nog de vermelding in een dagboek uit het begin van de zeventiende eeuw van een Friese boer die onder de inventaris van zijn boeken vermeldt: *Een hijstorie van Hwijghe van Berdeens en conienck Abroen*.

²⁸ Eenzelfde trend zagen we bij de Franse drukken, zie paragraaf 2.2.2.

²⁹ De druk van Lesteens slechts bevat er slechts 9; druk van Smient 30.

³⁰ Dit is gebleken uit een steekproefsgewijze vergelijking van de drukken.

³¹ Dit beeld wordt ondersteund door het gebruik van de houtsneden in de verschillende drukken. In de druk uit 1584 komen 24 dezelfde houtsneden voor als in de druk van Vorsterman; in de druk uit 1623 slechts één en in de druk uit circa 1660 twee. Een systematischer onderzoek is nodig om de verhouding tussen de drukken nader vast te stellen.

³² Resoort 1988, p. 209 e.v. voor kritiek op prozaromans die op school gebruikt werden. Zie ook Dela Montagne 1907, p. 1-35.

³³ *Huyghe* is ingedeeld in klasse vier. Het opschrift luidt: ‘Boeken die in de schole niet en moghen ghebruikt worden voor dat sy neerstichlyk ghecorrigeert ende achtervolgende de ordonnantie van synen Eerw. gheapprobeert sullen wesen’. Zie Dela Montagne 1907, p. 7.

³⁴ Dela Montagne 1907, p. 10.

sproken werd over ‘une jeune fille qui se montre toute nue; d’une coupe qui se remplit de vin après trois signes de croix et se dessèche si la main qui la tient est celle d’un pécheur; et enfin d’une corne qui sonne d’elle-même lorsque quelqu’un songe à faire du mal’.³⁵ Toch betekent het feit dat *Huyghe* op de taxatielijst uit 1642 voorkomt niet, dat de roman op genoemde kritiekpunten is aangepast.³⁶ De tekst blijkt steeds ongewijzigd goedgekeurd te zijn.³⁷ Alle drukken na Vorsterman bevatten een approbatie,³⁸ maar Claramonde spoelt nog steeds naakt op het strand aan en de beker en hoorn komen eveneens nog voor in het verhaal. Het is mogelijk dat er een voor schoolgebruik aangepaste tekst bestaan heeft waarin deze elementen wel geschrapt zijn, maar een dergelijke tekst is niet overgeleverd.

4.2 DE GRONDTEKST

Inleiding

We bezitten dus een Nederlandse prozaversie van *Huon de Bordeaux* en wel de zestiende-eeuwse prozaroman *Huyghe van Bourdeus*. De vraag is nu op basis van welk type tekst deze prozaroman gemaakt is. Er zijn drie mogelijkheden: 1) de prozatekst is gemaakt op basis van een druk van de Franse prozaroman *Huon de Bordeaux*; 2) het chanson de geste zelf heeft als bron gediend; of 3) de Nederlandse prozatekst is een bewerking van een Middelnederlandse verstekst. In het algemeen wordt mogelijkheid drie het meest waarschijnlijk geacht door de verschillende onderzoekers.³⁹ Zij veronderstellen dit op grond van restanten van rijmparen (rijmresten) die in het proza aanwijsbaar zouden zijn. Deze aanname is echter niet zonder problemen en moet daarom ter discussie gesteld worden. Kienhorst en Tersteeg deden dit – zij het voorzichtig – in de uitgave van de fragmenten Brussel en Nijmegen. Zij impliceren dat de prozaroman op basis van een of meer Franse bronnen gemaakt zouden zijn, maar onderbouwen dit niet.⁴⁰

Het vaststellen van resten van rijmparen lijkt een subjectieve aangelegenheid te zijn. Wanneer zijn rijmende woorden in een prozatekst restanten van rijmparen? Op grond van welke criteria kan men dit bepalen? Men begeeft zich op glad ijs, zeker wanneer de mogelijkheid tot controle ontbreekt omdat de veronderstelde berijmde

³⁵ Dela Montagne 1907, p. 24. Dat men hier ten lande moeite had met bepaalde elementen uit het *Huon*-verhaal blijkt ook uit de elementen die in de prozatekst ontbreken ten opzichte van de Franse traditie. Zie hiervoor paragraaf 4.3.

³⁶ Genoemde kritiekpunten zijn echter niet geheel in overeenstemming met de tekst van de prozaroman. 1) Claramonde biedt zichzelf niet naakt aan. Hüge verleidt haar kort nadat ze uitgevaren zijn. Ze raakt haar kleren kwijt door de schipbreuk. Wanneer Claramonde en Hüge samen naakt op het strand aanspoelen, wordt Claramonde ontvoerd door heidenen die haar een mantel omslaan. 2) Men hoeft slechts één kruis over de beker te maken om hem te doen vollopen met wijn. 3) De hoorn brengt niet uit zichzelf geluid voort. Hüge mag er alleen op blazen als hij in doodsnood verkeert. Zijn deze gegevens afkomstig uit een onbekende druk of heeft de opsteller van de lijst niet goed gelezen?

³⁷ Pleij (1971, p. 37) noemt de editie uit 1632 ten onrechte ‘een gekasteerde editie’.

³⁸ De druk van 1584 bevat een approbatie door P. de Lens. In de titel van druk 1632 staat: *Nu op een nieuw ghevisiteert // ende gecorrigeerd en in het colofon: Met Gratie ende Privilegie*. Deze druk bevat een approbatie door Aernout van Mechelen, evenals de druk uit circa 1660.

³⁹ Schlusemann 1995a, Debaene 1977, Verdam 1877.

⁴⁰ Kienhorst/Tersteeg 1995, p. 59-60.

brontekst niet is overgeleverd. Daarbij wordt nog wel eens vergeten dat een prozabewerking geen woordelijke omzetting hoeft te zijn van de berijmde bron. De bewerker kan vrij met zijn materiaal omgegaan zijn, zoals bijvoorbeeld het geval is in de prozaroman *Margarieta van Limborch*,⁴¹ of hij was zo bedreven in het wegwerken van de rijmen, dat daarvan weinig of geen sporen in het proza terug te vinden zijn. Aan de andere kant hoeven (toevallig) rijmende woorden in een prozatekst niet automatisch op een berijmde brontekst te wijzen: in teksten als *Appollonius van Thyro* en de *Historie van Sibilla* kan men – als men wil – rijmende woorden aanwijzen, terwijl deze teksten op respectievelijk een Latijnse en een Spaanse bron teruggaan. Rijmwoorden in *Huyghe van Bourdeus* hoeven dus niet automatisch op een Middelnederlandse berijmde bron voor het proza te wijzen. Om meer zekerheid omtrent de mogelijke brontekst te krijgen, moeten ook de andere twee alternatieven onderzocht worden.

Het is heel goed mogelijk dat de bewerker over een Franstalige tekst beschikte van dit populaire verhaal. *Huon de Bordeaux* kent immers een doorlopende overlevering van midden dertiende tot in de negentiende eeuw. Dit is mede te danken aan de vijftiende-eeuwse prozabewerking van het chanson de geste, die vanaf 1513 (de oudste druk) vele malen herdrukt is.⁴²

4.2.1 De Franse prozaroman (Hp) en de Nederlandse prozaroman (Np)

Inleiding

De Franse prozaroman (Hp) die in 1454 gemaakt is, is veel omvangrijker dan de Nederlandse tekst (Np).⁴³ Dit komt doordat behalve het verhaal over *Huon de Bordeaux* ook een aantal vervolgen uit de cyclus in proza omgezet zijn. De tekst van de Franse prozaroman zou vanwege deze vervolgen bewerkt moeten zijn op basis van een handschrift dat dicht bij T gelegen moet hebben. Volgens Raby is voor de prozatekst van *Huon de Bordeaux* – over de prozavervolgen doet hij geen uitspraak – een handschrift gebruikt dat in de buurt van P gelegen moet hebben en waarschijnlijk ouder is dan P zelf.⁴⁴ Welk handschrift precies de bron van Hp geweest is, is hier minder belangrijk, daar P, T, en M nauw verwant zijn. Belangrijk voor de positiebepaling van Np ten opzichte van Hp is dat de tekst van Hp dicht bij die van het dertiende-eeuwse chanson de geste ligt. Inhoudelijk volgt de prozatekst de tekst van het chanson de geste op de voet. Er zijn hier en daar wel kleine veranderingen aangebracht, maar in wezen is de tekst hetzelfde gebleven.⁴⁵ Het is voor de bestudering van de verhouding tussen Np en Hp van belang te constateren dat de Nederlandse prozaroman alleen het verhaal over Hugos verbanning (het eigenlijke *Huon*-verhaal dus) behandelt dat, net als in M, eindigt in Bordeaux met de verzoening tussen Huge en Karel. De vervolgen ontbreken. Dit

⁴¹ Zie Schlusemann 1995, p. 201.

⁴² Zie hoofdstuk 2 en appendix 1 voor meer informatie.

⁴³ De oudste twee drukken, die van 1513 en 1516, tellen 188 folia. Zie voor informatie over de Franse drukken ook paragraaf 2.2.2.

⁴⁴ Zie voor meer informatie paragraaf 2.2.1 (classificatie van de handschriften).

⁴⁵ Doutrepont 1939, p. 336-7; Raby 1998, p. cx1.

verklaart mede – in Np ontbreekt veel ten opzichte van het Franse verhaal⁴⁶ – het verschil in omvang tussen beide prozabewerkingen.

Hoewel de Nederlandse prozatekst een stuk korter is en hij op verscheidene plaatsen afwijkt, meende F. Wolf al in 1857 dat Np nauw verwant is aan het chanson de geste. Np zou volgens hem gemaakt zijn op basis van het chanson de geste, en wel de redactie van handschrift Tours (M) of een daaraan verwante tekst.⁴⁷ De verwantschap tussen beide teksten is sindsdien door niemand bestreden. Toch dacht C. Riedl in 1890 dat niet het chanson de geste zelf, maar de Franse prozaroman de bron voor Np geweest moest zijn. Hij is de enige die deze hypothese serieus onderzocht heeft.⁴⁸ Voretzsch reageerde in zijn studie van *Huon de Bordeaux* op de bevindingen van Riedl en verwierp deze.⁴⁹ Hij was met Wolf van mening dat Np verwant is aan M, zij het minder direct dan Wolf dacht.⁵⁰ Zijn bezwaren richtten zich tegen de methode: Riedl had jongere drukken gebruikt dan Wolf,⁵¹ terwijl hij juist een oudere druk gebruikt zou moeten hebben om diens opvatting te bestrijden. Immers, in de jongere drukken is de tekst hier en daar ingekort en aangepast.⁵² Voretzsch zelf gebruikte twee andere Franse drukken om de opvatting van Riedl te toetsen: één uit het midden van de zestiende eeuw van Jean Bonfons en een achttiende-eeuwse druk van Jacques Oudot. Deze drukken zijn wel ouder dan de drukken die Riedl gebruikt had, maar ze zijn niet ouder dan de druk die Wolf gebruikt had. Om te beargumenteren of Np al dan niet een Franse prozatekst als bron gehad heeft, had hij een druk van *Huon de Bordeaux* moeten gebruiken die ouder is dan de oudst bekende druk van Np (Vorsterman circa 1540). We kunnen tegen de methode van Voretzsch dus hetzelfde bezwaar inbrengen als hij tegen Riedl had. Voretzsch had daarnaast ook bezwaren tegen de inhoudelijke argumenten die Riedl aandroeg. De genoemde overeenkomsten tussen Hp en Np konden Voretzsch – terecht denk ik – niet overtuigen. De argumentatie van Riedl is weinig onderbouwd en soms ondergraaft hij zelfs zijn eigen stelling.⁵³ Zo bespreekt Riedl als eerste voorbeeld de aankomst van de held in Babylonië.⁵⁴ In de druk uit Troyes volgt de prozatekst de tekst van het chanson de geste nauwkeurig. In de latere Franse drukken wordt de aankomst zeer kort weergegeven, een beschrijving van de omstandigheden ontbreekt. In Np wordt de aankomst op eigen wijze verteld: korter dan in het chanson de geste, maar er wordt wel iets gezegd over de omstandigheden (zij het in andere bewoordingen). Riedl concludeert hieruit dat dit voorbeeld geen oplossing biedt voor

⁴⁶ Ik kom hier in paragraaf 4.3.2 uitgebreider op terug.

⁴⁷ Wolf 1857, p. 22 [199].

⁴⁸ Riedl 1890, p. 76-127; met name p. 116-121.

⁴⁹ Voretzsch 1900, p. 110-115.

⁵⁰ Voretzsch denkt dat Np via een Middelnederlandse verstekst op het chanson de geste teruggaat. Deze opvatting wordt besproken in paragraaf 4.2.3.

⁵¹ Wolf gebruikte de druk uit Lyon van 1586 door Benoist Rigaud; Riedl gebruikte een druk uit Troyes zonder datum van Vv Garnier (wrs. een achttiende-eeuwse druk) en de uitgave uit 1859 (Romans von Delvaux). De informatie die Riedl geeft m.b.t. de drukken van *Huyghe* is evenmin nauwkeurig. Hij spreekt van twee drukken: een uit 1621 (is slechts een vermelding van de prozaroman op de censuurlijst) en een uit 1644 bij Otto Barentsz Smient (moet zijn circa 1660). Riedl trof deze gegevens o.a. aan in de inleiding van de studie van Wolf 1857 van de prozaroman. Hij laat echter na te vermelden dat Wolf de tekst bespreekt van de druk van Vorsterman uit circa 1540.

⁵² De tekst werd ingekort toen hij in de *Bibliothèque Bleue* werd opgenomen.

⁵³ Zie de argumentatie van Voretzsch 1900, p. 112-3.

⁵⁴ Riedl 1890, p. 117-8.

de vraag uit welke bron Np voortgekomen is. Np verschilt evenveel van het chanson de geste als van Hp. Vervolgens zegt hij dat het gegeven dat in Np vermeld wordt dat het Sint Jansdag is, in de richting van het chanson de geste als bron wijst. Vraag is waarom Riedl deze plaats bespreekt (en nog wel als eerste) als hij wil bewijzen dat Np een bewerking is van de Franse prozadruk.⁵⁵

Hoewel Riedl en Voretzsch beiden dus aandacht besteed hebben aan de relatie tussen Np en de Hp, zijn hun beschouwingen summier en hebben zij gebruikgemaakt van jongere drukken voor hun argumentatie. Dit maakt het voor mij wenselijk de relatie tussen beide prozateksten opnieuw te bezien aan de hand van de oudste Franse druk, en wel die uit 1513.⁵⁶ Tevens zal ik om de verhouding van Np en Hp te verduidelijken, Np naast de Engelse roman *Duke Huon of Burdeux* leggen. De Engelse tekst (aangeduid als Ep) is een getrouwe vertaling van Hp. Deze vertaling is tussen 1525 en 1533 gemaakt door Lord Berners en circa 1534 gedrukt.⁵⁷ Voor de vergelijking van Np met Hp maak ik gebruik van de bevindingen van Raby die de Franse prozaroman integraal vergeleken heeft met het chanson de geste.⁵⁸ Hij geeft een uitgebreide opsomming van de belangrijkste aanpassingen die de prozabewerker ten opzichte van het chanson de geste heeft aangebracht en concludeert dat deze (veelal kleine) aanpassingen de prozatekst een andere kleur gegeven hebben.⁵⁹ Vraag is nu of er significante wijzigingen ten opzichte van het chanson de geste in Hp aan te wijzen zijn die overeenkomen met Np.⁶⁰

Hp vergeleken met Np

Leggen we de Franse en Nederlandse druk naast elkaar dan zien we dat Hp een korte proloog bevat die wat lay-out betreft niet van het eigenlijke verhaal gescheiden is.⁶¹ In deze korte proloog wordt Karel de Grote (Charlemagne) geprezen en voorgesteld als de grote veroveraar:⁶² hij regeerde met hulp van God en heeft met hulp van zijn pairs veel landen veroverd. Ten slotte werd hij gekroond met de kroon van het Heilige Roomse Rijk. Karels veroveringen hebben ook een prijs, want hij heeft zijn twee ne-

⁵⁵ Ook het tweede voorbeeld dat hij bespreekt – en wel de passage waarin de reus Agrapart zich overgeeft aan Huon in de Franse teksten resp. gedood wordt door Huge in Np – geeft geen uitsluitsel over de bron: zie Riedl, p. 118-9. De twee voorbeelden die volgens hem wel naar de Franse prozaroman als bron voor Np verwijzen (de ontmoeting tussen Huon en de speelman, en de doop van Esclarmonde in Rome), worden door Voretzsch (1900, p. 113) kritisch beschouwd.

⁵⁶ Deze tekst is in 1998 uitgegeven door Raby. Hij duidt de druk uit 1513 aan met siglum A. Raby geeft de tekstvarianten van de andere zestiende-eeuwse drukken in het apparaat. Opgemerkt dient te worden dat de varianten tussen deze drukken niet groot zijn. De Nederlandse prozaroman (Np), op basis van de druk van Vorsterman uit circa 1540, is in 1860 uitgegeven door F. Wolf. Ik verwijs naar deze editie i.v.m. Np.

⁵⁷ Ik gebruik hiervoor de editie van Lee 1882-1887.

⁵⁸ Raby 1998, p. cxii-clvi; deze bevindingen zijn eerder door hem gepubliceerd in een afzonderlijk artikel (Raby 1993, p. 21-83).

⁵⁹ Raby 1998, p. cxi (en verwijzing aldaar naar Doutrepont 1939, p. 336-7).

⁶⁰ Ik heb Np en Hp zelf niet integraal met elkaar vergeleken, maar steekproefsgewijs enkele passages naast elkaar gelegd; passages die mede van belang zijn voor de verhouding tussen Np en de Middelnederlandse versfragmenten (dit komt in paragraaf 5.4 aan de orde).

⁶¹ In Hp gaat aan de tekst een inhoudsopgave vooraf; in Np is dit niet het geval. Inhoudsopgaven zijn in het algemeen niet gebruikelijk in Nederlandse prozaromans.

⁶² De proloog wordt niet als zodanig aangeduid. Het opschrift luidt: *Cy commence le livre du duc Huon de Bordeaulx et de ceulx qu de luy yssirent.*

ven Roland en Olivier verloren in de slag om Roncevaux, naast vele andere baronnen en ridders.⁶³ Het verlies was zo groot dat van de twaalf pairs van Frankrijk er daar elf omkwamen; alleen hertog Naime de Baviere overleefde de slag. Dit verlies drukt op Karel, evenals zijn hoge leeftijd. De koning is in deze gemoedstoestand als hij open hof houdt in Parijs, waar vele ooms en neven van de gesneuvelde baronnen aanwezig zijn. In Hp dient de informatie over Karel dus om de openingssituatie aan het hof te schetsen: de koning is oud en lijdt onder het verlies van zijn pairs.⁶⁴ In Np gaan maar liefst twee prologen aan het verhaal vooraf die los staan van het eigenlijke verhaal, zowel wat lay-out als inhoud betreft. De eerste proloog is een aansporing voor de lezer om het verhaal te lezen. De tweede proloog (de *na prologhe* genoemd) handelt over Karel de Grote. Ook in deze proloog wordt Karel geprezen: hij is wijs, godvruchtig en rechtvaardig. Dit in tegenstelling tot de huidige moraal (klaagt de schrijver). Voorts wordt Karels strijdvaardigheid geroemd en wordt vermeld dat hij drie zonen had. Het is duidelijk dat de Nederlandse proloog geen vertaling is van de proloog van de Franse prozaroman.

Hp is net als Np verdeeld in hoofdstukken of kapittels, maar de indeling verschilt van Np. Het *Huon*-verhaal is in de Franse prozatekst verdeeld in 76 hoofdstukken, in Np in 45. De Nederlandse kapittelopschriften zijn zeker geen vertalingen van de opschriften uit Hp en dekken vaak niet hetzelfde verhaalstuk. Dit wordt vooral duidelijk wanneer we Hp ook met de Engelse vertaling vergelijken.⁶⁵ Een voorbeeld. Het opschrift van hoofdstuk 1 van Hp luidt:

*Comment l'empereur Charlemagne requist a ses barons que ilz voulsissent eslire l'ung de eulx pour gouverner son empire.*⁶⁶

En de Engelse vertaling (Ep) heeft:

*How the Emperour Charlemayn requyryd hys barons that they wolde chose one amonge them to gouerne his empyre.*⁶⁷

Np heeft als opschrift:

*Hoe die groote Coninc Karel open hof hielt voor sijn heeren vrienden, ridderschap ende dienaers.*⁶⁸

Het is duidelijk dat het opschrift van Ep een vertaling is van Hp en dat het opschrift van Np afwijkt. Ook wat de inhoud van dit hoofdstuk betreft, komen Hp en Ep overeen en wijkt Np af. Zowel in Hp en Ep wordt verteld hoe Karel open hof houdt en bij die gelegenheid aan zijn pairs duidelijk maakt dat hij zijn macht wil overdragen. Karel stelt de pairs voor de keuze. Hij heeft twee zonen: Loys die nog te jong is, en Charlot die eigenlijk niet deugt, maar wel de wettige troonopvolger is. De keuze wordt echter nog niet in dit hoofdstuk gemaakt. Pas in het volgende hoofdstuk delen de pairs hun

⁶³ Een verwijzing naar de gebeurtenissen die verteld worden in het *Chanson de Roland*.

⁶⁴ Dit verlies verklaart tevens de namen van nieuwe pairs in het verhaal. Zie ook paragraaf 4.3.3.1.

⁶⁵ Hier kan met recht van een vertaling gesproken worden. De Engelse tekst volgt de Franse tekst getrouw.

⁶⁶ Ed. Raby 1998, p. 1 (inhoudsopgave) en p. 9.

⁶⁷ Ed. Lee 1882-1887 (vol. 1), p. 2.

⁶⁸ Ed. Wolf 1860, p. 5.

besluit mee. In Np daarentegen wordt verhaald dat Karel open hof houdt en bij die gelegenheid kenbaar maakt te willen aftreden. Hij stelt zijn zoon Charlot als opvolger voor. Dumay van Beyeren (= Naimes de Baiviere) stemt hier namens de baronnen mee in. Van een keuze is dus geen sprake. In kapittel 2 van Np wordt Charlot tot koning gekroond. Het opschrift van Np wijkt niet alleen af, maar dekt ook een andere inhoud. De bevindingen voor dit eerste hoofdstuk zijn representatief voor Np. Een vergelijking van de opschriften leert dat deze geen vertaling of bewerking zijn van de Franse opschriften zijn, maar dat er eigen opschriften gemaakt zijn voor de Nederlandse prozatekst die niet alleen veel korter is, maar soms ook anders gestructureerd dan Hp.⁶⁹

Niet alleen de kapittelopschriften van beide prozateksten wijken van elkaar af, ook in het verhaal zelf verschillen beide teksten op vele plaatsen. Daar de tekst van Hp dicht bij het chanson de geste ligt, staat Np op veel plaatsen niet alleen tegenover Hp, maar ook tegenover het chanson de geste. Op slechts enkele plaatsen komt Np met Hp overeen daar waar het chanson de geste afwijkt. Ik zal de relatie tussen Hp en Np ten opzichte van het chanson de geste behandelen aan de hand van de resultaten van de hierboven genoemde tekstvergelijking van Raby. Hij onderscheidt toevoegingen, modificaties en omissies ten opzichte van de epische versie. Vraag is welke onderscheidende elementen van Hp ten opzichte van het chanson de geste met Np overeenkomen. En of deze overeenkomsten zwaarwegend genoeg zijn om een directe relatie tussen beide teksten te kunnen veronderstellen.

Bekijken we de veranderingen die door de bewerker van de Franse prozaroman zijn aangebracht, dan moeten we constateren dat de meeste toevoegingen en modificaties niet in Np zijn terug te vinden. Np heeft wel een flink aantal omissies gemeen met Hp, maar de vraag is of dit vanuit Hp verklaard kan worden. Wat de toevoegingen betreft zijn slechts enkele hiervan – soms in een andere vorm – in Np terug te vinden.⁷⁰ Het betreft de volgende passages:

1) De bodes blijven overnachten in Bordeaux (Hp, f. 2c-3a).⁷¹

In Hp brengen de twee bodes op verzoek van de hertogin (de moeder van Huon en Gérard) de nacht door in Bordeaux.⁷² Zij keren pas de volgende dag naar Parijs terug. Voor ze vertrekken krijgen de bodes een aantal geschenken mee. In de decasyllabenversie (M) nodigt de hertogin de bodes wel uit om de nacht in Bordeaux door te brengen, maar zij slaan dit aanbod af.⁷³ In Np brengt de bode (het is er slechts één) eveneens de nacht in Bordeaux door. Hij doet dit niet op verzoek van de hertogin, want zij

⁶⁹ Ik kom hier in paragraaf 4.3.1 uitvoeriger op terug.

⁷⁰ Zo ontbreken onder meer de volgende toevoegingen: verwijzing naar gebeurtenissen te Roncevaux (Hp, f. 1a-b), Huon en Amauri worden beschreven als David en Goliath (Hp, f. 10b); Malabron draagt Huon niet alleen over de Rode Zee, maar ook over de rivier de Nijl (Hp, f. 28d); Huon doodt in Hp een neef van Gaudisse (Hp, f. 31c) enz.

⁷¹ De folioaanduidingen zijn uit de editie Raby 1998 overgenomen.

⁷² Ep volgt de tekst van Hp. In het vervolg zal dit alleen vermeld worden daar waar Ep afwijkt.

⁷³ Zie M, vs. 320-422 voor de missie naar Bordeaux. T en P wijken op deze punten niet af. De hss. a en b zijn fragmentarisch overgeleverd, zodat niet kan worden vastgesteld of deze variant hier in voor- kwam.

komt in deze tekst niet voor. De bode blijft bij Huce (Np, f. 5a-5b)⁷⁴ en vertrekt de volgende morgen. Hij krijgt geld mee en wordt zelfs door Huce tot ridder geslagen. In de alexandrijnenversie (R) wordt de bode eveneens ontvangen door Huon (ook hier is het er maar één). Helaas ontbreekt het eerste deel van het verhaal, zodat we niet weten of hij de nacht in Bordeaux heeft doorgebracht en of hij geschenken gekregen heeft. De overgeleverde tekst begint op het moment dat de bode uit Bordeaux is teruggekeerd (R, f. 2r). Np heeft dus zowel elementen gemeen met Hp als met R.

2) Tijdens de heenreis wordt vóór Jeruzalem eerst Jaffa aangedaan (Hp, f. 15a). In Hp verloopt de reis naar Jeruzalem als volgt: Huon, Garin en de ridders varen van Brindisi naar Jaffa. Te paard gaan ze vervolgens naar *Rames* (Hp, f. 15b) waar ze de nacht doorbrengen alvorens naar Jeruzalem te gaan.⁷⁵ In Np vaart het gezelschap van Brindisi naar *Takers* (sic),⁷⁶ waar ze aan land gaan om te eten en te drinken; hierna varen ze verder naar *Iaffen* (Jaffa) om van daaruit over land door te rijden naar Jeruzalem (Np, f. 13b-14a). Hoewel in beide teksten tijdens de reis naar Jeruzalem Jaffa wordt aangedaan, verloopt de tocht niet op dezelfde wijze. In M, T en P reist het gezelschap rechtstreeks van Brindisië naar Jeruzalem, andere plaatsen op de route worden niet vermeld. In fragment a wordt echter, net als in Np, gezegd dat de reizigers Acre (Acco) aandoen.⁷⁷ De vraag is hoeveel gewicht we aan het noemen van Jaffa en/of Acco in de verschillende teksten moeten toekennen. Dit waren naast Jeruzalem zulke bekende plaatsen in het Heilige Land dat een bewerker zelfstandig deze geografische precisering aangebracht kan hebben, wellicht met de bedoeling om de reis concreter en realistischer te maken voor de lezer.

3) Bij de eerste ontmoeting tussen Huon en Malabron neemt Huon een verdedigende houding aan (Hp, f. 28b).

Huon staat aan de oever van de Rode Zee en kijkt om zich heen naar een mogelijkheid om de zee over te steken. Dan ziet hij een vreemd wezen vanuit zee naderen. Dit blijkt Malabron te zijn, de bode van koning Auberon. Zodra Huon Malabron ziet verschijnen, maakt hij een kruisteken en trekt zijn zwaard om zich te verdedigen. Het is de eerste keer dat hij Malabron ontmoet, Huon weet dus nog niet met wie hij te maken heeft. In Np heeft Huce eveneens een zwaard in de hand en neemt hij een verdedigende houding aan (Np, f. 28b) wanneer hij Maleproen voor de eerste keer ontmoet. Zowel in de decasyllabenversie als in R ontbreekt dit element.⁷⁸ Toch is deze overeenkomst tussen Np en Hp niet uniek. De Nederlandse prozabewerker kon deze variant ook via een Middelnederlandse berijmde *Huce*-tekst gekend hebben. Een indicatie hiervoor is dat Huce in fragment l eveneens een verdedigende houding aanneemt wanneer hij Maleproen ziet verschijnen. Hij springt op en heeft een stok in de hand (l, vs. 132-7).⁷⁹

⁷⁴ De folioaanduidingen zijn overgenomen uit de editie Wolf 1860.

⁷⁵ *Rames* komt ook voor in *Esclarmonde*, hs. R, f. 198r5.

⁷⁶ Waarschijnlijk samentrekking van *te Akers* (Acco).

⁷⁷ Deze passage is niet overgeleverd in hs. b.

⁷⁸ Deze passage is niet overgeleverd in de hss. a en b.

⁷⁹ Zie voor de ontmoeting tussen Huce en Maleproen paragraaf 3.1.2.

4) In Babylonië wordt Huon door vier heidenen naar de gevangenis gebracht (Hp, f. 31d).

De held is gevangengenomen door de mannen van Gaudisse. Zowel in Hp als in Np (f. 31a-32a) wordt hij door vier heidenen naar de gevangenis gebracht. In de decasyllabenversie blijft het aantal onbepaald.⁸⁰ Ook in R wordt geen aantal genoemd, maar hier – net als in Np trouwens – geeft Esclarmonde in plaats van haar vader de opdracht Huon in het gevang te gooien. Zowel in R als in Np is het de dochter van Gaudisse die weet te bewerkstelligen dat de executie van de held wordt uitgesteld.⁸¹ Np vertoont dus zowel overeenkomst met Hp als met R. De overeenkomst met R is echter van groter belang dan die met Hp omdat deze verdergaande gevolgen voor het verhaal zelf heeft dan het aantal heidenen dat de held in het gevang gooit. Immers, in Np en R trekt de prinses zich het lot van de held aan: zij bevrijdt hem uit de gevangenis en houdt hem verborgen op haar kamer. In Hp blijft Huon in de gevangenis zitten.⁸²

5) Het zwaard dat gemaakt is door de smid Galant (Hp, f. 46d).

Huon is in dienst van het leger van Yvorin de Monbrant. Een heiden uit Yvorins gevolg geeft hem een verroest zwaard dat evenwel gemaakt blijkt te zijn door de smid Galant. Deze smid had drie zwaarden gemaakt: het ene was Durendal, sindsdien in het bezit van Roland, en het ander was Courtain.⁸³ Is het zwaard dat Huon krijgt het derde? Dit wordt niet expliciet vermeld, maar slechts geïmpliceerd. In Np blijkt het verroeste zwaard dat Huge krijgt eveneens door de smid Galant te zijn gemaakt en ook hier wordt vermeld dat Roelant eenzelfde zwaard bezit (*sijn weergade en des ghe-lijcken*, Np, f. 54b). Over een derde zwaard wordt niet gesproken. Ook in de decasyllabenversie krijgt Huon een zwaard dat gemaakt is door de smid Galant en het zusterzwaard is van Durendal.⁸⁴ De vermelding dat Roelant eenzelfde zwaard bezit ontbreekt echter.⁸⁵ Het is niet onmogelijk dat het gegeven (dat Durendal het zwaard van Roelant is) bekend was, zodat dat de bewerker van Np het onafhankelijk van Hp vermeld kan hebben.

6) Huon en zijn mannen bezoeken in Jeruzalem het graf van Godfried van Bouillon en zijn broer Boudewijn (Hp, f. 15b).

In Hp bezoeken Huon en zijn mannen in Jeruzalem niet alleen het Heilige Graf, maar ook het graf van Godfried van Bouillon en zijn broer Boudewijn. In Np worden Godfried en Boudewijn niet genoemd, evenmin worden zij in verband gebracht met het bezoek aan het Heilige Graf. Aan het einde van het Nederlandse prozaverhaal wordt over de koningen van Jeruzalem gesproken in verband met het nageslacht van Huge en Claramonde.⁸⁶ Er wordt verteld dat Claramonde twee zonen zal krijgen. De eerste zoon

⁸⁰ In de fragmentarische hss. a en b is deze passage niet overgeleverd.

⁸¹ Zie voor deze passage R, f. 50v7-30.

⁸² Zie paragraaf 4.2.2 voor de overeenkomsten tussen Np en hs. R.

⁸³ Dit is het zwaard van Ogier.

⁸⁴ Vgl. M, vs. 7605-14. Deze passage is niet overgeleverd in a en b.

⁸⁵ Dit gegeven ontbreekt ook in R.

⁸⁶ In de fragmenten wordt consequent Claramonde gespeld. In Np is dit consequent Claramonde. Ook in andere eigennamen hebben de fragmenten en Np eigen spellingvarianten (bijvoorbeeld Ebroen t.o. Abroen, Aliamus t.o. Aliames). Zie index 2. Deze variatie in eigenamen tussen rijm- en prozatekst komt ook voor in de *Limborch*, zie Schlusemann 1995, p. 205 noot 31.

zal het geslacht *vanden swane* (de Zwaanridder) voortbrengen, *waer af namaels descenderen sullen twee Coninghen van Jherusalem* (Np, f. 71a-b).⁸⁷ Het lijkt onwaarschijnlijk dat genoemde plaats in Hp aanleiding gegeven heeft tot deze genealogie. Handschrift R lijkt in dit verband eerder in aanmerking te komen.⁸⁸ Hier doet Auberon een voorspelling over het nageslacht van Huon. Hij zal Esclarmonde voor zich winnen en een dochter bij haar krijgen, waarvan drie zonen zullen afstammen die onder andere Jeruzalem zullen innemen (R, f. 26r22-32).⁸⁹ Een bezoek aan het graf van Godfried en Boudewijn ontbreekt in Np en R. De Zwaanridder-genealogie kunnen we waarschijnlijk op het conto van de Nederlandse bewerker schrijven. Sterker nog, het kan geen toeval zijn dat in een prozaroman gedrukt in de Brabantse stad Antwerpen, het geslacht van de held verbonden wordt met dat van de Zwaanridder.⁹⁰ Het lijkt waarschijnlijk dat hij de legende van de Zwaanridder gekend heeft en gebruikt.⁹¹

7) Huons kroning in het feeënrijk.⁹²

Hp houdt niet op bij het eigenlijke *Huon*-verhaal, dat wil zeggen: eindigt niet met de verzoening tussen Huon en Karel zoals in M, maar bevat ook Huons kroning in het feeënrijk en de avonturen die daarop volgen.⁹³ Aan het einde van Np reizen Huge en Claramonde in opdracht van Abroen naar zijn rijk om hem op te volgen. Dit rijk ligt niet in *faerie*, maar in ergens in het oosten, te weten in *Bulgherie*. Huge ontvangt Abroens goed waarna deze zelf van het aardrijk scheidt om naar de hemel te gaan. Een vergelijking van beide teksten leert dat Np niet noodzakelijk Hp als voorbeeld gehad hoeft te hebben om tot een dergelijke afsluiting te komen.⁹⁴ Ook in de Franse handschrifttraditie komt de kroning van Huon in het feeënrijk voor, of wordt daarnaar verwezen. Net als Hp, bevatten ook T, P, en R vervolgen op *Huon de Bordeaux*.⁹⁵ Alle handschriften variëren wat de lengte en inhoud van de vervolgen betreft. De continuaties geven geen aanleiding te veronderstellen dat de Nederlandse bewerker een van deze handschriften gebruikt zou hebben voor het einde van zijn verhaal. Hij kan het gegeven uit de traditie gekend hebben, zonder een specifiek handschrift gebruikt te hebben. De bewerker heeft het verhaal afgesloten met een duidelijke afronding, dit in

⁸⁷ Ed. Wolf 1860, p. 83. Over het nageslacht van de tweede zoon wordt niets gezegd.

⁸⁸ In de decasyllabenversie wordt geen genealogie van Huons voor- of nageslacht gegeven.

⁸⁹ Dit is een vooruitwijzing in *Huon de Bordeaux* naar de continuaties. Zie ook paragraaf 2.3.2.

⁹⁰ Zie in verband met de traditie van de Zwaanridder en Godfried van Bouillon, Claassens 1991b, p. 19-40 en dezelfde in *Van Aiol tot de zwaanridder*, 1998 (2), p. 148-51 en 380-6. Ook in *Gaufrey* wordt Huons geslacht in verband gebracht met de Zwaanridder, zie paragraaf 2.4.

⁹¹ Zie de prozaroman *Helias Ridder metter swane*, waar staat: *Ende uyt uwen gheslachte* (van Helias) *sal komen een vroom heer gheheten Godefroy van Billoen die door sijn kracht winnen sal tlant van Jherusalem, ende ander landen, om te verbreyden den hooghen naem Jesu, ende de heylighe wet Godts* (ed. Boekenooogen 1931, p. 38). Van Anrooij 1994, p. 301 vermeldt dat een auteur als Hennen van Merchtenen, evenals Maerlant en Boendale trouwens, het *Helias*-verhaal verwerpt waarin Godfried van Bouillon een afstammeling was van de Zwaanridder. Voor de prozabewerker van *Huyghe* was deze afstamming blijkbaar geen probleem: hij verbindt een fictieve held met de Zwaanridder.

⁹² Raby 1998 heeft alleen de prozatekst van *Huon de Bordeaux* uitgegeven. Voor de tekst van de vervolgen maak ik daarom gebruik van de tekst van de druk uit 1516, die ik beschikbaar heb op microfilm.

⁹³ Zie paragraaf 2.2.2 en appendix 1.

⁹⁴ Voretzsch (1900, p. 110-111) was eveneens deze mening toegedaan.

⁹⁵ Zie paragraaf 2.2.1 en 2.3.2.

tegenstelling tot Hp, T en R waar het *Huon*-verhaal expliciet verbonden wordt met de verdere avonturen van Huon. In dit opzicht komt Np meer overeen met M waar het verhaal eindigt met de verzoening tussen Huon en Karel.⁹⁶ In M (vs. 10491-3) wordt slechts vooruitgewezen naar een toekomstige kroning van Huon in Auberons rijk. De Nederlandse bewerker laat de lezer niet in spanning, want hij laat Huge daadwerkelijk naar Abroens rijk reizen, alwaar de held nog een lang en vroom leven leidt (Np, f. 71b).

Behalve uit de Franse traditie kon de prozabewerker het gegeven van de kroning ook nog uit een Middelnederlandse verstekst gekend hebben. Immers, gebeurtenissen in de fragmenten *mb* doen vermoeden dat de dichter zich voor het laatste deel van zijn verhaal heeft laten inspireren door de *Huon*-continuaties.⁹⁷ In deze fragmenten wordt Huge aangeduid met de titel koning. Wanneer Huge gekroond is en waar, weten we niet, maar de fragmenten wekken de indruk dat Huge al koning was voor hij Bordeaux verliet. Zowel in Np als in *mb* lijkt Huge koning te zijn over een aards territorium en niet over een feeënrijk, gezien de locatie daarvan in *Bulgherie*.⁹⁸

Geen van de hierboven besproken overeenkomsten tussen Np en Hp zijn bij nadere bestudering uniek of specifiek genoeg in de traditie om op grond hiervan zonder meer te kunnen concluderen dat een druk van Hp de bron voor de Nederlandse prozabewerking geweest is. Enkele van de hier genoemde plaatsen in Np wijzen niet alleen naar Hp, maar bevatten ook overeenkomsten met de decasyllabenversie (zie 2, 7), de vijftiende-eeuwse alexandrijnenversie van *Huon de Bordeaux* (zie 1, 4, 6), en de Middelnederlandse versfragmenten *Huge van Bordeeus* (zie 3, 7).

De Franse prozabewerker heeft niet alleen elementen toegevoegd aan het verhaal, hij heeft ook op verschillende plaatsen modificaties aangebracht. Opmerkelijk genoeg zijn de modificaties die de Franse prozabewerker aanbracht niet of nauwelijks in Np terug te vinden. Ik geef hier enkele voorbeelden.

1) Karel de Grote heeft in Np één zoon; en in Hp heeft hij er twee. Deze variant is uniek voor Hp. In de tweede proloog van Np (de *na prologhe* genoemd) wordt verteld dat Karel drie zonen had: Charlot, Pippijn en Lodewijc. Deze proloog staat los van het verhaal en van de *Huon*-traditie.⁹⁹

2) In Hp zijn enkele eigennamen veranderd ten opzichte van de epische traditie. De minstreel heet hier Mouflet in plaats van Estrument (Asternant in Np). De afvallige oom van Huon in Tormont heet Macaire in plaats van Oede (Oydon in Np).¹⁰⁰

⁹⁶ M is het enige overgeleverde handschrift zonder continuaties. De handschriften *a* en *b* zijn slechts fragmentarisch overgeleverd, zodat niet bekend is of deze ooit vervolgen bevat hebben.

⁹⁷ Zie paragraaf 3.1.1.

⁹⁸ Zie paragraaf 4.3.2.

⁹⁹ Wat de (inspiratie)bron van deze proloog geweest is, is vooralsnog onduidelijk. In paragraaf 4.3.3.2 kom ik op de proloog terug.

¹⁰⁰ Op één plaats hebben de hss. M en T Macaire in plaats van Oede. Ruelle heeft in zijn editie op die plaats de naam Macaire vervangen door Oede. Het betreft vs. 3901: *Laïans maint Oedes, uns traîtres provés*. In een noot verantwoordt hij deze ingreep. Deze plaats zou het resultaat zijn van een slechte lezing, ouder dan de hs. M en T. Opvallend is wel dat deze verrader in het proza consequent Macaire

Geraume noemt zich Jéracle in plaats van Tyacre (Tryakel in Np). Huon noemt zich Salatre in plaats van Garinet (Gherijn in Np). De eigennamen in Np komen overeen met die van het chanson de geste en niet met Hp. Bekijken we de Engelse vertaling van Hp, dan zien we dat hier wel de nieuwe namen zijn overgenomen.

3) Hp bevat modificaties in episodes die in Np geheel ontbreken.

A) Zo heeft de tweede fee die bij de geboorte van Auberon aanwezig is een naam gekregen: ze heet hier Transline (Hp, f. 18c). In Np treden geen feeën op en wordt aan de geboorte van Abroen geen aandacht besteed.

B) De moeder van Auberon wordt in Hp *la dame de l'Isle Celee* genoemd en haar avonturen worden verteld. Zo wordt onder meer vermeld dat zij zeer bemind werd door Florimont d'Albany. De bewerker van Hp zou deze gegevens ontleend hebben aan de avonturenroman *Florimont* van Aimon de Varennes.¹⁰¹ Daar in Np, zoals gezegd, geen feeën voorkomen, ontbreekt deze ontlening logischerwijze eveneens.

C) Een van de piraten die Esclarmonde ontvoerd hebben naar Aufalorne, ontsnapt aan Galafre en vlucht naar Yvorin de Monbrant, aan wie hij vertelt wat er voorgevallen is. In Hp stuurt Yvorin vervolgens op aanraden van zijn baronnen een bode naar Galafre om deze tot inkeer te brengen (Hp, f. 41d). In het chanson de geste wordt alleen vermeld dat Yvorin een bode stuurt. Deze episode ontbreekt geheel in Np. Hier worden alle piraten door Galafre gevangengenomen (Np, f. 48b).

Het is opvallend dat de modificaties die Hp heeft ten opzichte van het chanson de geste, in Np niet of nauwelijks zijn terug te vinden.¹⁰² Dit is deels te verklaren uit het feit dat Np een sterk ingekorte versie van het *Huon*-verhaal geeft. Bepaalde episodes ontbreken geheel, waardoor ook verschillen tussen de epische versie en de Franse prozaroman in deze episodes niet in Np terug te vinden zijn (zie onder 3). Andere episodes zijn in Np ingekort, met als gevolg dat elementen die in Hp ontbreken ten opzichte van de epische versie (de omissies), ook in de Nederlandse tekst ontbreken. Ik noem bijvoorbeeld het weglaten van de kruisproef tijdens de mis, voorafgaand aan de tweekamp van Hüge en Amorijs; het ontbreken van de namen Hendri en Rainfroi, de twee borgen van Amauri, alsook de beschrijving van het harnas van Agrapart.¹⁰³ Voretzsch noemde dergelijke overeenkomsten toevallig en beschouwde ze, terecht naar ik meen, als niet-zwaarwegend.¹⁰⁴ Het betreft veranderingen die beide bewerkers zelfstandig aangebracht kunnen hebben omdat deze veranderingen te maken hebben met algemene

genoemd wordt. Heeft deze ene plaats daar aanleiding toe gegeven, of is de naam gekozen, omdat Macaire traditioneel de naam van een verrader is in de chansons de geste? Raby (1998) zegt hier niets over.

¹⁰¹ Deze tekst is uitgegeven door Hilka 1932.

¹⁰² In de Engelse vertaling (Ep) komen de hier besproken plaatsen wel voor.

¹⁰³ Genoemde elementen ontbreken ook R. Hier kunnen nog meer voorbeelden aan worden toegevoegd: Amauri legt als eerste de eed af (komt in meer hss. voor); Claramonde belooft christen te worden (ook in R belooft zij dat, zij het op een andere plaats; in Nv is zij al christen wanneer zij Babylonië verlaat); voor de minstreel staat een vaatje wijn (komt in meer hss. voor); Karel besluit zelf om naar Bordeaux te gaan; Karels motivatie om de macht over te dragen, is dat hij in rust en vrede wil leven om God inniger te kunnen dienen.

¹⁰⁴ Voretzsch (1900, p. 112-3) zegt dat deze overeenkomsten moderniseringën zijn die door beide bewerkers zelfstandig kunnen zijn aangebracht.

tendenzen in prozabewerkingen, als streven naar meer vaart in het verhaal, naar meer duidelijkheid, realisme etc.¹⁰⁵ Deze veranderingen zijn echter te algemeen van karakter om een afdoende bewijs te leveren voor een directe relatie van Np met Hp.

Het gegeven dat Np een kortere versie bevat van het *Huon*-verhaal, kan niet afdoende verklaren waarom modificaties als de nieuwe eigennamen niet zijn overgenomen, indien Hp de basis geweest is voor Np.¹⁰⁶ Het verklaart evenmin waarom Np op deze en andere plaatsen dicht bij de Franse handschrifttraditie van *Huon de Bordeaux* staat dan bij Hp. Uit de vergelijking van Np met Hp is meermalen gebleken dat Np overeenkomt met het chanson de geste (zowel de decasyllaben- als de alexandrijnversie), daar waar Hp afwijkt. Deze conclusie roept automatisch de vraag op of niet een Franse prozadruk, maar een Franse verstekst als bron gediend heeft voor de Nederlandse proza-roman.

4.2.2 *De relatie met het chanson de geste*

Inleiding

Kunnen we vaststellen of Np op basis van een Frans handschrift gemaakt is en zo ja, kunnen we bepalen welk handschrift daar het meest voor in aanmerking zou kunnen komen? Voor Wolf (1857, p. 22 [199]) was het duidelijk dat Np gemaakt moest zijn op basis van M of een daaraan verwant handschrift. Hij concludeerde dit na een vergelijkende studie van M en Np.¹⁰⁷ De decasyllabenteksten (T, P, b en a) van *Huon de Bordeaux* heeft hij in dit verband niet bestudeerd. Nu waren de fragmenten a en b ten tijde van de studie van Wolf (in 1857) nog niet teruggevonden en kon hij deze dus niet in zijn onderzoek betrekken. T en P waren echter wel bekend, hoewel – net als M trouwens – niet in een editie beschikbaar.¹⁰⁸ Wolf koos waarschijnlijk voor een vergelijking van Np met M omdat volgens hem dit handschrift een redactie van het chanson de geste bevat die dichtbij het origineel staat en dit handschrift, net als Np, nog geen vervolgen bevat zoals de jongere handschriften T en P. Het is echter niet zonder meer vanzelfsprekend dat als Np bewerkt is op basis van een Frans handschrift, dit gedaan is op basis van een redactie die dichtbij het origineel ligt. Het oudste overgeleverde handschrift hoeft bovendien niet de redactie te bevatten die het dichtst bij het origineel ligt. Ook het gegeven dat Np alleen het verhaal over *Huon de Bordeaux* geeft en T en P ook vervolgen daarop bevatten, is geen afdoende reden om deze handschriften in dit

¹⁰⁵ Zie ook paragraaf 4.2 en 4.3. Zie voor deze tendenzen in prozaromans o.a. de studies van Doutrepont 1939, Brandstetter 1971, Debaene 1977.

¹⁰⁶ Zie ook Voretzsch 1900, p. 111-2.

¹⁰⁷ Voretzsch (1900, p. 109-10) sloot zich bij deze opvatting aan.

¹⁰⁸ De tekst van handschrift M, met correcties op basis van hs. P werd voor het eerst uitgegeven in 1860. Wolf beschikte over een afschrift dat hem ter beschikking gesteld was door Francisque Michel (Wolf 1857, p. 18 [195]). De teksten van T en P kwamen in 1960 in editievorm ter beschikking, via het variantenapparaat in de editie van Ruelle.

kader niet te bestuderen.¹⁰⁹ De bewerker kan alleen het verhaal over Huons verbanning bewerkt hebben en zelfstandig zijn verhaal hebben afgerond.¹¹⁰

Daar de *Huon*-teksten uit T, P en b nauw verwant zijn aan de tekst van M, kan een van hen dus het ‘aan M verwante handschrift zijn’ dat volgens Wolf als bron voor Np gediend zou kunnen hebben. Handschrift a neemt een aparte plaats in het stemma in en staat verder van M af dan T, P en b.¹¹¹ Dit handschrift komt, voorzover uit de overgeleverde tekstfragmenten is op te maken, niet in aanmerking als mogelijke bron. De tekst van a wijkt op verschillende plaatsen af van de andere handschriften; deze tekstvarianten zijn niet in Np terug te vinden. De afwijkende volgorde van sommige handelingen in a, het gevolg van een andere versvolgorde, is evenmin in Np terug te vinden.

Behalve de decasyllabenteksten van *Huon de Bordeaux*, moet ook de vijftiende-eeuwse alexandrijnenbewerking (R) bestudeerd worden in verband met het onderzoek naar de bron van Np. R bevat een kortere versie van het eigenlijke *Huon*-verhaal, waarin een aantal interpolaties is opgenomen, plus een aantal vervolgen. Wolf en Voretzsch betrokken R niet in hun onderzoek. Ten onrechte, zoals Briesemeister in zijn dissertatie uit 1902 aantoonde. De tekst van R komt op verscheidene plaatsen met Np overeen, waar de decasyllabenversie afwijkt. Bestudering van dit handschrift is om die reden noodzakelijk.¹¹²

Uit de bestudering van de verhouding tussen Hp en Np (paragraaf 4.2.1) kwam verscheidene malen naar voren dat Np meer overeenkomt met de epische versie van *Huon de Bordeaux* (chanson de geste) dan met de prozabewerking Hp.¹¹³ Bestudering van de handschriften moet deze bevinding verder nuanceren. Ik zal de relatie van Np met de handschriftelijke traditie van *Huon de Bordeaux* duidelijk maken aan de hand van enkele geselecteerde tekstpassages uit verschillende delen van het verhaal. Als eerste wordt een aantal plaatsen besproken waar Np en M overeenkomen en R afwijkt.¹¹⁴

Plaatsen waar Np en M overeenkomen tegenover R

1) Karels voorwaarde om tot een verzoening te komen.

Karel spreekt met Huon over de wijze waarop de held zich met hem kan verzoenen. Huon wil hier alles voor doen; hij zegt dat hij zelfs naar de hel zou gaan, als dat mogelijk was: ‘*Voir en infer, se g'i pooie aler,/ Iroie jou por a vous acorder*’ (M, vs.

¹⁰⁹ We weten niet of de handschriften a en b ook vervolgen op *Huon de Bordeaux* bevat hebben. Van deze handschriften zijn slechts enkele fragmenten uit het *Huon*-verhaal over.

¹¹⁰ Voretzsch (1900, p. 111) is dezelfde mening toegedaan en sluit uit dat P als inspiratiebron gediend heeft voor het einde van Np. Hij geeft hiervoor geen duidelijke argumenten. Volgens Raby (1998, p. li-iii) zou P wellicht de bron voor de Franse prozabewerking van *Huon de Bordeaux* (Hp) geweest zijn.

¹¹¹ Zie paragraaf 2.2.1.

¹¹² Zie ook Lens 1990 waar uitgaande van de bevindingen van Briesemeister nader op de verhouding tussen Np en R wordt ingegaan.

¹¹³ Denk bijvoorbeeld aan de aangepaste eigennamen in Hp die niet in Np terug te vinden zijn.

¹¹⁴ Lens 1990, p. 412-3 geeft als voorbeeld: Hugu wijst Claramonde af omdat zij een Saraceense is; Np komt hierin overeen met M. R wijkt af omdat Huon Esclarmonde hier afwijst om een andere reden: hij wil voor alles zijn opdracht uitvoeren.

2330-1). Karel antwoordt dat hij hem naar een plaats zal sturen die zo mogelijk nog erger is dan de hel: '*Certes, dist Karles, en pïeur lieu irés/ Que en infer a diasbles parler,/ Car en tel lieu vous convenra aler*' (M, vs. 2332-4). Die helse plaats blijkt het Babylonië van emir Gaudisse te zijn. In Np zegt Huge tegen Karel dat hij hem naar de hel mag sturen, waarvandaan hij niet zal terugkeren: *Ia sendet mi ter hellen van daer en sal ic niet weder keren* (Np, f. 10b).¹¹⁵ Karel antwoordt dat hij hem niet naar de hel zal sturen, maar dat hij iets beters weet: *Neen Huighe ic en wil v niet ter hellen senden, ic meene wel dat ick v beter sal senden* (Np, f. 12a).¹¹⁶ En ook hier wordt de held naar Gaudisse (Gaudijs in Np) in Babylonië gestuurd en ligt in de bewoording van de koning besloten dat deze plaats nog erger is dan de hel. R geeft een afwijkende lezing: Huon zegt tegen Karel dat hij naar het Heilige Graf wil gaan als Karel dit wenst: '*Et g'iray s'il vous plaist le sepulcre a ourer*' (R, f. 14v9). Karel antwoordt vervolgens dat hij Huon niet met rust zal laten, tenzij hij de opdracht volbrengt die hij hem zal opdragen.¹¹⁷ Het beeld dat Babylonië erger is dan de hel ontbreekt in R, waar Karel de schoonheid van de dochter van Gaudisse zozeer prijst dat het voor Huon aantrekkelijk wordt om naar Babylonië te reizen: hij verlangt ernaar haar te zien. De aandacht wordt hier (zij het tijdelijk) van de opdracht afgeleid.¹¹⁸

2) Huon wordt door Malabron over zee gedragen.

Het vreemde zeewezen Malabron, een bode van koning Auberon, zal Huon over de Rode Zee naar Babylonië dragen. Hij zal dit op zo'n manier doen dat Huons broek en schoenen niet nat worden: *En tel maniere, se me puist Dix salver,/ N'i moilleras ne cauce ne soller* (M, vs. 5390-1).¹¹⁹ In Np verzekert Maleproen Huge eveneens dat hij droog over zal komen: *ende ic sal v metter spoet ouerdragen dat ghi v niet eens nat maken en sult* (Np, f. 28b).¹²⁰ Malabron zegt in R tegen Huon dat hij op hem moet gaan zitten; hij zal hem dan naar Babylonië brengen: *Monte deseure moy et mon corps te menra/ Au port de Babilone ou rice pays a* (R, f. 46r6-7). Malabron zegt niet op welke wijze hij dit zal doen.

3) Gériaume noemt zich Tyacre.

Huon had de ridders achtergelaten in Dunostre en was alleen doorgereisd naar Babylonië om zijn opdracht uit te voeren. Na een jaar reizen Gériaume en de ridders – ongerust geworden over Huons lange afwezigheid – naar Babylonië om uit te zoeken hoe het hem vergaan is. Gériaume introduceert zichzelf bij Gaudisse als Tyacre, zoon van Yvorin de Monbrant (M, vs. 6089-91 en 6112). Aliames noemt zichzelf in Np Tryakel en zegt de zoon te zijn van de zuster van Gaudisse (Np, f. 36a). In R gebruikt Gériaume geen schuilnaam om zich bij Gaudisse te introduceren (R, f. 53r15-18).

¹¹⁵ Ed. Wolf 1860, p. 13. Wolf heeft *Ja* in de druk staat *Ia*.

¹¹⁶ Ed. Wolf 1860, p. 14. De uitspraak van Huge (op f. 10b; is kap. 5) en het antwoord van Karel (op f. 12a; is kap. 7) worden onderbroken door de woorden van de heraut die Hugues verbanning openbaar maakt (op f. 11a-11b; is kap. 6). Ik kom hier op terug in paragraaf 4.3.3.2.

¹¹⁷ Zie voor deze passage R, f. 14v7-19.

¹¹⁸ Zie ook paragraaf 2.3.1.

¹¹⁹ Dit detail komt ook in T en P voor, waarbij P als variant heeft: *Ne moilleras ne plante ne soller*.

¹²⁰ Ed. Wolf 1860, p. 33. Vgl. ook de fragmenten J, die wat betreft dit aspect overeenkomen met M en Np. Zie hiervoor paragraaf 3.1.2 en 4.2.3.

4) Agrapart biedt Huon zijn zuster aan als echtgenote.

De reus Agrapart en Huon zijn elkaars tegenstanders in een tweekamp. Voor het duel begint, probeert Agrapart het op een akkoordje te gooien: hij biedt Huon onder meer zijn zuster aan als echtgenote. Deze zuster is zwart als inkt en groter dan hijzelf. Haar tanden zijn wel een voet groot: *‘Ma suer germainne, noire est com arement,/ Graindre est de moi, si a un piet de dent’*. (M, vs. 6561-2). In Np probeert de reus Agapaert eenzelfde soort overeenkomst te sluiten. Hij zegt dat zijn zuster groot en sterk is en dat haar tanden wel een halve voet lang zijn: *ghi en saecht ooc binnen uwen leuen geen ioncfrouwe so groot ende so sterck ende ooc en heeftse niet eenen tant in haren mondt hi en is wel eenen haluen voet lanck* (Np, f. 44a).¹²¹ Hier wordt niet verteld dat de reuzin zwart is als inkt.¹²² In R biedt de reus zijn dochter aan in plaats van zijn zuster. Hij wil zelfs naar Frankrijk gaan om de koning voor Huon te vernietigen. Agrapart doet dit voorstel niet vóór, maar tijdens het gevecht, waaraan trouwens geen einde lijkt te komen in R (f. 63v17-20). Over het uiterlijk van de dochter van de reus wordt niet gesproken.¹²³

5) Auberon verschijnt in Bordeaux.

Na zijn terugkeer in Frankrijk wordt Huon in Bordeaux berecht door Karel en de pairs. Auberon verschijnt met zijn mannen onverwacht ten tonele om de held te redden. Hij passeert Karel rakelings, zodat hij hem aan de schouder verwondt en diens hoed op de grond valt. Karel wil weten wie deze gebochelde dwerg is: *Delés le roi pasa par tel fierté/ Que il l’a si de l’espaulle hurté/ Que de son cief fait le capel voler./ ‘Dix! ce dist Karles, qui ‘st cis nains bocerés’* (M, vs. 10228-31). Ook in Np gaat Abroen zo dicht langs Karel heen dat hij diens hoed van het hoofd stoot. Karel zegt boos dat dit korte dwergje wel heel dichtbij komt: *Ende coninc Abroen quam so na bi coninc Karel ge-gaen dat hi coninc Karels hoet van sinen hoofde stack. Doen seide coninc Karel met grammen woorden. Dit corte naenken comt so na ons ghegaen* (Np, f. 69a).¹²⁴ In R ontbreekt deze anekdote. Auberon verschijnt met zijn mannen in Bordeaux (waaronder Gloriant en Malabron) en neemt plaats aan tafel (R, f. 161v15-30).¹²⁵

In de besproken passages komt Np overeen met de oudere decasyllabenversie. De aanpassingen die gemaakt zijn in de jongere alexandrijnversie, zijn in deze gevallen niet in Np terug te vinden. In R zegt Huon dat hij bij het Heilige Graf wil bidden, in Np en M wil hij naar de hel gaan (1); in R biedt de reus Agrapart zijn dochter aan Huon aan, in Np en M zijn zuster. In Np en M wordt dit aanbod voor het gevecht gedaan, in R erna (4).¹²⁶ Daarnaast ontbreken in R verschillende elementen die Np en M gemeenschappelijk hebben: Karel dreigt Huon naar een plaats te sturen die nog erger is dan de hel (1); Malabron zegt tegen Huon dat hij niet nat zal worden tijdens de overtocht (2);

¹²¹ Ed. Wolf 1860, p. 51. Wolf heeft *heeft se*, in de druk staat *heeftse*.

¹²² Dit detail ontbreekt ook in T: vers 6561 ontbreekt hier. Daar de Np een veel kortere versie geeft en dus vele details zijn weggelaten, is het moeilijk vast te stellen of er in dit geval sprake is van een al dan niet toevallige overeenkomst.

¹²³ In Hp wordt evenmin over het uiterlijk van de reuzin gesproken.

¹²⁴ Ed. Wolf 1860, p. 80.

¹²⁵ Ook in Hp ontbreekt deze anekdote.

¹²⁶ Maar ook: Huon wijst Esclarmonde in R af omdat hij eerst zijn opdracht moet uitvoeren, terwijl hij haar in Np en M afwijst omdat zij een Saraceense is (zie ook noot 114 op p. 119).

Gériaume introduceert zichzelf bij Gaudisse als Tyacre (3); Agrapart roemt het uiterlijk van zijn zuster: haar tanden zijn groot, een voet in M en een halve voet in Np (4); Auberon stoot de hoed van Karels hoofd (5). Ten slotte heeft R een aantal details die niet in Np en M voorkomen: Karel prijst Esclarmonde en Huon wil daarom naar Baby-lonië reizen om haar te zien (1); Agrapart biedt aan om naar Frankrijk te gaan om de koning te verslaan (4).

De elementen die in R ten opzichte van Np en M ontbreken, zijn niet essentieel voor het verhaal, maar het weglaten ervan heeft het verhaal van R wel eigen kleur gegeven.¹²⁷ Elementen als de beschrijving van het uiterlijk van de reuzin (4) en de binnenkomst van Auberon (5) ontbreken ook in de Franse prozaroman. Het feit dat deze details – die in de jongere bewerkingen R en Hp ontbreken – zowel in Np en M terug te vinden zijn, onderstreept de verwantschap tussen Np en de decasyllabenversie. Het zou tevens tot de conclusie kunnen leiden dat we R als bron voor Np moet uitsluiten. Dit zou echter voorbarig zijn, immers we kunnen even opmerkelijke overeenkomsten tussen Np en R aanwijzen, waar de decasyllabenversie afwijkt. Ik zal dit aan de hand van enkele voorbeelden illustreren.¹²⁸

Plaatsen waar Np en R overeenkomen tegenover M

1) Ontvangst van de bode in Bordeaux.

Karel heeft in R één bode naar Bordeaux gestuurd om Huon naar Parijs te ontbieden. De bode is door Huon zelf ontvangen. De passage waarin dit gebeurt, is zelf niet overgeleverd, maar dit kan geconcludeerd worden uit het verhaal dat de bode na zijn terugkeer in Parijs aan Karel vertelt. Hij geeft de koning een verslag van zijn ontvangst in Bordeaux door de oudste zoon (Huon dus): *C'est li aisnes des filx Seguin qui tant amoit,/ Car jl m'a receu si bien con ne porroit* (R, f. 2r13-4). Ook in Np ontvangt Huge de bode zelf, die hier Vyons van Poitiers heet (Np, f. 5b). Bij zijn terugkeer in Parijs vertelt Vyons dat hij in Bordeaux goed ontvangen is door Huge. De hertogin komt in Np niet voor. In de decasyllabenversie daarentegen worden de bodes (hier zijn het er twee)¹²⁹ door de hertogin van Bordeaux (Huons moeder) ontvangen. Aan haar brengen zij in eerste instantie de boodschap van Karel over (zie M, vs. 335 e.v.).

2) Doden van poortwachters.

Huon moet vier poorten passeren voor hij het paleis van Gaudisse kan betreden.¹³⁰ Bij de eerste poort vertelt hij een leugen, waardoor hij de goodwill van Auberon verliest. De poortwachters laten Huon binnen omdat zij de ring die hij aan zijn arm draagt, herkennen. De ring behoorde toe aan hun heer Orgueilleux, de reus die door Huon in Du-

¹²⁷ R geeft – de interpolaties buiten beschouwing gelaten – een kortere versie van het *Huon*-verhaal.

¹²⁸ In Lens 1990, p. 413-6 worden de volgende voorbeelden gegeven waarin Np en R overeenkomen: Claramonde pleit bij haar vader om de executie van Huge uit te stellen (in M is dit een oude raadgever van Gaudisse) en Huon blaast op de hoorn als hij in het paleis van Gaudijs door de heidenen wordt aangevallen (ontbreekt in M: daar blaast hij in de paleistuin op de hoorn). Voor R is mijn eigen transcriptie van het handschrift gebruikt.

¹²⁹ De bodes heten Engerran en Gautier in M en T; Agorant en Galtiet in P. In Hp blijven de twee bodes anoniem.

¹³⁰ Zie M, vs. 5453-5568 en R, f. 47r9-48r13.

nostre gedood is. In deze episode komen R en Np op twee punten overeen: de scène aan de eerste poort en het doden van een poortwachter.

In R zegt Huon tegen de eerste poortwachter dat hij in Tervagant gelooft (hij doet zich dus voor als een heiden) en dat hij door Orgueilleux gestuurd is: *'Homs suis a l'Orgueilleux cy me va envoiant'* (R, f. 47r14). De poortwachter herkent vervolgens de ring die Huon hem laat zien en laat hem binnen. Ook in Np vertelt Huce aan de eerste portier door wie hij is gestuurd: *ick ben hier ghesonden vanden coninc van Mombrant* (Np, f. 29b).¹³¹ In dit geval dus niet door Orgueilleux. Vervolgens herkent de portier de ring van de verslagen reus (Agayant in dit geval) en opent hij de poort. Als de held alleen de ring had laten zien, was hij ook binnengelaten. De leugen is in feite overbodig in R en Np.¹³² In M is dit niet het geval, want hier is Huon vergeten dat hij de ring van Orgueilleux bij zich heeft en moet hij dus een leugen verzinnen om binnengelaten te worden.¹³³ Hij vertelt de eerste poortwachter echter niet door wie hij gezonden is zoals in R en Np, maar zegt alleen dat hij een Saraceen is. Om deze reden wordt hij binnengelaten.¹³⁴ Pas bij de volgende poort zal hij ring laten zien.

Huon passeert in de decasyllabenversie vervolgens de andere poorten zonder handgemeen of bloedvergieten. In R krijgt de held problemen bij de derde poort. Deze poortwachter wordt razend wanneer Huon vertelt wat hij komt doen en bedreigt hem met een spies. De held trekt vervolgens zijn zwaard en doorklieft de portier: *Mais Hulin trait l'espee tel coup lui va payer/ Que jusques en es dens lui embara l'achier/ De les le pont la jl fait tous jus trebucier* (R, f. 47v29-31). In Np doodt Huce zelfs twee portiers; zowel de eerste, als de tweede poortwachter worden door hem gedood: *ende track sijn swaert wter scheyden, ende sloech den poortier op sijn hooft dat hijt hem cloefde so dat hi doot ter aerden viel* (bij de tweede poort, Np, f. 30a).¹³⁵ De hier besproken plaats is de enige in de *Huon*-overlevering waarin een poortwachter gedood wordt. De bewerker van Np kan de scène aan de versie van R ontleend hebben, maar hij kan zich wellicht ook hebben laten inspireren door de Middelnederlandse verstraditie. In de fragmenten **l** komt eveneens een scène voor waarin er poortwachters gedood zijn.¹³⁶ Dit speelt zich echter niet af in Babylonië, maar voor de muren van Mombrant.

3) Huon verblijft heimelijk bij Esclarmonde.

Esclarmonde heeft Huon in de gevangenis laten zetten. Zij bezoekt hem en vraagt of hij haar minnaar wil worden. Huon wijst dit in eerste instantie af, maar stemt na enkele dagen in het gevang toch toe. Esclarmonde bevrijdt Huon nu uit de gevangenis en neemt hem mee naar haar kamer, waar zij hem in vrouwenkleren steekt zodat niemand hem zal herkennen (R, f. 51r32-51v6). Vervolgens stuurt ze een dienaar naar haar vader om hem mee te delen dat de gevangene gestorven is. Huon verblijft dus heimelijk bij Esclarmonde; de gelieven kunnen ongestoord hun gang gaan: *Et la belle*

¹³¹ Ed. Wolf 1860, p. 34. Wolf heeft *van den*, in de druk staat *vanden*.

¹³² Zie ook Briesemeister 1902, p. 25-6.

¹³³ Hp komt hierin met M overeen.

¹³⁴ Zie voor de eerste poortwachterscène in M, vs. 5454-5464.

¹³⁵ Ed. Wolf 1860, p. 35. Wolf heeft *aernden*, in de druk staat *aerden*. Zie ook de scène bij de eerste poort (ed. p. 34): *so track hi sijn swaert wt ende sloech den poortier sijn hooft af*.

¹³⁶ Zie **l**, vs. 261-91 en paragraaf 3.1.2.

Esclarmonde le tenoit avoeucq luy/ Dedens sa rice chambre ou fist gay et joly/ De tous les biens quelle ot lealment l'emparty/ Ainsy remest Hulin que vous aves oy (R, f. 52r28-31). Eenzelfde situatie treffen we aan in Np. Nadat Huge enkele dagen in het gevang heeft gezeten, stemt hij met het voorstel van Claramonde in, waarop zij hem bevrijdt. Claramonde gaat in Np zelf naar haar vader toe om te vertellen dat de gevangene gestorven is. Ze doet dit opdat zij ongestoord hun gang kunnen gaan: *nv moghen wy blijde sijn, ende hebben iolijt ende vruecht in onser minnen. Aldus is Hughe bleuen heymelic met Claramonde der ioncfrouwe des soudaens dochter een geheel iaer lanc* (Np, f. 34b).¹³⁷ Huge verblijft nu heimelijk een heel jaar lang in de kamer van Claramonde. Van verkleiding is in deze tekst geen sprake. Zowel in R als in Np richt de verteller de aandacht hierna op de ridders die in Dunostre achtergebleven waren. In de decasyllabenversie wijkt de situatie hierin af dat Huon na instemming met Esclarmondes voorstel in de gevangenis blijft, waar het hem nadien aan niets ontbreekt en Esclarmonde hem bezoekt wanneer zij wil. Zij heeft de gevangenisbewaarder in het complot betrokken (M, vs. 5946-62).

4) Vooruitwijzing naar ontmoeting met Widelon.¹³⁸

In Np onderbreekt de verteller het verhaal, nadat hij verteld heeft dat Huge door Bourgondië naar Rome gereisd is. Voor hij van Huges bezoek aan de paus verhaalt, vertelt hij eerst hoe de verraderlijke Oydon (hier een zwager van Sanguin), met zijn neef Aliames (een zoon van zijn broer en van de zuster van hertog Sanguin) en de dochter van zijn zuster uit Frankrijk vertrokken waren omdat hem daar groot onrecht aangedaan was. Ook de broer van Sanguin, heer Geerwijn, was heimelijk vertrokken. Huge zal de genoemde personen verderop in het verhaal ontmoeten.¹³⁹

In R (f. 2v33-3r21) wordt eveneens in het eerste deel van het verhaal vooruitgewezen naar toekomstige gebeurtenissen, zij het op een andere plaats. Voor Huon en Gérard uit Bordeaux naar Parijs vertrekken om de koning te dienen, geeft de hertogin haar zoons goede raad mee en wijst op hun afkomst. Ze roemt hun voorgeslacht,¹⁴⁰ maar spreekt tevens over een oom van hen – hij is een broer van hertog Seguin – die 30 jaar geleden over zee gereisd is en daar het christelijke geloof heeft afgezworen (is Widelon). Deze afvallige broer zit vol verraad. Hij had Seguin de rug toegekeerd, wat de hertog veel verdriet gedaan heeft. Huon zal dit verraderlijke familielid verderop in het verhaal tegenkomen en wel in de heidense stad Durmont, die onder zijn bestuur staat.¹⁴¹ In beide gevallen gaat het om dezelfde persoon. In R is hij de broer van Seguin, in Np een zwager. Het is opvallend dat beide teksten in het eerste deel van het verhaal al naar Widelon/Oydon verwijzen. De lezer/luisteraar wordt voorbereid op

¹³⁷ Ed. Wolf 1860, p. 44-5. Wolf heeft *wi*, in de druk staat *wy*.

¹³⁸ Oede in M; Oydon in Np.

¹³⁹ Dit staat aan het einde van het zevende hoofdstuk (f. 12a-12b), dat als opschrift heeft: *Hoe coninc Karel Hughen belaste wat hi doen moeste ende volbrenghe*. Zie ed. Wolf 1860, p. 14-5.

¹⁴⁰ Zie in dit verband paragraaf 2.4.

¹⁴¹ Tormont in M; Dormonde in Np.

gebeurtenissen die komen gaan.¹⁴² In de decasyllabenversie ontbreekt deze vooruitwijzing.¹⁴³

5) Voorspelling over Huons nageslacht.

Vlak voor Huon naar Durmont vertrekt doet Auberon een voorspelling over het nageslacht van Huon (R, f. 26r20-30). Auberon zegt tegen Huon dat hij en Esclarmonde een dochter zullen krijgen. Voorts zal uit zijn geslacht een man voortkomen die drie zonen zal krijgen die onder andere Jeruzalem zullen innemen:

Mais scaches qu'en le fin Esclarmonde averés
Et une belle fille en lui vous engenrés,
Qui aura moult de maulx et moult d'aversites.
Si verra de vo geste ung hom moult redoubtés,
Dont trois homs isteront qui passeront avesés.
Pour avoir le sepulcre ou dieu fust sussités,
Jherusalem prend ont qui est bonne cites.¹⁴⁴

Met deze voorspelling wordt vooruitgewezen naar de continuatie op *Huon de Bordeaux* waarin Huon koning van het feeënrijk wordt en Esclarmonde een dochter krijgt (Clarisse). De bewerker lijkt ernaar gestreefd te hebben *Huon de Bordeaux* en continuaties met elkaar te verbinden tot een geheel.¹⁴⁵ Hoewel in Np de vervolgen ontbreken, doet Abroen aan het einde van het verhaal wel een voorspelling over Huges nageslacht. Hij zegt:

ghi sult ooc ghewinnen aen Claramonde twee knapeliyn kinderen, daer naemaels af comen sullen coninghen ende heren van Iherusalem want vanden eersten sal comen een gheslachte dat heeten sal vanden swane waer af naemaels descenderen sullen twee Coninghen van Iherusalem (Np, f. 71a).¹⁴⁶

Opmerkelijk zeggen beide voorspellingen dat uit het geslacht van de held de bevrijders c.q. koningen van Jeruzalem zullen voortkomen. In Np wordt Huges geslacht expliciet verbonden met dat van de Zwaanridder, in tegenstelling tot R waar dit niet vermeld wordt. In de decasyllabenversie ontbreekt deze genealogische voorspelling, evenals de link tussen Huon de Bordeaux en het geslacht van Bouillon of bevrijders van Jeruzalem (zoals in R). We hebben in de vorige paragraaf gezien dat in Hp Godfried van Bouillon en zijn broer Boudewijn eveneens worden genoemd, in dit geval in verband met het Heilige Graf. In deze tekst wordt verteld dat Huon het graf bezoekt waarin zij

¹⁴² In R is het de hertogin die over Widelon spreekt en niet de verteller. Deze geeft aansluitend op de raadgevingen van de hertogin een korte samenvatting van de gebeurtenissen die Huon zullen overkomen. Auberon en Malabron worden in dit verband ook al genoemd (zie R, f. 3v3-25).

¹⁴³ In Hp komt deze vooruitwijzing evenmin voor.

¹⁴⁴ R, f. 26r22-27. Vert. Maar weet dat je uiteindelijk Esclarmonde zult hebben en dat je een mooie dochter bij haar zult krijgen, die veel leed en tegenslag zal ondervinden. Uit je geslacht zal een geresd/befaamd man voortkomen, waarvan drie mannen zullen afstammen. Zij zullen de goede stad Jeruzalem innemen om het Heilige Graf te bevrijden waaruit God is opgestaan.

¹⁴⁵ Zie hoofdstuk 2.

¹⁴⁶ Ed. Wolf 1860, p. 83. Wolf heeft *waeraf*, in de druk staat *waer af*; Wolf heeft *Jherusalem*, in de druk staat *Iherusalem*.

beiden begraven liggen.¹⁴⁷ Moeten in Np en R de koningen van Jeruzalem nog geboren worden, in Hp zijn zij al gestorven. Een opmerkelijk verplaatsing van de gebeurtenissen in de tijd.

6) De weg naar het feeënrijk

R bevat behalve *Huon de Bordeaux* ook enkele continuaties. In dit handschrift wordt dus ook de reis van Huon en Esclarmonde naar het feeënrijk van Auberon beschreven. Auberon kroont daar Huon en Esclarmonde en neemt vervolgens afscheid van het aardse leven. In Np zijn de continuaties, of gedeelten daaruit, niet bewerkt. Het verhaal eindigt in feite met de verzoening tussen Karel en Huon, zoals in M het geval is. Toch laat de verteller het daar niet helemaal bij. Voor Abroen afscheid neemt en uit Bordeaux vertrekt, geeft hij Huge een voorspelling over zijn nageslacht (zie hierboven onder 5). Vervolgens draagt hij Huge op hem achterna te reizen naar *Bulgherie* – waar Abroens rijk blijkbaar gesitueerd is – om de macht over over te nemen, zodat Abroen zelf *sal van aertrijcke scheyden ende varen inden hemele* (f. 71b).¹⁴⁸ Ook in de decasyllabenversie stelt Auberon Huon in het vooruitzicht dat hij koning over zijn rijk zal worden. Dit zal echter pas over drie jaar plaatsvinden. In Np reist Huge met Claramonde ook daadwerkelijk naar het rijk van Abroen:

ende hi quam cortelinghe ter plaetsen daer hi al dat goet ontfinck van coninck Abroen daer Hughe noch langhe leefde God danckende van al sijn weldaden die hi hem verleent had, ende hi sterf hier na in een duechdelic leuen (Np, f. 71b).¹⁴⁹

Deze afronding is te globaal om aan te nemen dat de Nederlandse bewerker zich hiervoor op R gebaseerd zou hebben. Hij kan hoogstens kennis gehad hebben van de continuaties. Waarschijnlijk heeft de bewerker zijn verhaal netjes willen afronden. Hij wilde zijn publiek niet met losse eindjes laten zitten en heeft daarom op zelfstandige wijze zijn verhaal afgerond, met in het achterhoofd de kennis dat in de *Huon*-traditie Huon en Esclarmonde de macht over Aubérons rijk toebedeeld krijgen.¹⁵⁰

De besproken voorbeelden maken duidelijk dat in Np een aantal aanpassingen van de jongere alexandrijnenversie ten opzichte van de oudere decasyllabenversie te vinden is. Karel stuurt in R en Np één bode die door Huon zelf wordt ontvangen, twee bodes in M (1) en Huon wordt in R en Np uit de gevangenis bevrijdt en verblijft heimelijk bij Esclarmonde, Huon blijft in de gevangenis in M (5).¹⁵¹ Een aantal elementen die R en Np gemeenschappelijk hebben, ontbreekt in M.¹⁵² In M wordt geen enkele poortwachter gedood, in R en Np gebeurt dit terwijl Huon het paleis van Gaudisse binnendringt (2). Ook de vooruitwijzing naar de ontmoeting met Widelon ontbreekt in M (4) even-

¹⁴⁷ Zie paragraaf 4.2.1, overeenkomsten tussen Np en Hp onder punt 6. Zoals gezegd, wordt in Hp geen link gelegd tussen Huon en Godfried van Bouillon.

¹⁴⁸ Ed. Wolf 1860, p. 83. Wolf heeft *in den*, in de druk staat *inden*.

¹⁴⁹ Ed. Wolf 1860, p. 83.

¹⁵⁰ Voretzsch (1900, p. 111) is dezelfde mening toegedaan.

¹⁵¹ Hieraan kan worden toegevoegd: Huon blaast in R en Np op de hoorn als hij gevangengenomen dreigt te worden en in R en Np pleit Esclarmonde bij haar vader voor Huon. In M is het een oude raadgever die voor uitstel van executie zorgt. Zie ook noot 128 op p. 122.

¹⁵² Deze elementen ontbreken ook in Hp.

als de voorspelling aangaande Huons nageslacht (5). Zowel in R als in Np volgt Huon Auberon daadwerkelijk op als koning van diens rijk. De teksten verschillen op dit punt echter te veel om van rechtstreekse ontlening te kunnen spreken.

Ik heb mij bij de vergelijking tussen Np en R geconcentreerd op de inhoudelijke overeenkomsten tussen deze teksten en niet op elementen die in R en Np gezamenlijk ontbreken ten opzichte van M. Reden daarvan is dat het moeilijk is om vast te stellen of bepaalde elementen in beide teksten ontbreken omdat ze op eenzelfde bron teruggaan, of omdat dit het resultaat is van twee afzonderlijke processen van inkorting. Zowel Np als R geven een kortere versie van het *Huon*-verhaal. In beide teksten betreffen de inkortingen vooral de epische delen, dat wil zeggen de gebeurtenissen in Frankrijk, geconcentreerd rond de twee juridische processen. De epische delen zijn ingekort ten gunste van het avonturendeel, waardoor de meeste overeenkomsten tussen R en Np voorkomen in het avonturendeel. De bewerker van R voegt in het avonturendeel enkele interpolaties in het verhaal in: het gevecht tegen de reuzen en de avonturen van Huon en Calisse. Deze zijn niet in Np terug te vinden. In de Nederlandse tekst worden in het avonturendeel twee passages van geheel andere aard ingelast, te weten: het gebed in de kerker en de tweespraak tussen Huce en Claramonde in rederijksverzen.

Conclusie

De tekst van Np ligt dichtbij die van het chanson de geste. Er zijn veel plaatsen aan te wijzen waar Np met de epische versie overeenstemt, maar zoals we zagen beperken deze overeenkomsten zich niet tot één handschrift. Np heeft zowel elementen gemeen met decasyllabenversie (M) als met de alexandrijnenversie (R). Dit betekent, wanneer Np inderdaad gemaakt is op basis van een Frans handschrift, dit niet een van de overgeleverde handschriften kan zijn. Het moet een handschrift geweest zijn dat verwant is aan M, maar dat tevens een aantal varianten ten opzichte van M bevat heeft die uiteindelijk zowel in R als in Np terechtgekomen zijn. R zou gemaakt zijn op basis van een model dat verwant is aan T.¹⁵³ Daar M en T nauw verwant zijn, zou het niet-overgeleverde handschrift in het stemma dus in de buurt van M en T, maar voor R gesitueerd moeten worden. Np en R gaan daarmee dus op eenzelfde voorbeeld terug;¹⁵⁴ een voorbeeld dat dichtbij M ligt, wat de verwantschap tussen Np en M verklaart.¹⁵⁵

Het is echter de vraag of de prozabewerker zijn tekst op basis van een dergelijk hypothetisch Frans handschrift gemaakt heeft. Dat er een relatie tussen *Huyghe van Bourdeus* en de Franse traditie bestaat is duidelijk, maar of dit een directe relatie is, is nog maar de vraag. Als Np een Frans handschrift als bron zouden hebben gehad, laat dit een aantal plaatsen onverklaard waar Np van de Franse traditie afwijkt zoals: de introductie van Huce en het doden van poortwachters (2) en de introductie van Aliames (3), maar ook de houding die Huce aanneemt als hij Maleproen ontmoet (zie paragraaf 4.2.1 onder 3). Juist op deze plaatsen komt Np overeen met de Middelnederlandse versfragmenten en staat daar tegenover de Franse traditie. Vandaar dat ik in de

¹⁵³ Zie voor de classificatie van de Franse hss. hoofdstuk 2.

¹⁵⁴ Briesemeister 1902, p. 69; Lens 1990.

¹⁵⁵ Briesemeister (1902, p. 61) erkent de verwantschap tussen M en R en daarmee tussen Np en M.

volgende paragraaf opnieuw de mogelijkheid wil onderzoeken of Np bewerkt is op basis van een Middelnederlandse rijmtekst.¹⁵⁶

4.2.3 Np bewerkt naar een Middelnederlandse rijmtekst

Inleiding

Sinds de studie van L. Debaene over de Nederlandse Volksboeken wordt *Huyghe van Bourdeus* in het algemeen gerekend tot de groep prozateksten die teruggaan naar een Middelnederlandse epische gedichten.¹⁵⁷ Debaene meende dat de proza-*Huyghe* op een Middelnederlands gedicht terug moest gaan, omdat hij een groot aantal rijmresten in het proza aantrof die naar zo'n onderliggend gedicht zouden wijzen. Met deze opvatting sluit hij zich aan bij Verdam (1877, p. 113) die van mening was dat het proza de epische roman zo getrouw gevolgd heeft, 'dat zelfs op sommige plaatsen het rijm nog gemakkelijk te herkennen is'.¹⁵⁸ Het voorkomen van rijmende woorden in een prozatekst hoeft echter niet automatisch naar een onderliggende rijmtekst te wijzen.¹⁵⁹ Een prozatekst waarin rijmwoorden voorkomen, kan evengoed bewerkt zijn naar een ander type bron (zoals bijvoorbeeld bij een tekst als *Sibilla* het geval is). Aan de andere kant kan een prozatekst waarin niet of nauwelijks rijmwoorden voorkomen, toch een bewerking zijn van een rijmtekst. In dat geval is de bewerker erin geslaagd de rijmen (bijna) helemaal om te werken, of is hij vrij met zijn materiaal omgegaan (zie bijvoorbeeld *Margarieta van Limborch*). Met deze gegevens in het achterhoofd moeten we niet alleen naar de rijmwoorden in Np kijken, maar ook naar inhoudelijke overeenkomsten tussen Np en de rijmfragmenten. Het gaat daarbij om overeenkomsten tussen beide teksten waarin zij gezamenlijk afwijken van de Franse traditie.

Een probleem hierbij is dat er van de rijmtekst slechts weinig fragmenten bewaard gebleven zijn en dat die fragmenten inhoudelijk sterk afwijken van Np en de Franse traditie. Slechts twee passages komen voor vergelijking in aanmerking en wel de ontmoeting tussen Huge en Maleproen in de fragmenten l en de bekerproef in *Dormonde* (br). Voorzichtigheid is echter geboden, want beide passages lopen geenszins parallel met de prozatekst. De ontmoeting tussen Huge en Maleproen in l is een contaminatie van twee ontmoetingen: de eerste vindt plaats als Huge op weg is naar Baby-lonië en de tweede nadat hij schipbreuk geleden heeft;¹⁶⁰ in br is niet duidelijk waar de scène zich precies afspeelt en op welke plaats in het verhaal.¹⁶¹ We moeten dus oppassen met het trekken van al te stellige conclusies.

¹⁵⁶ Zie ook Lens 1990, p. 410, i.v.m. een mogelijke relatie tussen Np en fragmenten.

¹⁵⁷ Zie o.a. Debaene 1977, p. 328-30 en Schlusemann 1995, p. 199-200.

¹⁵⁸ In zijn editie van de fragmenten Leiden (l) geeft Verdam (1989, p. 89-104) als bewijs hiervan onderaan de tekst enkele overeenkomende passages uit het proza.

¹⁵⁹ Zie ook de inleiding op paragraaf 4.2, p. 94.

¹⁶⁰ Zie paragraaf 3.1.2.

¹⁶¹ Zie paragraaf 3.1.3.

De eerste ontmoeting tussen Hüge en Maleproen

De eerste ontmoeting met Maleproen vindt in Np – conform de Franse traditie – plaats nadat Hüge Dunalster verlaten heeft en hij aan de oever van de Rode Zee staat. Hij ziet geen enkele mogelijkheid om de zee over te steken.

Np (f. 28b)¹⁶²

Aldus staende Hüge al seer bedroeft op die¹⁶³ zee cante
so sach hi van verre in de zee een wonderlike creatuer
comende op dye wage vander zee,

ende was swart ende leelic als die duuel.

Waer af Hughe veruaert was ende reedt achterwaert¹⁶⁴
metten perde ende hi sette sijn hant opten appel van
sinen swaerde

Ende also ons die historie vertelt so quam dat creatuer
te lande ende scudde dat leelic swarte vel wt ende
lietet vallen ende was een frisch scoon man Doe dit
Hüge sach veruaerde hi hem noch seer ende hi sach
den man te wonder aen.

Doe seyde die man Ioncheer¹⁶⁵ en veruaert v niet, ic
ben hier comen metten aluen, ende coninc Abroen
heeft mi hier gesonden

ende ic moet ymmer sinen dienst voldoen ende ic sal v
metter spoet
ouerdragen

dat ghi v niet eens nat maken en sult

Doe seyde Hüge vrient ghi segt dat v mijn here Abroen
hier ghesonden heeft hoe is dan uwen name. Doe
seyde die man. Ic heet Malproen ende ic moet in deser
zee mijn penitencie doen mer God heb lof ic en heb
gheen pine: ic wandele bat in dit water sonder pine dan
yemant anders op dat lant inder sonnen schine.

fragmenten Leiden (l)

vs. 117-9:

Hevet die ridder coen
Ghesien comen Maleproen
Gevloten in die wilde see.

vs. 125-9:

Quam te voren in sijn
gedochte
Dat die necker wesen mochte
Of die viant uter helle,
Want bin enen swarten velle
Hi in dat water vloot.

vs. 132-7:

Hi spranc op metter vaert:
Enen stoc addi in die hant;
Waert necker of viant,
Wildi hem comen aen,
Hi soude metten stocke
slaen,
Dat hi souden hebben quat
geval.

vs. 140-2:

Daert aensach Hugoen,
Scuddi hi met leden snel
Ave dat swarte vel,

(vgl. vs. 149-51)

(vgl. vs. 221)

(vgl. vs. 249)

(vgl. vs. 221, 240)

(vgl. vs. 255-6)

vs. 153-9:

Coninc Ebroen hoerde
noemen,
Seidie: 'Vrient, wel sijt
comen!
Doer den here god, here
Jhesoen,

¹⁶² Zie ed. Wolf 1860, p. 33-4.

¹⁶³ Wolf heeft *di*, in de druk staat *die*.

¹⁶⁴ Wolf heeft *achter waert*, in de druk staat *achterwaert*.

¹⁶⁵ Wolf heeft *Joncheer*, in de druk staat *Ioncheer*.

Doe seyde die man. Nv sidt op
 metter haest want wat mi mijn here Abroen ghebiet dat
 sal ic immer doen Ende Hughe sadt op ende dye man
 stelde hem met zijn paert terstont ouer die zee aen
 dander side opt lant.

Wie bestu?' – 'Ic ben
 Maleproen',
 Vrome ridder Hugelijn,
 'Ende moet die penitencie
 mijn
 Aldus doen in die see
 (vgl. vs. 220, vs. 239)
 (vgl. vs. 249-53)

Huge ziet in Np een wonderlijk wezen naderen dat *swart* is en *leelic als die duuel*. Het wezen is zwart omdat het vel dat hij aan heeft zwart van kleur is: *dat leelic swarte vel*. Huge is bang voor het vreemde onbekende wezen: hij neemt een verdedigende houding aan door de hand bovenop het gevest van zijn zwaard te leggen.¹⁶⁶ We mogen aannemen dat het zijn bedoeling is het zwaard te trekken zodra het wezen vijandig wordt. Wanneer we *veruaert/achterwaert* en *perde/swaerde* als mogelijke rijmparen beschouwen, dan zien we dat deze zijn niet terug te vinden in de rijmtekst. Inhoudelijk heeft l echter twee varianten met Np gemeen. Ten eerste wordt het wezen in l (vs. 125-9) op eenzelfde wijze getypeerd als in Np. Het heeft een zwart vel aan en wordt aangeduid als *die viant uter helle*, als de duivel dus. Zowel in Np als in l wordt bovendien nog gezegd dat Maleproen zijn zwarte vel afschudt (l, vs. 141-2: *scudde...ave dat swarte vel* en Np, f. 28b: *scudde dat ... swarte vel wt*). In de Franse traditie heeft Malabron eveneens een vel aan, maar niet vermeld wordt dat de kleur ervan zwart is. Er staat alleen dat Malabron zijn vel uittrekt (*le pel a jus geté*, M. vs. 5353). Ten tweede houdt Huge er in l eveneens rekening mee dat het wezen hem zou kunnen aanvallen en houdt hij een wapen gereed (l, vs. 133-7). De houding van Huge is in de rijmfragmenten agressiever dan in de prozatekst. Hij is bereid om toe te slaan als het nodig mocht zijn. Van angst is geen sprake. Huge heeft in l geen zwaard, maar een stok in de hand waarmee hij zich indien nodig kan verdedigen; zijn zwaard en al zijn andere bezittingen is hij kwijtgeraakt in zee. Abroen (Ebroen in de l) is vertoornd op Huge omdat hij zijn verbod overtreden heeft.¹⁶⁷ Huge is al in Babylonië geweest en hij bevindt zich in de fragmenten in omstandigheden die horen bij zijn tweede ontmoeting met Maleproen (Np, f. 49a-51a). In de prozatekst heeft Huge wel de beschikking over zijn zwaard. Hij was dit nog niet verloren, want Huge had Abroen nog niet tegen zich ingenomen. Bij de eerste ontmoeting in Np is Huge op weg naar Babylonië (de heenreis). Met andere woorden: het gegeven dat in l de twee ontmoetingen gecombineerd zijn tot één zou mede kunnen verklaren waarom een rijmpaar als bijvoorbeeld *perde/swaerde* uit Np niet in l is terug te vinden.

In de epische traditie van *Huon de Bordeaux* komt de besproken variant niet voor, maar in Hp wordt eveneens vermeld dat Huon zijn zwaard trekt om zich te ver-

¹⁶⁶ Met de appel van het zwaard, waarvan in de tekst sprake, wordt de ronde knop boven aan het gevest bedoeld.

¹⁶⁷ In Np wordt verteld dat als gevolg daarvan Huge schipbreuk lijdt en al zijn bezittingen verliest. Het lijkt aannemelijk dat Huge in l hetzelfde lot ondergaan heeft. Betreffende passage is echter niet overgeleverd.

dedigen.¹⁶⁸ We hebben hier waarschijnlijk te maken met een toevallige overeenkomst die beide prozabewerkers zelfstandig hebben aangebracht. Immers, Hp en Np hebben geen variant van enig belang gemeenschappelijk die uniek is ten opzichte van de traditie. Bezien we bovendien de gehele passage waarin Huge Maleproen ontmoet, dan heeft Np meer gemeen met l dan met Hp.

Nadat Maleproen aan land gekomen is en zijn vel heeft uitgetrokken, stelt hij zich aan Huge voor en nodigt hem uit op zijn rug plaats te nemen. De bewoordingen waarin Maleproen zich aan Huge voorstelt komen in Np en l sterk overeen. In Np (f. 28b) zegt Maleproen: *Ic heet Malproen (sic) ende ic moet in deser zee mijn penitencie doen*. In de prozatekst kan *Maleproen/doen* als rijmpaar worden aangewezen.¹⁶⁹ Kijken we naar het versfragment dan zien we dat *Maleproen* wel in rijmpositie staat, maar *doen* niet (l, vs. 156-9). Hier is sprake van binnenrijm. Toch is de zin uit Np zonder al te grote ingrepen om te bouwen tot het rijm van l, we krijgen dan: *Ic heet Malproen/ende ic moet [die] penitencie mijn/doen in deser zee*. De overeenkomst in bewoordingen is duidelijk.¹⁷⁰ Nu is het niet waarschijnlijk dat Np, als hij op een rijmtekst gebaseerd is, op de tekst van de overgeleverde fragmenten teruggaat. Daarvoor zijn de verschillen te groot. Het zou wellicht een rijmtekst geweest kunnen zijn die wel *Maleproen/doen* als rijmpaar gehad heeft. De veronderstelde Middelnederlandse rijmtekst kan een ander verstype gehad hebben dan de overgeleverde fragmenten.¹⁷¹ Dit zou wellicht mede verklaren waarom verschillende rijmwoorden die in de prozatekst staan, niet corresponderen met rijmparen uit de fragmenten.

Aansluitend op deze introductie zegt Maleproen in Np: *mer God heb lof ic en heb gheen pine: ic wandele bat in dit water sonder pine dan yemant anders op dat lant inder sonnen schine*. Debaene (1977, p. 87) citeert deze passage als voorbeeld van een rijmpaar in het proza: *pine/sonnen schine*. In de overgeleverde verzen is ze niet terug te vinden. Redenen hiervoor kunnen zijn dat genoemde passage geheel aan de prozabewerker toe te schrijven is of dat de situatie in l (omstandigheden van de tweede ontmoeting) anders is dan in Np (eerste ontmoeting). Wanneer namelijk de onderliggende rijmtekst net als Np twee ontmoetingen tussen Huge en Maleproen bevat zou hebben, dan zouden de rijmwoorden uit Np wellicht corresponderen met verzen uit de eerste ontmoeting.

De tweede ontmoeting tussen Huge en Maleproen

Bekijken we nu de tweede ontmoeting tussen Huge en Maleproen, die eveneens bewoordingen bevat die in l zijn terug te vinden. Deze ontmoeting vindt in Np plaats nadat Huge uit Babylonië vertrokken is en hij schipbreuk geleden heeft.

¹⁶⁸ Zie ook paragraaf 4.2.1.

¹⁶⁹ Zie ook Debaene 1977, p. 87.

¹⁷⁰ Zie ook ed. Verdam 1898, p. 96.

¹⁷¹ De fragmenten l hebben een synthetisch-dynamisch verstype, Van den Berg 1983, p. 150. Is dit verstype makkelijker dan andere typen te 'ontrijmen' (in proza om te zetten)? Het zou interessant zijn een diepgaander onderzoek te verrichten naar het verband tussen het type vers van de rijmtekst en het aantal rijmwoorden dat na ontrijming in de prozatekst voorkomt.

Np (f. 49a-51a) ¹⁷²

(Voorafgaand aan zijn reddingsactie spreekt
Maleproen met Abroen.)

Mocht ic hem helpen wt sijnen laste ¹⁷³ ic soude inder
zee gront duycken om den cop halsberch ende horen
ende brenghen hem die in corter stont

fragmenten Leiden (l)

vs. 177-83:

‘Ic die soude in corter stont
Halen opter see gront
Cop, halsberch ende horen,
Ende tswert, dat gi verloren
Hebt, ende den groten scat
Weder halen, maer dat
Mi verboden heeft Ebrouen’.

maer Maleproen ginc so lange inder zee dat hi den
horen den cop den halsberch wt bracht toten coninck
Abroen die des blide was.

Doe seide coninc Abroen O Maleproen wil di ¹⁷⁴ hem
emmer helpen so suldi een iaer langer penitencie doen
dan ghi soudt

vs. 184-6:

Ic die sal moeten doen
Mine penitencie swaer
Doer uwen wille te langer .I.
jaer

(...)

(Maleproen redt Huge)

Als Huge nv ¹⁷⁵ Maleproen sach so wert hi seer verblijt
ende Maleproen heeft hem ontbonden, dies hem
Hughe seer bedancte ende spranc op ende seyde wat
doet mijn goede here Abroen sal ic nemmermeer
weder in sijn gracie comen. Maleproen seyde. Ter
quader tijt moesti tegen sinen wille doen,
tsal v tot swaer verdriet comen. Doe seide Huge. Elaes
tis mi leet ende het berout mi seer dat ic sijn gebodt
gebroken ¹⁷⁶ heb. Doe seyde Maleproen, ouermits den
rouwe die ghi hebt so sal ic om uwent wille doen al ist
mi swaer ic sal v dragen ouer de zee
mer anders en mach ic v niet helpen,
want ic niet langer orlof en heb, ghi sult met arbeyt
ende armoede onder die sarasinen v broot crigen ende
sometijt suldi moeten bidden v broot om Appolijn ende
Mamet Doe seyde Hughe, God moet v loonen van v
duecht Ende doe nam hem Maleproen ende droech
hem ouer zee ende sette hem daer neder opt sandt ende
hi beual hem Gode ende is so van Hughe ghescheyden.

(vgl. vs. 149-51)

(vgl. vs. 189-93)

(vgl. vs. 220-26)

(vgl. vs. 249-50)

Huge is tijdens de schipbreuk alles kwijtgeraakt, dus ook zijn beker en hoorn (geschenken van Abroen). Voordat Maleproen Huge uit zijn benarde situatie redt, vraagt hij Abroen om toestemming en spreekt bij die gelegenheid over het opduiken van de

¹⁷² Ed. Wolf 1860, p. 57-8.

¹⁷³ Wolf heeft *lasten*, in de druk staat *laste*,

¹⁷⁴ Wolf heeft *wildi*, in de druk staat *wil di*.

¹⁷⁵ Wolf heeft *nu*, in de druk staat *nv*.

¹⁷⁶ Ed. Wolf 1860, p. 58. Wolf heeft *gebrocken* in de druk staat *gebroken*.

verloren voorwerpen (Np, f. 50a): *Mocht ic hem helpen wt sijnen laste ic soude inder zee gront duycken om den cop halsberch ende horen ende brenghen hem die in corter stont.*¹⁷⁷ De wijze waarop Maleproen dit verwoordt in Np komt sterk overeen met l (vs. 177-83).

In l spreekt Maleproen met Hüge over het opduiken van de voorwerpen. Of hij hier ook met Ebroen over gesproken heeft, weten we niet. Het lijkt aannemelijk dit te veronderstellen, want hij zegt dat Ebroen hem verboden heeft de voorwerpen op te duiken. Voorts noemt Maleproen in de fragmenten ook nog het zwaard en spreekt hij van een grote schat die Hüge verloren heeft. Ondanks inhoudelijke verschillen, zijn de rijmen van l toch eenvoudig in Np terug te vinden. We zien dat *grond* en *stond* in l een rijmpaar vormen (vs. 177-8) en dat *horen* in l het eerste deel uitmaakt van het rijmpaar *horen/verloren* (vs. 179-80). De situatie in Np, waarin Maleproen met Abroen over het opduiken van de voorwerpen spreekt, is in l niet overgeleverd. Het is dus niet mogelijk te controleren of genoemde bewoordingen op dezelfde wijze en in een overeenkomende situatie in l gestaan hebben. Toch is, ondanks de verschillen tussen beide teksten, de overeenkomst in de bewoordingen van Maleproen in Np en l, opmerkelijk te noemen.

Maleproen mag Hüge helpen van Abroen, maar de prijs hiervoor is verlenging van zijn straf met één jaar (Np, f. 50a): *so suldi een iaer langer penitencie doen dan ghi soudt* (zegt Abroen).¹⁷⁸ In de Franse traditie valt de straf zonder uitzondering voor Malabron veel zwaarder uit: hij moet 30 jaar langer in de zee rondzwemmen als *luiton*.¹⁷⁹ Opmerkelijk genoeg heeft Np de variant van de korte straf van één jaar gemeen met l (vs. 184-6). Ook hier kunnen we opmerken dat Maleproen met Hüge spreekt over de verlenging van de straf, terwijl in Np Abroen tegen Maleproen zegt dat hij een jaar langer boete moet doen. Het lijkt aannemelijk dat ook in dit geval Maleproen eerst met Abroen gesproken heeft, die hem verteld heeft dat zijn straf met één jaar wordt verlengd. Het verschil in bewoording kan verklaard worden door verschil in perspectief tussen Np en l: *ic sal* (aldus Maleproen in l) tegenover *suldi* (Abroen tegen Maleproen in Np).

Een vergelijking van de ontmoetingen tussen Maleproen en Hüge in Np met de verzen van l, leert het volgende: in de besproken voorbeelden kunnen in een drietal gevallen rijmwoorden uit Np in l worden teruggevonden. Alleen de overeenkomst in rijmwoorden zou in een geval als *Maleproen/doen* niet voldoende zijn. Gezien de inhoud van het verhaal is het onvermijdelijk dat deze vrij neutrale combinatie, evenals *Abroen/doen* trouwens, regelmatig voorkomt in de tekst. Ook wanneer Np op basis van een andere type bron gemaakt zou zijn, zouden deze combinaties in de tekst kunnen worden aangetroffen.¹⁸⁰ Echter, het gegeven dat in de besproken gevallen beide teksten wat be-

¹⁷⁷ Ed. Wolf 1860, p. 57.

¹⁷⁸ Ed. Wolf 1860, p. 58.

¹⁷⁹ Deze 30 jaar komt boven op de 30 jaar die hij al als straf had. Opmerkelijk genoeg schenkt Huon hem in de continuatie van hs. P 59 van de 60 jaar straf kwijt, zodat er nog één jaar over blijft. Uiteindelijk wordt hem ook dit ene jaar kwijtscholden. Zie paragraaf 2.3.2.

¹⁸⁰ Kienhorst/Tersteeg (1995, p. 60) typeren de rijmen in Np als voor de hand liggend en menen op grond hiervan dat zij er door de prozabewerker zelf in aangebracht zijn om de tekst een archaïsch-episch karakter te geven. Ook het feit dat de rijmen onregelmatig in de tekst verspreid zijn, zou hier volgens hen op duiden. Ik meen dat dit niet juist is. Het onregelmatig voorkomen van rijmen in het proza kan het gevolg zijn van de wijze waarop de bewerker een rijmtekst tot proza heeft omgewerkt.

treft bewoordingen sterk overeenkomen (introdunctie Maleproen, de penitentie, het opduiken van de voorwerpen), versterkt het idee van een Middelnederlandse berijmde bron voor Np. Daar komt bij dat Np en l – behalve genoemde rijmen – enkele opmerkenwaardige inhoudelijke elementen met elkaar gemeen hebben zoals de houding die Huge aanneemt als hij Maleproen ziet naderen, de zwarte kleur van het vel en typering van Maleproen als *necker/duuel*, de verlenging van Maleproens straf met één jaar.

Toch kunnen niet alle rijmen uit de besproken voorbeelden in l worden teruggevonden (*vervaert/achterwaert*, *perde/swaerde*, *pine/sonnen schine*). Zij maken namelijk deel uit van de passage waarin de eerste ontmoeting tussen Huge en Maleproen verteld wordt. Huge is dan op weg naar Babylonië. Deze passage is niet overgeleverd in l. Sterker nog, ze heeft waarschijnlijk in deze tekst ontbroken.¹⁸¹ Immers, in l ontmoet Huge Maleproen voor de eerste keer als hij alleen op een eiland zit. In de *Huon*-traditie en in Np vindt hier de tweede ontmoeting plaats. Het ineenschuiven van de twee ontmoetingen in l kan wellicht verklaren waarom genoemde rijmen niet zijn terug te vinden. Als Np op basis van een rijmtekst gemaakt is, dan heeft deze tekst waarschijnlijk twee ontmoetingen bevat (dit conform de traditie, waarvan l afwijkt).

Bekerproef in Dormonde

Huge en zijn mannen komen tijdens hun reis naar Babylonië in de stad Dormonde aan. De stad wordt bestuurd door de renegaat Oydon, die een oom van Huge is. Huge verblijft bij de provoost van de stad, die heimelijk christen gebleven is. Tijdens de maaltijd – waarvoor Oydon zichzelf heeft uitgenodigd – laat Huge zijn wonderbeker zien die hij van Abroen gekregen heeft en legt de werking daarvan uit. Oydon probeert vervolgens vergeefs uit de beker te drinken. In de fragmenten br komt een passage voor die sterk doet denken aan de situatie in Dormonde.¹⁸² Huge bevindt zich in br met zijn mannen in een heidense stad; welke stad is niet duidelijk. Zij zitten met een aantal heidenen aan tafel. Huge legt aan een heiden de werking uit van de wonderbeker, waarna deze vergeefs probeert te eruit te drinken.

(Np, f. 20b-21a)¹⁸³

(Huge zit aan tafel met Oydon in het huis van de baljuw van Dormonde)

Nv waren die spijsen al bereyt ende Hughe ende
Oydon waren ter tafelen geseten, ende daer wert broot
ende wijn ghestelt ende veelderley seer goede
gherichten, ende daer wert den armen ende den rijcken
wel gedient, Huge dye metten coninc adt,¹⁸⁴ sette voort
sinen schonen nap ende cop
van goude ende sloech daer ouer de benedixie metter
hant dat teyken des heylighen cruys ende die wert
terstont vol van goeden wijn. Doe seyde die coninc
Oydom bi Mamet van waer comet dit wonder dat ic

fragmenten Brussel (br)

vgl. vs. 14-7:

Hughe die vrome man
Dede zinen cop wel zaen
Vor hem ter taflen staen
Die van deugden was wel
reen

vgl. vs. 44-7:

Doe zeide die felle baren
Dat so es wonder groot
Bi Mamette die mi geboot

¹⁸¹ Zie in dit verband paragraaf 3.1.2.

¹⁸² Zie ook paragraaf 3.1.3.

¹⁸³ Ed. Wolf 1860, p. 24-5.

¹⁸⁴ Wolf zet geen komma achter *gedient* en achter *adt*, terwijl op die plaatsen in de druk wel een /-teken staat dat door hem in het algemeen als een komma wordt geïnterpreteerd.

hier sie hoe mach dit gheschien, aldusdanighen wonder¹⁸⁵
 en heeft noyt man ghehoort noch gesien. Doe seyde Hüge heer coninc al haddic hondert duysent mannen, si soudē daer al ghenoech af hebben te drincken:

men soude daer anders niet doruen schincken.¹⁸⁶ Die coninc dit horende was blijde ende hi seyde heymelic in hem seluen, die kersten sal moeten steruen, ende dan sal den cop mijn sijn, ende die coninc sette den cop aen sinen mont, ende meende te drincken wt den nap, mer den wijn ontsanck hem wt sinen mont tot inden gront vanden cop waer af hi seer verwondert was, ende seyde bi Mamets billen, dit dunckt mi sijn betouerden wijn. Ic meende daer wel af hebben ghedroncken mer hi is mi al heel ontsencken Doe seyde Hüge, dat doet v grote boosheyt dat ghy¹⁸⁷ vanden wijn niet drincken en moecht,¹⁸⁸ want eerwijlen hebby kersten gheweest ende nv sidi een verloghent¹⁸⁹ sarasijn

Dat so willic prouuen hier

vgl. vs. 41-3:

Al dronker vut .v^m man
 Hine worder niet of wan
 Vp dat si zonder zonden
 waren

vs. 50-55:

Hi di zetten te monde
 Ende als hi waende drinken
 Beghan hem de wiin
 ontsinken
 Hine nette selfs die lippen
 ziin
 Doe zwour hi bi Apoliin
 Dat het was touerie

vgl. vs. 36-7:

Datter geen heidiin man
 Vut soude drinken [co]nnen

Hüge laat de beker die hij van Abroen gekregen heeft aan Oydōn zien en zegt dat deze onbepert wijn verschaft: *Doe seyde Hüge heer coninc al haddic hondert duysent mannen, si soudē daer al ghenoech af hebben te drincken: men soude daer anders niet doruen schincken.* Nadat Oydōn vergeefs geprobeerd heeft te drinken, legt Hüge uit waarom dit niet lukte: *dat doet v grote boosheyt dat ghy vanden wijn niet drincken en moecht, want eerwijlen hebby kersten gheweest ende nv sidi een verloghent sarasijn* (Np, f. 21a).¹⁹⁰ Hoewel de bewoordingen van br (vs. 36-47) niet geheel overeenkomen met Np, doet de situatie toch aan die van Dormonde in Np denken. Ook hier legt Hüge de werking van de beker uit aan de heiden waarmee hij aan tafel zit. Hij zegt dat een heiden er niet uit kan drinken, want de beker verschaft alleen onbepert wijn aan dege-
 ne die zonder zonden is. Dit doet trouwens ook denken aan de uitleg die Abroen eerder in het verhaal geeft (Np, f. 18a), hij zegt: *den nap hi sal terstont vol werden van goeden wijn ende ghi en al v geselschap heefter genoech aen te drincken al haddi bi v ooc .m. mannen, mer die in dootsonden is en can daer niet enen dropel wt drincken.*¹⁹¹ In dit voorbeeld zijn de rijmende woorden *drincken/schincken* uit Np niet in br terug te vinden. *Drincken* komt in br wel voor, maar staat daar niet in rijmpositie. De tekst van de overgeleverde fragmenten verschilt hier te veel van Np.

Nadat Hüge de werking van de beker heeft uitgelegd en Oydōn er zijn verba-
 zing over uitgesproken heeft, wil hij eruit drinken: *ende die coninc sette den cop aen*

¹⁸⁵ Wolf heeft *aldus danighen*, in de tekst staat *aldusdanighen*.

¹⁸⁶ Wolf heeft *schincken*, in de druk staat *schincken*.

¹⁸⁷ Wolf heeft *ghij*, in de druk staat *ghy*.

¹⁸⁸ Wolf heeft *enmoecht*, in de druk staat *en moecht*.

¹⁸⁹ Wolf heeft *verloghen*, in de druk staat *verloghent*.

¹⁹⁰ Ed. Wolf 1860, p. 25.

¹⁹¹ Ed. Wolf 1860, p. 21.

sinen mont, ende meende te drincken wt den nap, mer den wijn ontsanck hem wt sinen mont tot inden gront vanden cop waer af hi seer verwondert was, ende seyde bi Mamets billen, dit dunckt mi sijn betouerden wijn. Ic meende daer wel af hebben ghedroncken mer hi is mi al heel ontsencken (Np, f. 21a).¹⁹² Deze bewoordingen komen min of meer overeen met de Middelnederlandse verzen (br, vs. 50-55). De woorden *drincken* en *ontsanck* zouden een bewerking kunnen zijn van het rijmpaar *drincken/ontsincken* zoals dat in br voorkomt, zij het niet op basis van br zelf. Np is hier veel explicieter in zijn bewoordingen dan br. In de prozatekst staat dat de koning de beker aan zijn mond zette en dat hij uit de beker meende te drinken, maar dat de wijn uit zijn mond wegzonk naar de bodem van de beker. In br wordt hetzelfde gezegd in gecomprimeerde vorm: *zetten te monde*, lees: zette hem (de beker) aan zijn mond, en *hi waende drinken*: hij dacht te drinken (uit de beker namelijk). Np heeft geëxpliciteerd wat in br impliciet in de betekenis van de verzen besloten ligt. De overeenkomst tussen beide passages is duidelijk en wijst opnieuw in de richting van een onderliggende rijmtekst.

Ten slotte nog een inhoudelijke overeenkomst tussen Np en br die zowel de gedachte ondersteunt dat Np waarschijnlijk gemaakt is op basis van een Middelnederlandse rijmtekst, alsmede een ondersteuning vorm voor de hypothese dat de fragmenten 1 t/m 4 van br zich waarschijnlijk afspelen in Dormonde (of gebaseerd is op de Dormonde-episode).¹⁹³ Na aankomst in Dormonde geeft Huge in Np (f. 19b) zowel aan Aliames als aan Geerwijn opdracht levensmiddelen in de stad te kopen: *Goede Aliames ende Geerwijn coopt ons vitalie in die stadt*. Hierna wordt Geerwijn in dit verband niet meer genoemd; Aliames doet alleen de inkopen: *Ende Aliames cocht al die spise op die in de stadt was* (f. 20a).¹⁹⁴ In de Franse teksten krijgt alleen Gériaume (Aliames) de opdracht; Garin (Geerwijn) wordt in dit verband niet genoemd. In de fragmenten br nu, blijken zowel Aliames (hier gespeld als Aliamus) als Geriin (waarschijnlijk dezelfde persoon als Geerwijn/Garin) in een heidense stad voedsel te hebben gekocht:¹⁹⁵

Doe seide Aliamus
 (...)
 Aldus spracti ons niet aen
 Seide weder here Geriin
 Uwe spize ende uwen wiin
 Sullen wi betalen wel

Het gegeven dat Huge opdracht geeft om voedsel te kopen, verwijst naar de gebeurtenissen die zich in Dormonde afspelen. Ook andere elementen uit de besproken voorbeelden wijzen in die richting: Huge zit aan tafel met een aantal heidenen en legt de werking van de beker aan een heiden uit. Deze heiden probeert tevergeefs uit de beker te drinken. In de *Huon*-overlevering komen genoemde elementen alleen in de Tor-mont-episode voor (Dormonde in Np). Toch moeten we – gezien de manier waarop de

¹⁹² Ed. Wolf 1860, p. 25.

¹⁹³ Zie in dit verband ook paragraaf 3.1.3.

¹⁹⁴ Ed. Wolf 1860, p. 24. Wolf heeft *Stadt* met een hoofdletter, in de druk staat *stadt*.

¹⁹⁵ Zie voor deze passage br, vs. 64-86.

Middelnederlandse dichter met de *Huon*-materie is omgegaan – eveneens rekening houden met de mogelijkheid dat hij deze elementen in een geheel andere scène gebruikt heeft.

Conclusie

Hoewel we slechts twee passages uit de fragmenten met Np hebben kunnen vergelijken, zijn er toch relatief veel overeenkomsten, waaronder enkele rijmwoorden, in Np aan te wijzen die naar de rijmfragmenten verwijzen en daarmee dus mogelijk naar een onderliggende Middelnederlandse rijmtekst. Probleem is natuurlijk dat de Middelnederlandse rijmtekst waarop Np gebaseerd is, niet is overgeleverd. We zagen echter dat een Franse bron voor Np zeker niet waarschijnlijker is. Hoewel een Franse druk het meest voor de hand gelegen zou hebben, vanwege de bereikbaarheid en het feit dat de tekst in dat geval al in prozavorm is,¹⁹⁶ acht ik deze mogelijkheid niet waarschijnlijk. Immers, het is duidelijk dat Np geen vertaling is van Hp. Zou Hp als bron gebruikt zijn, dan is er flink ingegrepen in de tekst (deze zou dan met name sterk ingekort zijn) en is er een geheel andere hoofdstukindeling gemaakt met nieuwe opschriften. Daarbij blijkt Np overeenkomsten met de epische versie van *Huon de Bordeaux* te hebben en met de overgeleverde fragmenten die onverklaard blijven als Hp de bron van Np zou zijn geweest. Ook de mogelijkheid van een Frans handschrift als bron voor Np lijkt niet waarschijnlijk. Ten eerste omdat dit dan een niet-overgeleverd handschrift zou moeten zijn, want Np heeft zowel varianten met M als met R gemeen. In dat geval worden we met hetzelfde probleem geconfronteerd als met een veronderstelde Middelnederlandse bron: het handschrift is niet overgeleverd. Daarbij komt dat een prozabewerker wel heel veel moeite moet doen om kopij te bewerken voor een Nederlandse prozaroman: hij moet een Frans handschrift zien te bemachtigen – wat zeker niet eenvoudiger is dan een Middelnederlands handschrift – en moet dit vervolgens vertalen en ontrijmen.¹⁹⁷ Dit lijkt toch wel erg omslachtig en gekunsteld, en dus niet waarschijnlijk. Een Middelnederlandse rijmtekst komt daarom het meeste in aanmerking als bron voor Np.

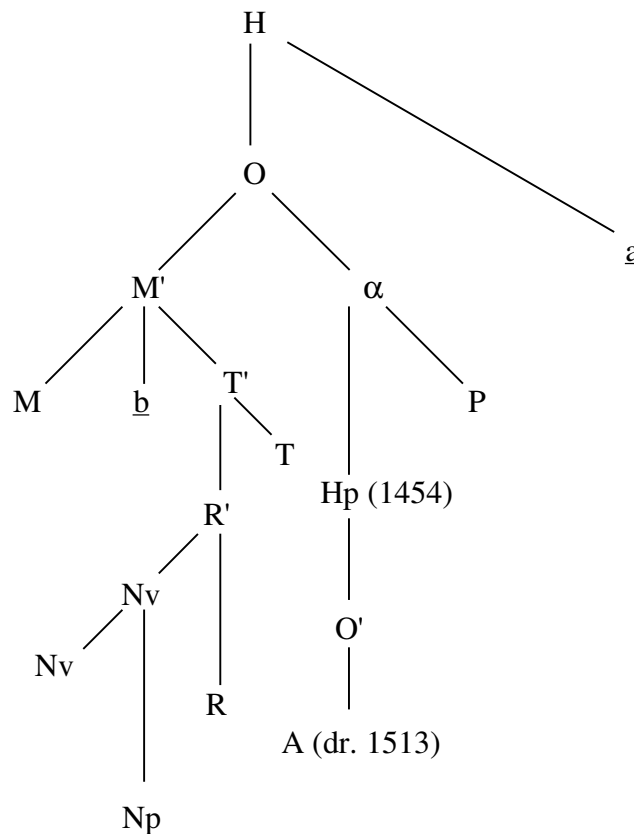
De bevindingen die uit de bespreking van de voorbeelden naar voren gekomen zijn, wijzen dus in de richting van een gemeenschappelijke Middelnederlandse *Huge*-traditie met eigen kenmerken.¹⁹⁸ Np en de Middelnederlandse fragmenten hebben – hoe verschillend ze ook zijn – zowel enkele rijmen gemeenschappelijk als een aantal voor de traditie unieke kenmerken. Daarbij komt dat de prozatekst in eenzelfde verhouding tot de Franse traditie staat als de versfragmenten. Zowel Np als de fragmenten komen nu eens overeen met de traditie van M dan weer met R. Voretzsch (1900, p. 115-121) veronderstelde reeds dat Np en de fragmenten op eenzelfde Middelnederlandse tekst teruggaan. Deze tekst zou verwant zijn aan M en een vertegenwoordiger zijn van een verlorengegangene Franse versie waarin de raadgever niet Gériaume maar Aliaume heet.

¹⁹⁶ Zie ook Resoort (1998, p. 331) die als voordelen van een anderstalige druk noemt: aangepaste (updated) tekst die al in proza is omgezet, eventueel gebruik van illustraties, eenvoudig bemachtigen van kopij, het is eenvoudiger proza te vertalen dan rijmen om te werken naar proza.

¹⁹⁷ Daarbij zou hij ook nog, zoals Kienhorst en Tersteeg (1995, p. 60) menen, bewust rijmen in het proza aangebracht hebben om de tekst een archaïsch karakter te geven. Zie ook noot 180 op p. 133.

¹⁹⁸ Ik kom hier in paragraaf 5.4 nogmaals op terug.

Van deze Franse versie is echter geen spoor terug te vinden in de overlevering. In alle *Huon*-teksten heet Huons raadgever zonder uitzondering Gériaume. Gezien de vele varianten die de Nederlandse teksten ten opzichte van de Franse traditie bevatten, ligt het daarom eerder voor de hand te veronderstellen dat deze verandering aan de Nederlandse kant gemaakt is.¹⁹⁹ Ook is de verwantschap tussen de hypothetische Middelnederlandse verstekst en handschrift Tours (M) minder groot dan Voretzsch meende. Immers, Np en de fragmenten bevatten ook overeenkomsten met R. Nu is R op zijn beurt verwant aan T, en ligt T dicht bij M. Dit leidt tot de veronderstelling dat het niet-overgeleverde Middelnederlandse gedicht waarschijnlijk gemaakt is op basis van een Frans handschrift dat verwant is aan M en T, maar dat al een aantal aanpassingen bevat heeft die zowel in de Middelnederlandse traditie als in R terechtgekomen zijn. Np gaat daarmee dus uiteindelijk op een Frans handschrift terug dat in de buurt van M en T en voor R gesitueerd moet worden.²⁰⁰ Np gaat echter niet direct op een Frans handschrift terug, maar via een Middelnederlandse berijmde tekst. Passen we deze gegevens in het stemma van de Franse handschriften in, dan ziet dit er als volgt uit:²⁰¹

Dit betekent dus dat de conclusie ten aanzien van Np, zoals die in 4.2.2 is getrokken, is bijgesteld. Np hangt dus niet direct af van Franse handschrift (hier R' genoemd), maar gaat via een Middelnederlands handschrift (Nv') op dit veronderstelde Franse handschrift terug.

¹⁹⁹ Op de kwestie Aliames/Gériaume zal ik terugkomen in paragraaf 5.4.

²⁰⁰ Zie conclusie paragraaf 4.2.2.

²⁰¹ De overgeleverde fragmenten worden tezamen aangeduid als Nv.

4.3 DE TEKST VAN *HUYGHE VAN BOURDEUS*: KENMERKEN VAN DE NEDERLANDSE PROZAROMAN

Inleiding

In de vorige paragraaf is de relatie van Np met de Franse traditie onderzocht en de mogelijke bron voor de prozabewerking vastgesteld. In deze paragraaf staat de tekst van *Huyghe van Bourdeus* zelf centraal. We hebben gezien dat Np verwant is aan de decasyllabenversie van *Huon de Bordeaux*, hoewel het verhaal een stuk korter is. De vraag is dan ook waarin Np zich onderscheidt van de traditie, wat ontbreekt er, is er veranderd of toegevoegd, en waarom. Het is de bedoeling een typering/signatuur te geven van de Nederlandse prozabewerking, die tevens een bijdrage moet leveren aan de beschrijving van de Nederlandse *Huge*-traditie als geheel. Daar de directe bron van Np ontbreekt, zal ik de tekst naast de Franse tekst leggen waarmee hij het meeste verwant is, te weten M (als representant van de decasyllabenversie). We moeten daarbij wel in het achterhoofd houden dat Np niet op M zelf teruggaat, maar gemaakt is op basis van een Middelnederlandse tekst die verwant is aan M.²⁰² Een te gedetailleerde typering gaat het kader van deze studie te buiten. De aandacht richt zich vooral op de inhoudelijke verschillen tussen de teksten op verhaalniveau (op de compositie van het verhaal) en niet zozeer op stilistische details. Het is niet de bedoeling de bewerkingstechniek van de onbekende prozabewerker te achterhalen, daar het vaak niet mogelijk is vast te stellen welke aanpassingen op het conto van de prozabewerker geschreven moeten worden.

Voor de typering van Np verdeel ik in navolging van Voretzsch en Rossi het verhaal in vijf delen,²⁰³ te weten:

- deel 1 de gebeurtenissen in Frankrijk: verraad van Amorijs (kap. 1-7; M, vs. 1-2845);
- deel 2 het avonturendeel wordt ingedeeld in:
 - deel 2a de reis naar Babylonië (kap. 8-17; M, vs. 2846-5332);
 - deel 2b de opdracht in Babylonië (kap. 17-29; M, vs. 5333-6775);
 - deel 2c de terugreis; gevolgen van de zeestorm (kap. 29-42, M, vs. 6676-8689);
- deel 3 de gebeurtenissen in Frankrijk: verraad van Gheraert (kap. 42-5, M, vs. 8690-10553).

4.3.1 Verhaalverloop/structuur

Kijken we allereerst naar het verhaalverloop en de compositie van Np, dan zien dat de structuur vrijwel onaangetast is gebleven. De volgorde van de avonturen is niet gewijzigd. Er heeft bijvoorbeeld geen verplaatsing van hele episodes plaatsgevonden²⁰⁴ of

²⁰² Zie hiervoor paragraaf 4.2.

²⁰³ Rossi 1975, p. 122. Zij heeft de indeling, zij het met enkele aanpassingen, van Voretzsch overgenomen. Zie ook appendix 3.

²⁰⁴ Uitzondering is de verplaatsing van de informatie over Gheraerts verraderlijke gedrag; ik ga daar elders in deze paragraaf nader op in.

ineenschuiving van twee episodes;²⁰⁵ ook zijn er geen compleet nieuwe avonturen toegevoegd. De belangrijkste gebeurtenissen uit het *Huon*-verhaal zijn in dezelfde volgorde in Np terug te vinden: dood van Charlot, verbanning, naar Rome, ontmoeting met Geerwijn, ontmoeting met Aliames, ontmoeting met Abroen, naar Dormonde, naar Dunostre, Maleproen draagt de held over zee naar Babylonië etc. Een en ander betekent niet dat er geen enkele aanpassing in het verhaalverloop en de structuur heeft plaatsgevonden. Binnen een episode is de volgorde van de gebeurtenissen soms wel gewijzigd. Dit kan gebeurd zijn met het oog op verduidelijking van de handeling. Ook heeft de bewerker het materiaal op zijn eigen wijze gepresenteerd door enkele andere vooruitwijzingen aan te brengen en door de verteller het verhaal te laten onderbreken om de lezer bepaalde informatie te verschaffen.

Allereerst behandel ik een ingreep in het verhaal die tegenstrijdig is met het streven naar een eenvoudige verhaallijn en concentratie op de hoofdhandeling. In kapittel 42 wordt de verhaallijn opgesplitst waardoor we te maken hebben met een stukje entrelacement dat in het Franse verhaal ontbreekt.²⁰⁶ Het is de enige plaats in Np waar de handeling complexer is dan in het *Huon*-verhaal. De situatie is als volgt: Huge is in gezelschap van Claramonde, de speelman, zijn ridders en de burgers van Bordeaux (*Bourdeus* in de tekst) op weg naar Frankrijk. Nadat zij in Napels zijn aangekomen, stuurt Huge de burgers van Bordeaux naar Parijs om Karel van zijn komst op de hoogte te stellen. Hijzelf reist intussen met zijn gezelschap naar Rome, waar Claramonde en Astermant gedoopt worden (verhaallijn 1). Nu wordt er overgeschakeld naar de burgers van Bordeaux die in Frankrijk arriveren en daar vertellen dat Huge nog leeft. Gheraert en zijn schoonvader Gubewaert vernemen dit nieuws en zijn er niet blij mee. In het geheim dreigen zij Huge veel leed te zullen bezorgen (verhaallijn 2). Vervolgens keert de aandacht weer terug naar Huge die vanuit Rome naar Frankrijk reist (verhaallijn 1). In M blijft het gezelschap bij elkaar en reist men gezamenlijk door tot men aankomt bij de abdij even buiten Bordeaux. Dan wordt Gérard door een bode op de hoogte gesteld van de terugkeer van zijn broer en wordt hem verzocht naar de abdij te komen voor een ontmoeting (M, vs. 8891-901). De vraag is natuurlijk waarom de prozabewerker het materiaal op deze wijze presenteerde en of hij dit zelfstandig gedaan heeft of op basis van de tekst die hij bewerkte. In de Franse *Huon*-traditie wordt de verhaallijn niet gesplitst na de terugkeer uit het Oosten.²⁰⁷ Opmerkelijk genoeg is Huges gezelschap in de Middelnederlandse rijmtekst ook uitelkaar gegaan na terugkeer uit het Oosten. De abt van Cluny, die zelf met Huge meegereisd was over zee, heeft in Parijs het nieuws van diens terugkeer openbaar gemaakt. Huge zelf bevindt zich elders met zijn gezelschap. Hij heeft bovendien twee van zijn gezellen naar Bordeaux gestuurd om vrienden en bekenden op de hoogte te stellen van zijn terugkeer.²⁰⁸ Wellicht was al in de niet-overgeleverde Middelnederlandse rijmtekst een splitsing van het reisgezelschap aanwezig.²⁰⁹

Het verhaalverloop kan ook op een andere wijze onderbroken worden en wel door de verteller zelf, met het de bedoeling het verhaal duidelijker en waarschijnlijker

²⁰⁵ Zoals in de fragmenten Leiden.

²⁰⁶ Ed. Wolf 1860, 74-5. Zowel in M, R als in Hp ontbreekt dit.

²⁰⁷ Niet in M en evenmin in R en Hp.

²⁰⁸ Zie de fragmenten *mb*, vs. 355-69 en 615-25 en paragraaf 3.1.1.

²⁰⁹ Ik kom hier in paragraaf 5.4 op terug i.v.m. de relatie tussen Np en de versfragmenten.

te maken. Een voorbeeld hiervan is kapittel 10,²¹⁰ waar de verteller het verhaal onderbreekt om de lezer informatie over koning Abroen te verschaffen. De situatie is als volgt (kap. 9): Hüge bevindt zich met zijn gezelschap in het Oosten, waar hij zojuist zijn oom Aliames ontmoet heeft. Hij vraagt hem hoe zij het beste naar Babylonië kunnen reizen. Aliames antwoordt dat er twee wegen zijn: een korte maar gevaarlijke weg en een lange weg die heel comfortabel is. Hüge kiest voor de lange weg. Aliames zegt dat hij op deze weg een *corten seer schoonen man* zal tegenkomen *sinen name is coninc Abroen* (Np, f. 15a).²¹¹ Op dit punt onderbreekt de verteller het verhaal om de lezer te informeren wie deze Abroen is (kap. 10). De informatie verschilt bovendien van datgene wat in *Huon de Bordeaux* over Auberon verteld wordt.²¹² De draad van het verhaal wordt vervolgens weer opgepakt met een overgangsformule: *ende hier af is nv ghenoech gheseyt. Mer om weder te comen tot onser materien* (Np, f. 16a).²¹³ Aliames is nog steeds aan het woord en licht Hüge verder in over de wijze waarop hij Abroen tegemoet moet treden. Aliames' verhaal wordt in Np dus onderbroken door de verteller.²¹⁴

In M treedt de verteller niet expliciet naar voren om het verhaal te onderbreken. De informatie die Gériaume over Auberon geeft, is uitvoeriger en gedetailleerder.²¹⁵ Als Auberon kort daarop zelf ten tonele verschijnt, wordt zijn verschijning beschreven. En ook Auberon zelf verschaft informatie: hij vertelt uitvoerig over zijn afkomst en de geschenken die hij bij zijn geboorte gekregen heeft (M, vs. 3513-83). De informatie over Auberon is in M dus gedetailleerder en wordt gedeeltelijk verschaft door de personages zelf. In Np daarentegen is de informatie over Abroen bij elkaar gezet en ontstaan van al te wonderlijke elementen.²¹⁶ Besproken voorbeeld is niet de enige plaats in Np waar de verteller informatie geeft die in de Franse *Huon* door een personage wordt gegeven. Dit gebeurt ook op enkele plaatsen waar vooruitgewezen wordt naar gebeurtenissen.

Vooruitwijzigingen

In Np wordt op een aantal plaatsen op een andere manier vooruitgewezen naar gebeurtenissen dan in M het geval is. De Franse dichter verbindt de verschillende delen/momenten van het verhaal met elkaar door aan het einde van ieder avontuur, bij monde van de personages, het kader en de gegevens van het volgende avontuur verschaffen.²¹⁷ In Np is dit niet altijd het geval. Op enkele plaatsen waar in M door een van de personages vooruitgewezen wordt, gebeurt dit in Np door de verteller zelf. Dit is mede het gevolg van de aanpassing van de vooruitwijzing aan het einde van deel 1 van het verhaal, bij het vertrek van de held uit Frankrijk. Laten we deze eens nader bekijken.

²¹⁰ Ed. Wolf 1860, p. 18-9.

²¹¹ Ed. Wolf 1860, p. 18.

²¹² Ik kom hierop terug in paragraaf 4.3.3.

²¹³ Ed. Wolf 1860, p. 19. Wolf heeft *hieraf*, in de druk staat *hier af*; *nu*, in de druk staat *nv*.

²¹⁴ Ook op andere plaatsen wordt het verhaal onderbroken: kap. 6 de heraut bericht over Huges verbanning, kap. 20 gebed van Hüge, kap. 24 de rederijkersverzen. Deze onderbrekingen zijn van een ander karakter; ik zal ze apart behandelen in paragraaf 4.3.3.

²¹⁵ Zie M, vs. 3170-208.

²¹⁶ Zie verder paragraaf 4.3.2.2 en 4.3.2.3.

²¹⁷ Rossi 1975, p. 126. Bijvoorbeeld: M, vs. 2580-91, 3170-82, 3898-916 en 4578-615.

In M wordt bij Huons afscheid verteld hoe zijn broer zich tijdens zijn afwezigheid zal gedragen. Gérard huwt de dochter van een verrader en keert zich van zijn broer af. Hij maakt zich meester van het bestuur van Bordeaux en wil dit niet meer uit handen geven (M, vs. 2437-85). Het publiek weet dan dat er problemen zullen komen als Huon erin slaagt zijn missie te volbrengen en hij heelhuids in Frankrijk terugkeert. Dit wijst dus vooruit naar gebeurtenissen die gaan komen in het laatste deel van het verhaal (deel 3). De spanningsboog reikt over het avonturendeel in het Oosten heen naar de slotontwikkelingen in Frankrijk.

Ook in Np (kap. 7) geeft de verteller bij het vertrek van Huge een vooruitwijzing naar komende gebeurtenissen,²¹⁸ maar de informatie die de lezer hier krijgt, is van geheel andere aard. De verteller introduceert op deze plaats enkele personages die Huge in de loop van het verhaal zal ontmoeten. Zo vernemen we dat Oydon uit Frankrijk vertrokken was, nadat hem grote smaad was aangedaan en dat hij het christelijk geloof de rug toegekeerd heeft. Hij nam met zich mee: Aliames (zoon van zijn broer en de zus van Huges vader) en de dochter van zijn zuster (een nicht van Huge). Verder wordt gezegd dat ook Geerwijn heimelijk vertrokken was. Het feit dat deze personages al bij de lezer geïntroduceerd zijn voor Huge ze zelf ontmoet, heeft gevolgen voor de wijze waarop sommige avonturen met elkaar verbonden worden. Dit gebeurt in een aantal gevallen niet bij monde van de personages, maar door de verteller. Dit blijkt met name uit de introductie van Geerwijn en Oydon bij de lezer en de ontmoeting van Huge met deze personages.

Introductie van personen die Huge tijdens zijn reis zal ontmoeten

In M is het de paus die Garin zowel bij Huon als bij het publiek introduceert. Huon heeft in Rome de paus bezocht, die hem de biecht heeft afgenomen. Na afloop van het bezoek stelt de paus voor dat Huon naar Brindisi gaat en daar Garin de St. Omer opzoekt, deze zal hem zeker helpen. De paus laat een aanbevelingsbrief opstellen. Garin blijkt zowel familie te zijn van Huon als van de paus.²¹⁹ In Np ontbreekt deze overgang omdat Geerwijn al geïntroduceerd is (kap. 7). De lezer weet eerder dan Huge zelf dat hij Geerwijn zal ontmoeten. Huge gaat daarom in Np (kap. 8) in Brindisi op zoek naar een willekeurige schipper,²²⁰ terwijl Huon in M gericht op zoek gaat naar Garin de St. Omer.²²¹ De ontmoeting bij de paus wordt in Np dus niet door middel van een vooruitwijzing gekoppeld aan de ontmoeting met Geerwijn.

Eenzelfde situatie doet zich voor bij de introductie van Oydon in Np. In M is het Auberon die Oede bij Huon en bij het publiek introduceert. De feeënkonink zegt tegen Huon dat hij op zijn weg de stad Tormont zal tegenkomen die bestuurd wordt door Oede. Deze Oede is een oom van Huon die naar het Oosten vertrokken is, waar hij het christelijke geloof heeft afgezworen (M, vs. 3898-3956). Auberon verbiedt zijn beschermeling om naar Tormont te gaan, maar Huon zegt dat hij zich niet aan dit verbod kan houden. Auberon geeft toe. Ze nemen afscheid, waarna Huon met zijn gezelschap naar Tormont reist. Huon is dus op de ontmoeting met Oede voorbereid. In Np

²¹⁸ Zie Np, f. 12a-12b, ed. Wolf 1860, p. 14-5.

²¹⁹ Huon bij de paus: M, vs. 2580-2624.

²²⁰ Ed. Wolf 1860, p. 15.

²²¹ M, vs. 2679: *Le marounier Garin trouvé i a*; Np, f. 13r: *Des anderen daghes ghinc Hughe op die hauene om na eenen scipper te sien*. Zie ed. Wolf 1860, p. 15. Wolf heeft Huge.

is het weer de lezer die een kennisvoorsprong heeft ten opzichte van de held. Oydon is immers al geïntroduceerd in de vooruitwijzing aan het einde van deel 1. De vooruitwijzing naar Tormont zoals die in M voorkomt, ontbreekt geheel in Np. Hier wordt zonder introductie vooraf verteld dat Huge nadat hij afscheid van Abroen had genomen, naar Dormonde reed (kap. 12). Hij ontmoet Oydon – hij weet dan nog niet dat het zijn oom is – in het huis van de provoost (kap. 13). Oydon wordt net als Geerwijn wel geïntroduceerd door middel van een vooruitwijzing, maar deze omspannt een groter deel van het verhaal. Het is geen vooruitwijzing die dient om opeenvolgende verhaalmomenten te verbinden.²²²

De vooruitwijzing in deel 1 van Np introduceert behalve Oydon en Geerwijn ook twee personen die in M niet door middel van een vooruitwijzing gepresenteerd worden: Huges neef Aliames en de jonkvrouw in Dunalster (een nicht van Huge). Alle personen die in de vooruitwijzing worden genoemd zijn familieleden van Huge en allemaal zijn ze van belang voor het verhaal, want zij helpen de held, ieder op zijn eigen wijze, de opdracht te volbrengen. Huge ontmoet deze familieleden tijdens de verschillende etappes van zijn reis naar Babylonië. Geerwijn ontmoet hij in Brindisi (kap. 8), Aliames ontmoet hij ergens in een woud in het Oosten (kap. 9), Oydon in Dormonde (kap. 13) en zijn nicht in Dunalster (kap. 15).

De wijziging van de vooruitwijzing bij Huges vertrek uit Frankrijk heeft nog een belangrijke consequentie gehad: de informatie over het verraderlijke gedrag van Gheraert tijdens Huges afwezigheid is verplaatst naar het einde van deel 2c. Huge en zijn gezelschap bevinden zich binnen de muren van Palernen (Aufalerne in M). Galefier en Yvo-rijn bevinden zich met hun legers voor de stad. De verteller grijpt nu in het verhaal in en springt terug naar Gheraerts handelen tijdens Huges afwezigheid (kap. 41).²²³ Gheraert is met de dochter van een verrader gehuwd en voert met zijn schoonvader Gubewaert een strijd om Bordeaux in handen te krijgen. De edelen van de stad sturen er twaalf kooplieden op uit om informatie over Huge te krijgen. Ze komen uiteindelijk in de haven van Palernen terecht. Huge ziet vanuit het kasteel het schip naderen. Op dit punt komen de twee lijnen weer bij elkaar: Huge gaat naar de haven, ontmoet de kooplieden en wordt geïnformeerd over zijn broer. Met het schip verlaten ze gezamenlijk de stad (kap. 42) om vervolgens weer afzonderlijk verder te reizen naar Frankrijk (zie boven). In M (vs. 2437-85) springt de verteller op deze plaats niet terug naar Gérard's verraad en het uitzenden van de burgers; deze informatie was immers al aan het einde van deel 1 gegeven. Huon kijkt uit het raam en ziet een schip naderen. Hij gaat informatie inwinnen en ontdekt dat het schip uit Bordeaux komt. Guirré vertelt waarom ze op zoek zijn naar hem; hij vertelt over het verraad van Gérard (M, vs. 8571-603). De lineaire verhaallijn wordt niet onderbroken in M. Doordat in Np aan het einde van deel 1 een andere vooruitwijzing is gezet, moest de informatie over Gheraert wel verplaatst worden. Deze informatie werd naar achteren geplaatst en wel naar een moment in het verhaal waarop ze van belang geacht werd, namelijk het op moment dat Huge de burgers van Bordeaux ontmoet en op het punt staat naar Frankrijk terug te keren. De voor-

²²² In R wordt Oydon eveneens in deel 1 genoemd. Hier is het Huons moeder die over hem spreekt bij het vertrek van de broers uit Bordeaux. Ook dit kan als een vooruitwijzing begrepen worden, zie paragraaf 4.2.2.

²²³ *Nv willen wi spreken van Gheraert Hugins broeder* (f. 62v), zie ed. Wolf 1860, p. 72-3.

uitwijzing is hier een terugwijzing geworden. De gevolg hiervan zijn dat de grens tussen de delen 2c (terugreis uit het Oosten) en 3 (slotverwikkelingen in Frankrijk) minder duidelijk is te trekken in Np en dat de verhaalstructuur hier complexer is.

Het verschil in de wijze waarop de terugkeer van Huge uit het Oosten verteld wordt, leidt tot een verschil in kennisvoorsprong tussen het publiek van Np en van de Franse tekst. Daarnaast vindt er een verschuiving plaats tussen de kennis van de lezer en de verhaalfiguren. In de Franse tekst weet het publiek aan het einde van deel 1 al dat Gérard zijn broer ontrouw is. In Np verneemt het publiek dit pas als de avonturen in het Oosten hun einde naderen. Door middel van vooruitwijzingen kan de verteller spanning opbouwen. Verschillen in het gebruik van vooruit- en terugwijzingen verschaffen de lezer niet alleen andere voorkennis, maar bouwen tevens andere spanningsbogen in het verhaal op. Zo is door de vooruitwijzing in M de spanningsboog van Gérard's verraad veel groter dan in Np.²²⁴ In Np daarentegen reikt de boog van de ontmoeting van Huge met enkele van zijn familieleden verder dan in M het geval is en wel van deel 1 naar 2a.²²⁵ De nadruk valt hierdoor meer op het avonturendeel, terwijl de vooruitwijzing in M de juridische en politieke situatie van het leen Bordeaux benadrukt.²²⁶ In Np is deze thematiek veel minder belangrijk geworden, zoals we in de volgende paragraaf zullen zien.

Ten slotte dient in verband met de vooruitwijzingen nog opgemerkt te worden dat er in Np ook verschillende vooruitwijzende elementen ontbreken die wel in M voorkomen,²²⁷ bijvoorbeeld: Auberon huilt bij het afscheid, vanwege het vele leed dat Huon nog te wachten staat.²²⁸ Gériaume voorspelt hoe een ontmoeting met Auberon zal verlopen (M, vs. 3195-3202). De reus van Dunostre noemt de vier poorten die Huon zal moeten passeren om in het paleis te komen. Auberon vertelt Huon over Dunostre en verbiedt hem daarheen te gaan (M, vs. 5154-71). Huon weigert zich aan dit verbod te houden, waarop Auberon zegt dat hij niet op zijn hulp hoeft te rekenen (M, vs. 4630-5). In Np legt Abroen een dergelijk verbod niet op, zodat wij niet weten of hij Huge te hulp zal komen als dat nodig is. Eenzelfde situatie treffen we aan wanneer Huon in de tuin van Gaudisse op de hoorn blaast en Auberon niet reageert. Huon weet nu dat de

²²⁴ Van deel 1 naar deel 3 in M; van deel 1 naar deel 2c in Np.

²²⁵ In R wordt ook vaker dan in M naar het avonturendeel verwezen. Huon gaat onder meer op weg om Esclarmonde te zien (zie paragraaf 2.3.1). In dit hs. wordt ook vooruitgewezen naar avonturen uit de continuaties. Dit speelt geen rol in M en Np; in Hp gebeurt dit evenmin, hoewel ook continuaties zijn opgenomen.

²²⁶ De opmerking van Wolf (1857, p. 31 [208]) ten aanzien van deze vooruitwijzing is in mijn ogen daarom niet terecht. Hij zegt: 'Hier wird folgende Stelle die auf später zu erzählende Begebenheiten vorbereiten soll, eben nicht auf die geschickteste Weise eingeschaltet'.

²²⁷ Volgens Resoort (1988, p. 76-7) zou het weglaten van vooruitwijzingen in een prozatekst verband houden met de leessituatie. 'Een lezer kan immers zelf bepalen hoe lang en hoe ver hij in zijn boek wil lezen (...) Verwijzingen, vooruit of terug heeft hij veel minder nodig dan een luisteraar, wiens aandacht tot het einde moet worden vastgehouden'. In zekere zin is dit waar, maar ook in een leessituatie worden vooruitwijzingen gebruikt om de aandacht van de lezer vast te houden. In *Huyghe van Bordeus* zijn niet alleen vooruitwijzende elementen verdwenen, maar zijn enkele vooruitwijzingen aangepast aan de nieuwe presentatie van het verhaal.

²²⁸ Zie M, vs. 3765-73, 3938-49 en 6760-6.

feeënkoning hem straks niet zal helpen. In Np blaast Huce pas op de hoorn wanneer hij daadwerkelijk in nood verkeert. Het vooruitwijzende element is hier verdwenen.²²⁹

Volgorde van de handelingen

Hierboven is opgemerkt dat binnen een episode op sommige plaatsen de volgorde van de handelingen in Np verschilt van M. Wanneer de prozabewerker deze wijzigingen heeft aangebracht, kan hij dit gedaan hebben om het verhaalverloop te vereenvoudigen²³⁰ en de handeling (in zijn ogen) logischer te maken. Ik geef enkele voorbeelden.²³¹

1) Amorijs gaat in Np op een ander moment naar Charlot om zijn verraderlijke plan te bespreken dan in M.²³² In M is de situatie als volgt: Karel verneemt van de bodes dat Huon naar Parijs komt en is hier verheugd over. De koning stuurt vervolgens Amauri weg omdat deze Huon en zijn broer van nalatigheid beschuldigd had. Amauri verlaat woedend het paleis en gaat naar Charlot toe om deze een verraderlijk plan voor te leggen. Charlot stemt hiermee in, waarop beiden 's nachts heimelijk de stad verlaten om een hinderlaag te leggen voor Huon. Hierna wordt verteld hoe Huon met zijn broer uit Bordeaux vertrekt. In Np vernemen we eveneens de reactie van Karel op de komst van Huce naar Parijs, maar Karel stuurt Amorijs niet weg zoals in M. Op deze plaats wordt in Np niet verteld wat Amorijs van plan is, maar richt de verteller de aandacht op Huce die met Gheraert op weg gaat naar Parijs. Amorijs gaat pas naar Charlot toe om hem zijn plan voor te leggen, zodra hij vernomen heeft dat Huce onderweg is.²³³ Waarschijnlijk vond de bewerker het logischer dat Amorijs pas naar Charlot toegaat om een hinderlaag te beramen als hij weet dat Huce ook daadwerkelijk op weg is.

2) Het moment waarop Maleproen de voorwerpen opduikt die door de storm in zee verloren gegaan zijn, verschilt in Np en M. Terwijl Huon naakt en gebonden op een onbewoond eiland is achtergelaten, bevindt Malabron zich bij Auberon, die zijn handen van zijn beschermeling heeft afgetrokken. Malabron vraagt Auberon of hij Huon te hulp mag komen; hij weet echter op dat moment niet waar de held zich bevindt. Auberon geeft toestemming, maar dan moet Malabron ook de voorwerpen uit zee opduiken en naar Auberon terugbrengen. Malabron gaat eerst Huon bevrijden van het

²²⁹ Np kap. 18; M vs. 5605-29. In R blaast Huon zelfs tweemaal op de hoorn: in de tuin en op het moment dat hij in nood verkeert.

²³⁰ Vereenvoudiging van de handeling is op veel plaatsen in de eerste instantie het logische resultaat van inkorting van het verhaal, zonder dat daarvoor bewust in de volgorde is ingegrepen.

²³¹ Hier zijn nog andere voorbeelden aan toe te voegen, zoals het moment waarop Gheraert zijn droom vertelt (Np, kap. 4; M, vs. 595-603), het moment waarop de abt voor een goede afloop voor Huce van de tweekamp bidt (Np, kap. 5; M, vs. 1954-2071); de volgorde van de handelingen die Huce in Baby-lonië moet verrichten, verschilt van M (Np, kap. 7; M, vs. 2338-70), het moment waarop Aliames aan de andere ridders zijn plan mededeelt (Np, kap. 22; M, vs. 6068-9; 6080-1), het moment waarop de aandacht gericht wordt op de gevangenzittende Huce, Claramonde en Aliames die op het oordeel van de pairs wachten (Np kap. 43; M, vs. 10026-54); het moment waarop Karel die in Bordeaux is voor het proces van Huce, aan tafel gaat (kap. 45; M vs. 9692-712).

²³² Np, kap. 4; M, vs. 458-67.

²³³ In R (f. 2r en 2v) verlaat Amauri zelf het paleis en gaat hij naar Charlot. Hij vraagt aan de bode wanneer Huon en zijn broer uit Bordeaux zullen vertrekken. De aandacht wordt nu naar Huons vertrek uit Bordeaux verlegd. Als Huon op weg is naar Parijs wordt verteld dat de verraders Parijs verlaten.

eiland en duikt daarna de beker, de hoorn en het harnas op.²³⁴ In Np verschilt de volgorde van deze handelingen: Maleproen verneemt hoe ellendig Huge er op het strand aan toe is, maar durft hem niet te helpen voor hij met Abroen gesproken heeft. Hij gaat naar Abroen en verzoekt hem om genadig te zijn voor Huge. Abroen weigert aanvankelijk, maar zwicht ten slotte toch. Vervolgens duikt Maleproen *cop*, *horen* en *halsberch* op en brengt deze naar Abroen. De koning geeft, onder voorwaarden, toestemming aan Maleproen om Huge te gaan helpen. Maleproen gaat nu naar Huge toe en draagt hem op zijn rug de zee over. Ook hier kan een streven naar een andere logica worden opgemerkt: Maleproen gaat pas naar Abroen nadat hij vernomen heeft waar en in welke toestand Huge zich bevindt. En, hij krijgt definitief toestemming om Huge ook daadwerkelijk te helpen nadat hij de voorwerpen naar Abroen heeft teruggebracht. Onzekerheid omtrent het lot van de held en de voorwerpen is niet aanwezig op het moment dat Maleproen bij Abroen om hulp vraagt.

3) Een andere opvallende wijziging is het tijdstip waarop de bekerproef in Bordeaux plaatsvindt. In M is dit direct na de plotselinge verschijning van de feeënkonink in Bordeaux (vs. 10245-86). Auberon passeert Karel rakelings en gaat naar de gevangenen toe. Huon, Esclarmonde en Gériaume worden uit hun ketens bevrijd. Vervolgens neemt Auberon de wonderbeker en laat hen er alledrie uit drinken. Het feit dat zij uit de beker kunnen drinken, bewijst dat zij onschuldig zijn. Immers, alleen degene die zonder zonden is, kan eruit drinken. Vervolgens moet Karel van Auberon uit de beker drinken. De koning faalt: zodra hij de beker aan zijn mond zet, verdwijnt de wijn. Dit bewijst dat Karel niet zonder zonden is.²³⁵ Naime is de enige van de pairs die wel uit de beker kan drinken. In M wordt dus door middel van de bekerproef vastgesteld wie een zuiver geweten heeft en wie niet. Nadat de proef gehouden is, bewijst Auberon dat Huon werkelijk zijn opdracht tot een goed einde gebracht heeft. Het gegeven dat Huon wel en Karel niet uit de beker kan drinken, geeft in M bijvoorbeeld de uitkomst weer: Huon is onschuldig en Karels optreden is niet zoals het behoort te zijn.

In Np (kap. 45) verloopt de handeling als volgt: Abroen komt in Bordeaux aan. Ook hier passeert hij Karel rakelings.²³⁶ Vervolgens worden Huge, Claramonde en Aliames bevrijd en vertelt Abroen hoe de situatie werkelijk in elkaar steekt. De pairs veroordelen de verraders Gheraert en Gubewaert, waarna ze worden opgehangen. Men gaat aan tafel. Nu neemt Abroen de beker en geeft deze als eerste aan Karel, maar die kan er niet uit drinken.²³⁷ Vervolgens krijgt Dumay de beker aangereikt en hij kan er wel uit drinken. Ook Huge, Claramonde en Aliames kunnen uit de beker drinken. In Np vindt de bekerproef dus plaats nadat het proces is afgerond en de verraders opgehangen zijn, en heeft hier dus geen werkelijke functie meer. Er is immers al bewezen wie de schuldigen zijn en wie een zuiver geweten hebben.²³⁸

²³⁴ Np, kap. 33; M, vs. 7156-9.

²³⁵ Ik kom hierop terug in paragraaf 4.3.2.

²³⁶ Dit element ontbreekt in R.

²³⁷ In Np ontbreekt een verklaring voor het feit dat Karel niet uit de beker kan drinken. In M (vs. 10268-75) zegt Auberon dat Karel niet uit de beker kan drinken vanwege een doodszonde die hij lang geleden begaan heeft en die hij nooit heeft opgebiecht. Ik kom hier in paragraaf 4.3.2 op terug.

²³⁸ In R ontbreekt de bekerproef op deze plaats.

4.3.2 *Ontbrekende elementen*

De tekst van de Nederlandse prozaroman is, zoals gezegd, een stuk korter dan het Franse *Huon*-verhaal. De vraag is dan ook welke elementen in Np ontbreken ten opzichte van M en wat de consequenties daarvan zijn voor het verhaal en de betekenis van de tekst. Ik behandel de omissies in drie clusters: 1) omissies op het gebied van juridische en politieke aangelegenheden, een belangrijk thema in de epische delen van het verhaal (de gebeurtenissen in Frankrijk), 2) omissies met betrekking tot wonderbaarlijkheden en bovennatuurlijke elementen (vooral van belang voor het avonturendeel) en 3) omissies die betrekking hebben op de beschrijving en het optreden van de drie hoofdpersonen (Karel, Hüge en Abroen).

4.3.2.1 *Juridische en politieke aangelegenheden*

Hoewel *Huon de Bordeaux* een chanson de geste is waarin het avontuurlijke element een grote plaats inneemt, speelt toch ook, net als in andere epen, de juridische en politieke problematiek een belangrijke rol.²³⁹ In het verhaal komen twee processen voor die het avonturendeel in gang zetten en rechtvaardigen. In het eerste proces wordt Huon ten onrechte beschuldigd van moord op Charlot, de zoon van Karel de Grote, en houdt de koning zich niet aan de belofte die hij Huon gedaan heeft.²⁴⁰ Een tweekamp moet beslissen wie de schuldige is. De uitslag van het gevecht – Amauri wordt door Huon gedood – levert echter geen verzoening tussen de koning en zijn vazal op. De pairs gaan bij monde van Naime de discussie met de koning aan. De rechtspraak van de koning staat ter discussie, want hij stelt zijn bevoegdheid in dienst van zijn eigen, private belang, ten koste van de pairs. Wat Huon nu overkomt, kan een van hen later ook overkomen. Wanneer de pairs daadwerkelijk het hof verlaten, moet Karel wel toegeven en Huon nog een kans geven op verzoening. De opdracht die Karel Huon vervolgens oplegt, vormt de aanleiding voor de avonturenreis naar en in het Oosten. Het tweede proces speelt zich af nadat Huon teruggekeerd is van deze reis.²⁴¹ In dit proces moet hij zich verantwoorden voor het feit dat hij zich in Bordeaux bevindt, terwijl hij – in de ogen van Karel – de opdracht niet volbracht heeft. Karel laat zich opnieuw beïnvloeden door verraders en Huon is hier weer het slachtoffer van. Ook in dit proces spelen de pairs een belangrijke rol, want zij moeten uit naam van de koning een oordeel vellen over Huon.

Feodale verhouding tussen koning en vazal

In Nederlandse prozaroman ontbreken veel elementen die betrekking hebben op de juridische en politieke problematiek.²⁴² Het thema van de feodale verhouding tussen ko-

²³⁹ Rossi (1975, p. 233-289) besteedt er in haar studie uitgebreid aandacht aan. Zij vraagt zich onder meer af of het recht in *Huon de Bordeaux* ‘réalisme juridique ou fiction romanesque’ is.

²⁴⁰ Zie M, vs. 1005-2403: aankomst Huon met de gewonde Gérard in Parijs tot en met opdracht van Karel.

²⁴¹ Zie M, vs. 9450-10426: aankomst van Gérard en Gibouart in Parijs tot en met het ter dood brengen van de twee verraders.

²⁴² In de alexandrijnenversie is eenzelfde trend waarneembaar. Zie Rossi 1984, p. 432 en p. 437, waar zij zegt dat chansons de geste tardives (als de alexandrijnenversie) ‘ont privilégié les thèmes guer-

ning en vazal is in Np minder belangrijk geworden doordat een aantal elementen ontbreekt die hiermee samenhangen.²⁴³ In Np wordt bijvoorbeeld niet gesproken over de investituur en status van Bordeaux.²⁴⁴ In M staat dat Huon nalatig is geweest in verband met de investituur van zijn land en het dienen van Karel. Bordeaux was bovendien ooit een koninkrijk, maar de vader van Huon heeft zijn land aan Karel gegeven en het in leen teruggekregen. Huon is vastbesloten opnieuw een koninkrijk van Bordeaux maken, mocht hij veilig terugkeren.²⁴⁵ Belangrijk in verband met de verhouding tussen koning en vazal is ook het ontbreken in Np van de discussie tussen de koning en zijn pairs na afloop van het duel tussen Huge en Amorijs.²⁴⁶ In M legt Huon zich na afloop van het duel niet bij het vonnis van de koning neer – deze verbant Huon uit zijn land omdat hij geen schuldbekentenis van Amauri gehoord heeft²⁴⁷ – maar roept hij de pairs te hulp. Zij proberen onder aanvoering van Naime de koning op andere gedachten te brengen. Het blijft in M niet bij een discussie: de pairs verlaten daadwerkelijk het hof. Zij vinden dat de koning zijn vazal onrecht aandoet.²⁴⁸ Huon wordt niet volgens zijn status behandeld en zij vrezen dan ook dat het toestaan van een dergelijke behandeling precedenten schept (M, vs. 2285-97). Daar de koning niet zonder pairs kan, is hij bereid over een verzoening te praten, mits zij terugkeren naar het hof. In Np aanvaardt Huge de verbanning door de koning zonder verdere discussie (kap. 5).²⁴⁹

Tijdens de reis zal Huon in M meermalen zeggen dat hij door Karel ontferd is,²⁵⁰ ook dit ontbreekt in Np. De held aanvaardt in M de opdracht om als bode naar de emir van Babylonië te gaan met de bedoeling deze zo snel mogelijk uit te voeren, want hij wil tot een verzoening met Karel komen en zijn land terug krijgen. Hoewel Huon zich tijdens zijn reis in het Oosten meermalen aan de drang naar avontuur overgeeft, vergeet hij toch niet waarom hij naar Babylonië gestuurd is.²⁵¹ Dit blijkt uit de wijze waarop hij tijdens zijn reis aan Karel denkt en de manier waarop hij over Karel spreekt. Hoewel Karel hem ten onrechte verbannen heeft, is Huon toch zijn vazal en wil hij zich met zijn leenheer verzoenen. Zo bidt Huon in Jeruzalem dat hij terug mag keren om zich met de koning te verzoenen.²⁵² Dit element ontbreekt in Np. Natuurlijk

riers plutôt que les thèmes politiques, fait large place à l'amour (...)’.

²⁴³ Dit blijkt ook uit het nagenoeg afwezig zijn van termen als *manschap doen*, *homagye*, *pairs*, *baronnen*, *vassael*, *leenman* etc. De termen *manschap doen* en *homagye* komen slechts één keer voor en dan niet in verband met Huge, maar i.v.m. met de list van Aliames in Babylonië; *vassael* komt slechts drie keer voor. Alleen in het tweede proces worden de pairs van Karel expliciet genoemd: ze worden aangeduid als *genoten/ghenoten* (komt zeven keer voor), de algemenere aanduiding *heren* wordt meer gebruikt; *leenman* komt twee keer voor (in verband met Huge en Gheraert) en de uitdrukking *te leene hout* wordt één keer gebruikt (i.v.m. Aliames alias Tryakel).

²⁴⁴ In deze tekst blijft het bij een valse beschuldiging van Amorijs dat Huge koning wil worden.

²⁴⁵ M, vs. 3127-33, 8807-14. Zie in dit verband ook paragraaf 3.1.1, bespreking fragmenten mb, waar gezegd wordt dat Huge koning van Aragon is geworden. In R ontbreekt dit gegeven.

²⁴⁶ In R is de discussie ingekort; in Hp is niets noemenswaardigs weggelaten.

²⁴⁷ M, vs. 2180-8. De koning had immers als voorwaarde gesteld dat de schuldige pas gedood mocht worden nadat hij daadwerkelijk publiekelijk schuld bekend had. Zie hieronder.

²⁴⁸ M, vs. 2183-301. In R blijft het bij een dreiging.

²⁴⁹ Huge zegt tegen Karel: *ghi muecht met my doen dat v belieft* (f. 10b, ed. Wolf 1860, p. 13).

²⁵⁰ M, vs. 2457, 2532-4, 2556, 2625, 2761, 2785, 3053, 3080, 3139, 3472, 4287 en 5055.

²⁵¹ In R motiveert Huon meermalen zijn reis naar het Oosten vanuit het verlangen naar de schone Esclarmonde. Zie paragraaf 2.3.1.

²⁵² M, vs. 2882-5:

Si me conduis, biau Sire, a sauveté,

streeft Huce in Np ook naar een verzoening met Karel, maar de problematiek van de feodale verhouding is niet zo expliciet aanwezig als in M.

Het ontbreken van elementen die met deze problematiek samenhangen, heeft tot vereenvoudiging van het verhaal geleid zoals blijkt uit de wijze waarop Huce valselijk beschuldigd wordt: allereerst door Amorijs (in het eerste deel) en vervolgens door Gheraert (in het laatste deel). De beschuldiging van Amorijs in Np aan het adres van Huce is eenduidiger en minder complex dan in M. De verrader legt Huce, zowel tegenover Karel als tegenover Charlot, consequent hetzelfde ten laste: verraad. Huce, wiens vader (toen deze nog leefde) erg machtig was, zou zelf koning willen worden.²⁵³ De beschuldiging van Amorijs heeft een duidelijke motivering: de verrader is afgunstig op Charlot en wil via Huce de troonopvolger uit de weg ruimen, zodat hij zelf koning kan worden. In M is de handelwijze van Amauri minder doorzichtig. Hier beschuldigt Amauri Huon in eerste instantie van plichtsverzuim: deze ontbreekt op de hofdag, waar hij als een van de pairs aanwezig hoort te zijn.²⁵⁴ Huon is inderdaad nalatig geweest op dit punt. Sinds de dood van hertog Seguin zeven jaar geleden, hebben de beide broers verzuimd de koning te dienen.²⁵⁵ Huon heeft de investituur van zijn land niet geregeld. Tegenover Karels zoon beschuldigt Amauri Huon van een andere zaak: deze zou bezig zijn Charlot land afhandig te maken. Daarnaast zegt Amauri dat hij zelf ook nog een schuld te vereffenen heeft met beide broers, omdat hun vader hem ooit een kasteel afhandig gemaakt heeft.²⁵⁶ Deze tweede beschuldiging ontbreekt in Np. Ook in M blijkt Amauri – net als in Np – zelf belang te hebben bij de dood van Charlot, want als de zoon van Karel sterft, kan Amauri zelf koning worden.²⁵⁷ We vernemen het werkelijke motief voor zijn verraderlijke plan pas op het moment dat Charlot de broers vanuit de hinderlaag in zicht krijgt en uit het struikgewas rijdt om hen aan te vallen. Dit achterliggende motief komt dus overeen met Np, maar is in M goed gecamoufleerd.²⁵⁸ In Np is een streven naar vereenvoudiging en verduidelijking waarneembaar: Amorijs uit steeds dezelfde beschuldiging en zijn eigen motief daarvoor wordt direct en ondubbelzinnig meegedeeld. Elementen die het verhaalverloop kunnen versluieren, zoals de problematiek rond de status van Bordeaux en de leenverhouding met de koning, ontbreken in de Nederlandse tekst.

De tweede verraderlijke beschuldiging aan Huges adres wordt geuit door zijn broer Gheraert. De verraders Gheraert en zijn schoonvader Ghibewaert rijden direct naar Parijs nadat zij Huce in Bordeaux gevangengezet hebben. Daar aangekomen zegt

Et si me laisse mon mesaige conter,
En tel maniere que puisse retorner
Au roi Karlon paiier et acorder’.

Zie ook in dit verband M, vs. 2760-1 en 4965-75.

²⁵³ Zie i.v.m. de beschuldiging Np, kap. 2 (f. 4b), kap. 4 (f. 7b) en kap. 5 (f. 9b). In de beschuldiging wordt gezinspeeld wordt op de status van Bordeaux.

²⁵⁴ M, vs. 43-6 en 228-37.

²⁵⁵ M, vs. 365-73: Huon verwijt zijn moeder dat zij hen niet op hun plicht gewezen heeft.

²⁵⁶ M, vs. 480-2. Dit ontbreekt ook in R. In dit hs. wordt van Amauri gezegd dat hij de broers haat. Hier is eveneens een tendens naar vereenvoudiging zichtbaar.

²⁵⁷ M, vs. 676-80. In R wil Amauri zich op de broers uit Bordeaux wreken omdat hij ze haat.

²⁵⁸ De beschuldiging die uiteindelijk tot de tweekamp leidt, komt in M grote lijn overeen met Np. Amauri beschuldigt Huon ervan Charlot op verraderlijke wijze in de val gelokt en gedood te hebben.

Gheraert zonder omhaal dat Huge ten onrechte in Bordeaux gekomen is en Karel met hem doen mag wat hij wil. Hierop besluit Karel zelf naar Bordeaux te gaan om Huge te veroordelen (kap. 43). In M ligt de situatie gedetailleerder en genuanceerder. Hier plunderen Gérard en Gibouart de abdij bij Bordeaux, waarna ze met een deel van de buit naar Parijs rijden. Daar aangekomen deelt Gérard eerst geschenken uit aan de koning en zijn pairs. Alleen Naime weigert iets aan te nemen. Vervolgens vertelt Gérard dat zijn broer in Bordeaux gearriveerd is zonder dat hij kan bewijzen dat hij zijn opdracht vervuld heeft. Gérard heeft hem daarom in de gevangenis gezet. De koning moet nu een oordeel over hem vellen.²⁵⁹ Karel vraagt Naime om zijn mening, waarop deze Gérard van verraad beschuldigt en een lang pleidooi houdt voor Huon. Naime zet uiteen wat er volgens hem gebeurd is. Gérard wordt nu bang en krijgt spijt van zijn onderneming, maar kan niet meer terug (M, vs. 9596-601). Naime raadt de koning aan om naar Bordeaux te gaan en Huons mening te horen. Karel volgt deze raad op.²⁶⁰

In Np ontbreken dus verschillende elementen zoals de plundering van de abdij en het uitdelen van geschenken. Ook wordt de aanklacht van Gérard niet onderbroken door reacties van Dumay en wordt deze niet naar zijn mening gevraagd door Karel. Dumay geeft slechts de volgende korte reactie op de woorden van Gheraert: *O Geraert quaet vyleyn dat en was noyt broederlike trouwe dat ghi Hughen bewijst, want hi is deerlic verraden* (f. 67a).²⁶¹ De discussie die volgt op de beschuldiging ontbreekt en daarmee ook de feodale problematiek.²⁶² Bovendien ontbreekt hierdoor elke nuancing in het karakter van Gheraert. Van spijt is geen sprake in Np: Gheraert is niet meer dan een verrader.²⁶³

Vereenvoudiging en weglaten van elementen uit het verhaal kan ook tot inconsequenties leiden, hoewel dit niet vaak voorkomt. Dit blijkt onder meer uit het weglaten van de voorwaarde die Karel aan de strijders stelt voordat het gevecht begint.²⁶⁴

²⁵⁹ M, vs. 9492-520. Het verhaal van Gérard wordt enkele malen onderbroken door opmerkingen van Naime; dit ontbreekt in Np. Bovendien neemt de beschuldiging door Gheraert minder woorden in beslag.

²⁶⁰ Deze discussie vindt plaats voordat Karel en de pairs naar Bordeaux gaan, zie M, vs. 9568-629.

²⁶¹ Ed. Wolf 1860, p. 78.

²⁶² Zo ontbreekt in Np ook het verwijt van Naime aan Gérard dat hij nog onlangs een van de pairs wilde worden. In M werd dit verteld in de vorm van een vooruitwijzing naar Gérards ontrouw, zoals we al eerder zagen. Zie paragraaf 4.3.1.

²⁶³ Zie in verband met het weglaten van psychologische analyses van personages t.a.v. hun gevoelens en emoties: Doutrepont 1939, p. 586-8. Brandstetter 1971, p. 40-91.

²⁶⁴ De voorbereiding blijft in Np beperkt tot de essentiële elementen: er worden borgen geleverd en aangesteld, het strijdperk in gereedheid gebracht, de mis opgedragen en de eed wordt afgelegd door de kampioenen. In Np ontbreken talloze details, bijvoorbeeld: de condities die Karel aan de gijzelaars stelt als Amauri verliest (M, vs. 1449-61), Karel beveelt de strijders zich gereed te maken en hoopt dat het recht zal zegevieren (M, vs. 1592-99), de positie van de strijders wordt bepaald (M, vs. 1657-3), Naime maant de strijders het strijdperk in te gaan (M, vs. 1700-4), het uiterlijk van de strijders (M, vs. 1765-75). In R is de voorbereiding ook sterk ingekort (f. 8v-11r); ze beslaat hier circa 150 verzen. In M neemt ze bijna 400 verzen in beslag; zie M, vs. 1399-782 (vanaf het moment dat Amauri Huon uitdaagt tot het moment dat zij het strijdperk binnenrijden).

De voorwaarde van Karel voorafgaand aan de tweekamp

Karel legt in M voordat het gevecht begint aan beide strijders een voorwaarde op: de gene die in een verloren positie is, moet publiekelijk schuld bekennen, dat wil zeggen zodanig dat de kamprechter het kan horen.²⁶⁵ Doet hij dit niet en wordt hij gedood, dan zal de overwinnaar alsnog zijn land verliezen en worden verbannen.²⁶⁶ In Np ontbreekt deze voorwaarde, wat tot een onduidelijke situatie leidt. Immers, in kapittel 5 vraagt Karel na afloop wel aan de kamprechters of Amorijs schuld bekend heeft, terwijl hij dit vooraf niet als eis gesteld had. De vraag van Karel garandeert hier slechts de voortgang van het verhaal. Amorijs heeft niets bekend en daarom verwijt Karel Hüge nu dat hij zich nog niet met hem heeft verzoend. Hüge weet dat hij onschuldig is, maar stelt zich toch zonder meer ter beschikking van de koning, die hem vervolgens een opdracht geeft. In M (vs. 2219-25) stelt Karel nadrukkelijk wel de genoemde voorwaarde en komt hij er later op terug als de pairs zijn vonnis betwisten. De koning wil blijkbaar niet zonder meer op de uitslag van het tweegevecht afgaan. Hij wil dat de moordenaar van zijn zoon gestraft wordt en eist daarom een bekentenis. Naime is het er niet mee eens en werpt tegen dat in het verleden een tweekamp wel vaker is afgesloten zonder dat de verliezer bekend heeft.²⁶⁷ Deze discussie, die opgevat zou kunnen worden als een vertraging van de handeling, ontbreekt in Np.

Ironisch genoeg bekend Amauri in M wel degelijk schuld, maar hij doet dit zo zachtjes dat alleen Huon het hoort (vs. 2102-14). Dit gebeurt in een dialoog tussen de strijders tijdens het gevecht.²⁶⁸ Deze dialoog ontbreekt in Np waar Hüge op het krietieke moment kort de maagd Maria aanroept en Amorijs vervolgens de fatale slag toebrengt.²⁶⁹ Hüge en de kamprechters zijn ervan overtuigd dat Hüge zijn plicht gedaan heeft en hem aldus niets te verwijten valt. In M (vs. 2153-4) is Huon ongerust na afloop van de strijd omdat hij de voorwaarde kent die Karel gesteld heeft.

De rol van Dumay (Naime)

Ten slotte heeft het weglaten van het overgrote deel van de juridisch-politieke discussie ook gevolgen gehad voor de rol van Dumay (Naime) in Np. Zijn optreden in het verhaal – als de raadgever van de koning en de woordvoerder van de pairs – beperkt zich tot de twee processen die de held ondergaat. Vooral in het eerste proces ontbreken veel juridische en politieke elementen, waardoor hij in vergelijking met M een figuranterol toebedeeld heeft gekregen.²⁷⁰ Een echte raadgever is Dumay hier niet, want

²⁶⁵ Vgl. R, waar Karel deze voorwaarde alleen aan Amauri oplegt. Zie ook paragraaf 2.3.1.

²⁶⁶ M, vs. 1713-21 en 1728-33.

²⁶⁷ M, vs. 1734-7. De adel houdt lang vast aan het tweegevecht als bewijsmiddel. 'Men weet welke moeite Lodewijk IX in Frankrijk ondervonden heeft vanwege de edelen toen hij duels afschafte': Van Caenegem 1956, p. 145.

²⁶⁸ In Np is de strijd beperkt tot de belangrijkste gevechtshandelingen. Zo ontbreekt bijvoorbeeld de bewapening van de strijders (M, vs. 1600-8, 1742-53), opmerkingen over het uiterlijk van de strijders (M, vs. 1765-72). Gevecht in M: vs. 1783-2152, onderbroken door een lang gebed van de abt van Cluny (vs. 1953-2073).

²⁶⁹ Ook het commentaar van het publiek tijdens de tweekamp ontbreekt (M, vs. 1807-10, 1827-30 en 1846-7). Hetzelfde geldt voor het commentaar dat andere groepen in M op de gebeurtenissen geven zoals de heidenen, de ridders en de burgers van Bordeaux. Zie bijvoorbeeld M, vs. 1511-2, 1635, 1663, 1807-10 en 1846-7. Dit ontbreekt eveneens in R en Hp.

²⁷⁰ In het eerste proces wordt Dumay (ook gespeld als Dunay) vijf keer genoemd; in het tweede proces veertien keer (Dumaels).

zijn optreden blijft beperkt tot een reactie op Karels besluit om af te treden en instemming (namens de andere pairs) met Karels voorstel om zijn zoon als opvolger te kiezen (kap. 1). In dit deel van het verhaal komt hij in het geheel niet op voor Huges belangen, zoals Naime in M wel doet. De koning vraagt hem geen enkele keer om raad; hij stelt hem wel aan als kamprechter, zij het samen met Reynier en Ogier van Denemarken.²⁷¹ Zijn rol is ook in dit opzicht beperkt, omdat de voorbereiding van het gevecht in Np veel korter is dan in M. Dumay wordt tijdens de voorbereiding niet apart genoemd, omdat hij slechts een van de kamprechters is. Hij is wel degene die Karel na afloop van het gevecht vertelt dat Huge zijn plicht gedaan heeft (kap. 5).²⁷² Toch lijkt Dumay hier geen direct belang bij de zaak te hebben. In M is dat wel het geval, omdat Naime hier niet alleen de traditionele raadgever van de koning en voorspreker van de pairs is, maar tevens familie is van Huon (vs. 285-6). Naime komt dus niet alleen voor Huon op omdat hij de belangen van de pairs wil verdedigen, maar ook om hem als familielid bij te staan. De rol van Naime is in M veel actiever dan van Dumay in Np. Naime adviseert niet alleen, maar probeert tevens Karels handelen te corrigeren.²⁷³ Hij probeert de koning tot rede te brengen wanneer deze zich te veel aan zijn emoties dreigt over te geven en hij bekritiseert, als voorspreker van de pairs, de rechtspraak van de koning.

Kijken we naar het tweede proces, Huges veroordeling in Bordeaux (Np, kap. 43-45), dan zien we ook hier een vereenvoudiging in de gang van zaken en een bekorting van de rol van Naime in Np, hoewel minder vergaand dan in het eerste deel. Dumay (Naime) lijkt in dit proces de rol te vervullen die hij ook in M toebedeeld gekregen heeft. De pairs, die in het eerste proces geheel ontbraken, spelen nu wel een rol. Bij nadere beschouwing blijkt het optreden van Dumay in het tweede proces in wezen niet zoveel te verschillen van het eerste. Hij is nadrukkelijker aanwezig, zeker, maar dat heeft te maken met de aard van dit proces, dat verschilt van het eerste.²⁷⁴ In dit proces ontbreken minder elementen die met de juridisch-politieke problematiek samenhangen. Hier wordt aan de pairs opgedragen een oordeel uit te spreken over de beklaagde (Huge). Dumay gelooft in Huges onschuld en staat daarom aan zijn kant. Hij blijft echter op een afstand, dit blijkt onder meer hieruit: Dumay geeft geen commentaar op het verhaal van Gheraert en houdt geen pleidooi voor Huge, zoals Naime in M wel doet (zie boven). Ook tijdens de beraadslaging van de pairs zijn emoties bij Dumay afwezig: hij leidt de beraadslaging en probeert deze volgens de regels te laten verlopen. Wanneer blijkt dat er evenveel voor- als tegenstanders zijn voor een veroordeling – zijn eigen stem telt niet mee – besluit hij de zitting tot na de middag te verdragen.²⁷⁵ Karel gaat hier zonder meer mee akkoord. In het tweede proces is evenmin als in het eerste sprake van een echte confrontatie tussen koning en pairs.

In M daarentegen is Naime veel sterker betrokken bij het lot van Huon; dit blijkt uit het commentaar dat hij levert op de aanklacht van Gérard, op het verhaal dat

²⁷¹ In alle Franse versies van *Huon de Bordeaux* wordt alleen Naime als kamprechter aangesteld. Ik kom hierop terug in paragraaf 4.3.3.1.

²⁷² Zie ed. Wolf 1860, p. 13.

²⁷³ M, vs. 1299-310, 1322-9 en 2213-9.

²⁷⁴ Zie Rossi 1975, p. 278.

²⁷⁵ *Ghi heeren men moet eenen anderen raet ondersoecken wij willen beyden tot nae der noenen dan sullen wi weder te rade ghaen* (Np, f. 68a), ed. Wolf 1860, p. 79.

Huon vertelt en het advies dat hij Karel geeft. Ook tijdens de beraadslaging geeft hij van zijn gevoelens blijk als hij tegen de pairs zegt dat hij zoveel verdriet om de twee broers heeft dat hij geen raad te geven heeft (M, vs. 10057-60). De beraadslaging wordt ook in M verdaagd, maar eindigt met een confrontatie tussen Naime en Karel. Naime gebruikt volgens Karel een juridisch argument om de veroordeling uit te stellen. Karel reageert boos, hij zegt tegen Naime dat zijn pogingen om Huon te bevrijden tot niets zullen leiden (M, vs. 10102-39).²⁷⁶ Het gegeven dat Karel in Np minder emotioneel reageert dan in M en dat Dumay geen familie van Huon is, heeft in het tweede proces tot een verschraving van de rol van Dumay geleid. Dumay is in Np een neutrale persoon die boven de partijen staat en de procedure bewaakt. Dit is zowel in het eerste als in het tweede proces het geval.

Conclusie

Het ontbreken van de juridisch-politieke strijd in Np, waarbij zowel de koning als de adel hun eigen belangen veilig willen stellen, heeft tot gevolg dat de handeling hier nog meer op de voorgrond treedt dan in M. Wellicht werd deze thematiek door de bewerker niet (of niet meer) van belang geacht voor zijn publiek of werden sommige elementen niet meer begrepen.²⁷⁷ Een andere reden voor het weglaten van juridische en politieke elementen kan zijn, dat deze de handeling te veel vertroebelen en compliceeren. Het resultaat is in ieder geval dat het verhaal er eenvoudiger en duidelijker door is geworden. Het conflict heeft in Np geen diepere betekenis meer: het krijgt geen actuele politieke lading mee en is alleen voor het verhaal zelf van belang. Huge heeft als enige een conflict met Karel, dat alleen opgelost kan worden als hij zijn opdracht in het Oosten correct heeft uitgevoerd. Een discussie hierover tussen koning en pairs ontbreekt, waardoor ook de rol van Dumay beperkt is. Het lijkt erop dat het conflict tussen Huge en Karel vooral bedoeld is om het avonturendeel voor te bereiden. Het vormt slechts de aanleiding voor zijn avontuurlijke reis. De vooruitwijzing aan het einde van kapittel 7 wijst ook in deze richting.²⁷⁸

4.3.2.2 *Wonderbaarlijke en bovennatuurlijke elementen*

In *Huyghe van Bourdeus* heeft het bovennatuurlijke element een behoorlijk aandeel in het verhaal, hoewel beperkt tot bepaalde gebeurtenissen. Np wordt niet voor niets een *wonderlijke historie* genoemd.²⁷⁹ Er gebeuren af en toe merkwaardige dingen. De held ontmoet de wonderlijke koning Abroen die hem terzijde zal staan en hem twee magische voorwerpen schenkt (een beker en een hoorn). Hij wordt over de Rode Zee gedragen door een al even wonderlijk zeewezen, Maleproen genaamd, die een dienaar blijkt te zijn van koning Abroen. Onderweg komt Huge bij een kasteel dat door twee meta-

²⁷⁶ Ik kom hierop terug in paragraaf 4.3.3.

²⁷⁷ Zoals o.a. gedetailleerde voorbereiding van de tweekamp, de discussie tussen koning en pairs of de voorwaarde die Karel aan de strijders stelt.

²⁷⁸ Zie paragraaf 4.3.1.

²⁷⁹ Volgens Vermeulen (1986, p. 251) heeft het woord *wonderlic* in de aanprijzingen te maken met het sprookjesachtige en fantastische van sommige verhalen/historiën, inclusief de wonderbaarlijkheden van het christelijke geloof. Deze aanprijzing zou het meeste optreden bij prozaromans en volksboeken.

len mannen (automaten) is afgesloten, hij komt in bezit van een bijzonder harnas enzovoort. Vergelijken we Np met M, dan blijkt dat in de Nederlandse tekst het wonderbaarlijke is teruggedrongen ten opzichte van de Franse *Huon*-traditie,²⁸⁰ waar Auberon zelfs aanleiding heeft gegeven tot het maken van een prequel op het *Huon*-verhaal.²⁸¹

Reductie van bovennatuurlijke en wonderbaarlijke elementen in het verhaal heeft directe gevolgen voor de typering van Abroen zoals we in paragraaf 4.3.2.3 zullen zien. Het wonderbaarlijke wordt door hem in het verhaal geïntroduceerd; het is onlosmakelijk met zijn persoon verbonden. In de delen van het verhaal waarin de feeën-koning afwezig is, ontbreekt ook het wonderbaarlijke en bovennatuurlijke element. Dit is onder meer het geval in het eerste deel van het verhaal, waar de gebeurtenissen niet beïnvloed worden door bovennatuurlijk ingrijpen. Niets wijst erop dat dit in het verloop wel zal gebeuren. Abroen wordt niet genoemd in de proloog zoals in M wel het geval is en evenmin in de vooruitwijzing naar het avonturendeel.²⁸²

Feeënrijk van Auberon

Auberon is in de Franse tekst koning van een feeënrijk, met als hoofdstad Monmur.²⁸³ De locatie van dit rijk is onbekend; het ligt ergens ver weg,²⁸⁴ mogelijk buiten deze wereld.²⁸⁵ Auberon heeft fee-ridders in zijn gevolg, waarvan er een met name genoemd wordt: Gloriant. In Np ontbreekt de feeënwereld met de fee-ridders nagenoeg volledig.²⁸⁶ Abroen wordt nergens aangeduid met de term fee of feeënkonink,²⁸⁷ maar wordt een *kersten prince ende coninc* (f. 15a) genoemd.²⁸⁸ Zijn rijk is geen feeënrijk dat buiten deze wereld ligt, maar een christelijk rijk dat gesitueerd wordt ergens in het Oosten tussen Babylonië en de Rode Zee, en omringd is door ongelovigen (kap. 10). Het wordt aangeduid als *Bulgherie* (f. 71b)²⁸⁹ en de plaats waar Abroen verblijft heet Moyn. Over de afstamming van Abroen en de wonderlijke omstandigheden van zijn geboorte vernemen we niets. In Np ontbreken dus ook de feeën die daarbij aanwezig waren.²⁹⁰

²⁸⁰ Dit blijkt tevens uit het woordgebruik. In de hele tekst komt *aloe* één keer voor, *betouerden* twee keer, *wonder* vijf keer, *wonderlic* (plus varianten) vijf keer (waarvan twee keer in de proloog). In Hp is het wonderbaarlijke minder sterk teruggedrongen dan in Np; in deze tekst zijn ook nieuwe details toegevoegd. Zie Raby 1998, p. clvi voor een conclusie t.a.v. de omissies; zie Doutrepont 1939, p. 598-9 i.v.m. weglaten van wonderbaarlijke of fabelachtige elementen.

²⁸¹ Bedoeld wordt de *Roman d'Auberon*. Zie hoofdstuk 2 en appendix 1.

²⁸² In R (f. 3v3-7) wordt in deel 1 wel vooruitgewezen naar het avonturendeel.

²⁸³ In R is er zelfs sprake van twee fantasielanden: Auberon (Oberon in R) is koning van Faerie en Malabron is geboren in Lieuternie.

²⁸⁴ Zie ook Rossi 1975, p. 324.

²⁸⁵ Zie opvatting Calin 1966, 189-93 i.v.m. de 'andere wereld' in *Huon de Bordeaux* en de reactie van Rossi (1975, p. 382-7) hierop.

²⁸⁶ Slechts één plaats in Np duidt op het fee-karakter van Abroens wereld. In kap. 17 zegt Maleproen: *ic ben hier comen metten aluen*, (f. 28b), ed. Wolf 1860, p. 33. Dit zou een restant van de brontekst kunnen zijn. Zie ook Voretzsch 1900, p. 106-7 i.v.m. het ontbreken van het feeënrijk in Np.

²⁸⁷ Auberon wordt in M meermalen aan geduid als *le faé*: vs. 3780, 3810, 3878 etc.

²⁸⁸ Ed. Wolf 1860, p. 18.

²⁸⁹ Ed. Wolf 1860, p. 83.

²⁹⁰ Auberon vertelt hier uitgebreid over: M, vs. 3510-59, 3569-83 en 10434-60.

Wonderlijke voorwerpen

Auberon bezit verschillende wonderlijke voorwerpen: een beker, een ivoren hoorn, een boog, een troon en hij heeft ooit een bijzonder harnas bezeten. Twee van deze voorwerpen schenkt hij aan Huon, te weten de beker en de hoorn. Het harnas weet de held zelf in zijn bezit te krijgen. In Np ontbreken boog en troon.

De beker heeft in beide teksten dezelfde functie: hij verschaft wijn in overvloed aan degene die zonder doodzonden is. Wanneer de beker leeg is, wordt deze gevuld zodra er een kruisteken boven gemaakt wordt.²⁹¹ Er wordt op verschillende momenten in het verhaal uit de beker gedronken.²⁹² De held beproeft als eerste de beker: hij kan er uit drinken en ontvangt hem als geschenk van Abroen. Wanneer Auberon in M (vs. 3723-5) de beker aan Huon schenkt, drukt hij de held op het hart om niet te liegen, want dan verliest de beker zijn kracht en verliest Huon Aubérons vriendschap. Deze opmerking ontbreekt in Np. Zondaars – en dus ook heidenen, want zij hebben niet het juiste geloof – kunnen niet uit de beker drinken.²⁹³ Zo kan Huges afvallige oom Oydon er niet uit drinken. In M kan ook Gaudisse niet uit de beker drinken. De emir probeert dit na afloop van het gevecht tegen de reus Agrapart (M, vs. 6634-55). In Np wordt de emir hiertoe na afloop van de tweekamp niet in de gelegenheid gesteld. De beker heeft dus het vermogen vast te stellen wie oprecht en zonder zonden is. Dit blijkt ook uit de bekerproef in Bordeaux. In M laat Auberon de aanwezigen uit de beker drinken voor hij een eindoordeel velt over het verraad van Gérard. Alleen Huon, Esclarmonde, Gériaume en Naime (als enige van de pairs) slagen daarin. Karels poging faalt vanwege een geheime zonde die hij nooit heeft opgebiecht (M, vs. 10272-7).²⁹⁴ In Np vindt deze proef na afloop van het proces plaats, nadat de verraders opgehangen zijn en heeft hier dus geen werkelijke functie meer.

Auberon schenkt Huon ook een hoorn. Hij heeft deze hoorn in M van vier feeën gekregen.²⁹⁵ Zij hebben hem vervaardigd op een eiland in zee. Iedere fee heeft aan de hoorn een bepaalde eigenschap gegeven: wie het geluid van de hoorn hoort, 1) zal genezen zijn van zijn ziekte, 2) heeft geen honger en dorst meer, 3) moet zingen, hoe bedrukt hij ook is en 4) wie op de hoorn blaast – waar hij zich ook bevindt – kan er zeker van zijn dat hij door Auberon te Monmur gehoord wordt. Auberon kan zelf meer met de hoorn doen dan Huon. De held kan alleen Auberon te hulp roepen (= 4) en mensen laten zingen (= 3).²⁹⁶ Auberon kan door tegen de hoorn te tikken een noodweer ontketen (M, vs. 3289-90). Daarnaast blaast hij zelf op de hoorn om Huon en zijn mannen die steeds voor hem wegvlugten tot stilstand te brengen. In Np heeft de hoorn een beperkter vermogen: het geluid verblijdt de harten en men gaat dansen (= 3).²⁹⁷ Daarnaast kan degene die de hoorn bij zich draagt er zeker van zijn dat hem

²⁹¹ In M (vs. 3678) draait Auberon de beker eerst driemaal rond voor hij een kruis slaat.

²⁹² Np, kap. 11 (Huge), kap. 13 (Oydoen), kap. 45 (in Bordeaux); M, vs. 3709-12 (Huon), 4250-60 (Oede), 6635-58 (Gaudisse), 10245-77 (in Bordeaux). In R, f. 60r15-9 probeert Esclarmonde eveneens uit de beker te drinken.

²⁹³ Zie ook paragraaf 3.1.3.

²⁹⁴ Zie ook paragraaf 4.3.2.3.

²⁹⁵ M, vs. 3248-72. In R ontbreekt een uitgebreide beschrijving van eigenschappen van de hoorn (f. 26r); in deze tekst krijgt de beker meer aandacht.

²⁹⁶ En dansen zoals blijkt uit de reactie van Gaudisse op het geluid van de hoorn, zie M, vs. 5618 en ook vs. 4515

²⁹⁷ In Np gaat men niet zingen, zie kap. 12, 14, 18 en 28.

geen kwaad zal geschieden, mits hij zonder zonden is (kap. 10 en 11). Net als bij de beker moet de gebruiker dus vrij zijn van zonden. Auberon schenkt de hoorn aan Huon en zegt dat Jezus hem het vermogen geschonken heeft om het geluid van de hoorn altijd in Monmur te horen, hoever weg het ook klinkt.²⁹⁸ Ook drukt hij Huon op het hart niet onnodig op de hoorn te blazen; alleen als hij in doodsnood verkeert, mag hij hem gebruiken. In Np blijft deze opmerking achterwege. Abroen spreekt wel over het vermogen om het geluid van de hoorn op grote afstand te kunnen horen, maar de toevoeging dat Jezus hem dit vermogen geschonken heeft, ontbreekt.

Behalve beker en hoorn heeft Auberon ooit ook een bijzonder harnas bezeten. De reus Orgueilleux heeft dit van hem gestolen, samen met het kasteel van Dunostre dat ook in zijn bezit was.²⁹⁹ Np vertelt niet dat dit harnas van Abroen geweest is. In de beschrijving van het harnas komen beide teksten grotendeels overeen, maar op sommige punten blijken er toch verschillen te zijn. Het Franse harnas is wit, heel licht, het kan niet zinken of verbranden.³⁰⁰ In Np ontbreken deze eigenschappen. Het harnas is heel mooi en er zijn zeven jaren voor nodig geweest om het te vervaardigen. Meester Seye heeft het gemaakt.³⁰¹ Het maakt niet uit hoe groot of dik iemand is, iedereen past het, mits hij zonder doodzonden is (Np, kap. 15). In beide teksten moet aan de volgende voorwaarden voldaan zijn om het harnas aan te kunnen trekken: men kan het alleen dragen als men zonder doodzonden is en als de moeder van degene die het aanpast niet overspelig (geweest) is. Zodra zij maar één keer een verlangen gehad heeft naar een andere man, lukt het niet het harnas aan te trekken. De held kan het harnas natuurlijk wel aantrekken en weigert het vervolgens terug te geven aan de reus. Er volgt een gevecht. De tweede keer dat de held het harnas probeert aan te trekken, is vlak voordat de tweekamp met de reus Agrapart begint (de held is dan in Babylonië). Ook nu lukt het. In M (vs. 6485-506) is dit voor Huon het bewijs dat Auberon hem vergeven heeft. In Np trekt hij het aan zonder verder commentaar, er staat alleen: *den halsberch die Huge aen dede* (f. 43b).³⁰²

Behalve de wonderbeker en ivoren hoorn, bezit Auberon in M ook nog een boog die nooit zijn doel mist en waarvan het koord van zijde gemaakt is (vs. 3243-8) en een troon die door de feeën gemaakt is.³⁰³ Zij hebben hem aan koning Alexander geschonken. Caesar heeft hem daarna gekregen en hij heeft hem aan zijn zoon (Auberon dus) nagelaten. De troon is onbrandbaar en beschermt degene die erop zit (onder

²⁹⁸ M, vs. 3735-9. Al eerder is verteld dat de vierde fee deze eigenschap aan de hoorn heeft toegekend (M, vs. 3264-70).

²⁹⁹ Wij krijgen in M meer informatie over de reus van Dunostre als hij zijn afkomst onthult (vs. 5140-3):

Ains m'engerra Beugibus li maufés,
 Dame Murgale me porta en ses lés;
 Dedens infer n'a diable ne maufé
 Que il ne soit de mon grant parenté.

Deze informatie ontbreekt in Np. In de *Roman d'Auberon*, de prequel op *Huon de Bordeaux*, wordt verteld hoe de reus het harnas steelt en kasteel Dunostre in bezit neemt.

³⁰⁰ M, vs. 46028 en 5085-106.

³⁰¹ Dit ontbreekt in de Franse *Huon*-versies.

³⁰² Ed. Wolf 1860, p. 50.

³⁰³ Voor een beschrijving van de troon, zie M, vs. 3627-41. Dit ontbreekt in R; in Hp ontbreekt het volgende: de troon kan niet door vuur verwoest worden en de troon heeft toebehoord aan Alexander en Caesar.

andere) tegen vergiftiging. Deze voorwerpen ontbreken in Np, wellicht omdat zij niet van wezenlijk belang zijn voor het verhaal.³⁰⁴

Andere wonderbaarlijkheden

Niet alleen ontbreken wonderlijke elementen die betrekking hebben op Auberon en zijn feeënwereld, maar ook andere wonderbaarlijkheden zijn verdwenen in Np. Zo ontbreken de fantastische landen *Terre de Foi*, *Femenie* en het land van de *Commains* waar Huon met zijn ridders doorheen reist.³⁰⁵ In Np (kap. 8 en 9) daarentegen wordt Huges reisroute naar het Heilige Graf nauwkeuriger beschreven: hij reist van Rome naar Brindisi, vaart vervolgens naar Acco,³⁰⁶ dan naar *Iaffen* (Jaffa), waar hij aan land gaat om verder te reizen naar Jeruzalem. In deze routebeschrijving kan een streven naar realisme en waarschijnlijkheid worden opgemerkt die kenmerkend is voor proza-bewerkingen.³⁰⁷

Verder ontbreekt in Np de episode waarin de held in de tuin van Gaudisse uitrust. Nadat Huon in Np de vier poorten gepasseerd is, komt hij in de tuin van het paleis, waar een wonderlijke fontein staat die haar water uit het paradijs krijgt.³⁰⁸ Wanneer een dame eruit drinkt, wordt zij weer jong. Een slang bewaakt haar, maar Huon wordt beschermd door zijn harnas en kan daardoor naar de fontein toegaan. Zodra Huon zijn handen erin wast, vergeet hij zijn opdracht. Terwijl de held in de tuin is, denkt hij aan de leugen die hij aan de eerste portier vertelde en blaast hij op de hoorn om te zien of Auberon hem nog terzijde staat. In Np ontbreekt de beschrijving van de tuin.³⁰⁹ Hoge gaat direct na het passeren van de poorten de paleiszaal in.³¹⁰ Als gevolg van deze omissie blaast hij pas in het paleis op de hoorn, wanneer hij werkelijk in nood verkeert.³¹¹ De episode in de tuin is in Np waarschijnlijk weggelaten omdat ze de aandacht te veel van de hoofdhandeling zou afleiden. Wellicht is dit ook gedaan uit een streven het verhaal waarachtiger te maken.

Conclusie

Het weglaten van wonderlijke elementen uit het verhaal maakt de avonturenreis van Hoge in Np realistischer. Door het ontbreken van de feeënwereld is Abroen menselijker geworden. Hij is een christelijke vorst (*kersten prince*) en geen feeënkonink. Wel beschikt hij over enkele magische voorwerpen, maar deze bezitten minder eigenschappen. De eis dat de gebruiker vrij van doodzonden dient te zijn, is evenwel gehand-

³⁰⁴ Volgens Rossi (1975, p. 332) zijn deze twee objecten losse toevoegingen die slechts een ornamentaal karakter hebben.

³⁰⁵ M, vs. 2907-34. Ook in Hp ontbreekt dit. In R is deze passage iets ingekort: *Femenie* wordt alleen genoemd, zonder vermelding van verdere details (f. 19r13-24).

³⁰⁶ Zie noot 76 op p. 113.

³⁰⁷ Ook in Hp wordt de heenreis realistischer ingevuld en ontbreken de wonderbaarlijke landen waar Huon in M doorheen reist. Het gezelschap reist hier van Brindisi, naar Jaffa. Ze verlaten daar de boot en rijden te paard naar *Rames* om te overnachten. De volgende morgen gaan ze op weg naar Jeruzalem. Zie ook paragraaf 4.2.1. Zie Doutrepont 1939, p. 490; Raby 1998, p. cxxxiv.

³⁰⁸ De tuin van Gaudisse waarin de fontein der jeugd staat, wordt beschreven in M, vs. 5574-999.

³⁰⁹ In R is deze passage ingekort: er wordt geen beschrijving van de tuin en de fontein gegeven, zie f. 48r18-23. In Hp ontbreekt hier dat de slang Huon uit de fontein laat drinken omdat hij het harnas aan heeft.

³¹⁰ Hij passeert in Np geen vier, maar drie poorten.

³¹¹ Zie paragraaf 4.2.2; zie ook Lens 1990, 415-6.

haafd. Het systematisch weglaten van feeërieke elementen uit het verhaal kan wellicht verklaard worden uit een streven naar meer realisme en duidelijkheid, maar ook uit een streven om de persoon Abroen acceptabeler en geloofwaardig te maken voor het publiek. In de volgende paragraaf zal ik nader ingaan op de omissies die gevolgen hebben voor de typering van de drie hoofdpersonen, waaronder Abroen.

4.3.2.3 *Personages*

Niet alleen zijn in Np de optredens van verschillende personages ingekort,³¹² sommige zijn zelfs geheel uit het verhaal verdwenen. Het gaat hier om personages die een secundaire rol spelen. Zo ontbreekt bijvoorbeeld de hertogin van Bordeaux, de moeder van Huon en Gérard.³¹³ Hoewel zij een personage van het tweede plan is (zij treedt alleen in het eerste deel op), heeft haar verdwijnen uit het verhaal toch gevolgen gehad voor de betekenis van de tekst. In M typeert haar optreden mede Huons situatie bij aanvang van het conflict en heeft dit invloed op de karaktertekening van de held (zie hierna).³¹⁴ Alle hoofdpersonen zijn gehandhaafd, zij het dat er elementen in hun optreden en typering ontbreken ten opzichte van M. Alleen bij Claramonde, de dochter van Gaudijs, blijkt dit niet het geval te zijn. Dit houdt verband met de wijze waarop de relatie tussen Huge en Claramonde in Np is uitgewerkt. Claramonde treedt in Np zelfs iets meer op de voorgrond.³¹⁵ In deze paragraaf zal ik me beperken tot een bespreking van de drie belangrijkste personen, te weten: Karel, Abroen en Huge. De vraag is welke consequenties de omissies hebben voor de typering van deze drie personen.

Karel de Grote

In het verhaal treedt Karel alleen op in de epische delen die in Frankrijk spelen (de delen 1 en 3). Deze delen omsluiten het grote middengedeelte van de tekst dat in het Oosten speelt (2a, 2b en 2c). In het avonturendeel wordt Karel slechts genoemd wanneer Huge anderen over zijn opdracht vertelt.³¹⁶

In het eerste deel valt met name op dat de houding van Karel tegenover zijn zoon Charlot in Np eenduidiger is in vergelijking met M. Wanneer Karel aan zijn pairs voorstelt om Charlot als zijn opvolger te kiezen – hijzelf wil afstand doen van de troon omdat hij oud is – prijst hij hem. Karel zegt dat Charlot moedig en verstandig is.³¹⁷ In

³¹² De rol van Dumay is hiervoor al aan de orde geweest in verband met de twee processen.

³¹³ In Np wordt de moeder van Huge alleen genoemd in verband met het harnas van de reus: *ende mijn moeder was een edel vrouwe, ende was ooc loyael ende getrouwe goet stantvastich*, aldus Huge (f. 23a, ed. Wolf 1860, p. 27; zie ook f. 26a).

³¹⁴ Zie ook Rossi 1975, p. 520. Verder ontbreken onder meer de ridder Guichart uit Cartres (= Chartres), die zich bij Huons reisgezelschap aansluit; Gloriant, een fee-ridder uit Auberons gevolg; een ridder uit Nivel die zij op weg naar Rome ontmoeten en provoost Guirré de Gironville. In Np worden daarentegen twee personen genoemd die in M ontbreken: meester Seye, hij heeft het harnas gemaakt dat in bezit van de reus van Dunalster (Dunostre in M) is en een ridder uit Palernen (= Palermo?), hij wordt door Huge gedood.

³¹⁵ Op deze relatie wordt nader ingegaan in paragraaf 4.3.3.

³¹⁶ Bijvoorbeeld aan de paus (kap. 8, f. 13a); aan Gheerwijn (kap. 8, f. 13b); aan Aliames (kap. 9, f. 14b); overpeinzing van Huge (kap. 27, f. 42b-43a). In M denkt Huon vaker aan Karel en aan wat deze hem heeft aangedaan, zie bijvoorbeeld: vs. 294-304, 3830-5, 4967-72 en 5251-4.

³¹⁷ *Charlot dye cloeck is ter wapenen, ende seer stout in dye feyte van orloghen, ende redeliker wijs*

M is Karel minder positief over het karakter van zijn zoon, hij zegt: '*il ne vaut un denier*' (vs. 86) en geeft, ter illustratie hiervan, een samenvatting van de oorlog tegen Ogier le Danois. Immers, het was Charlot die de oorlog met Ogier le Danois veroorzaakte, toen hij Baudinet, de zoon van Naime, doodde. Dit bewijst dat hij niet deugt. Toch stelt Karel ook in M voor om Charlot als zijn opvolger te aanvaarden. In Np ontbreekt de verwijzing naar de *Chevalerie Ogier*.³¹⁸ Ze is hier overbodig omdat het karakter van Charlot geprezen wordt. De bewerker vond het waarschijnlijk niet passend om een troonopvolger negatief af te schilderen en vond het wellicht strijdig met Karels verdere optreden, zoals zijn extreme reactie op de dood van zijn zoon. In Np is het verdriet van Karel begrijpelijker dan in M: hij treurt om zijn zoon, want het was in zijn ogen een goede jongen. In M was Karel bij zijn leven niet zo positief over Charlot, maar zodra deze dood is, is het verdriet van de koning zo groot dat hij niet meer tot een objectief oordeel in staat is. De houding van Karel ten opzichte van zijn zoon is in M complexer: hoewel Karel vindt dat Charlot voor geen cent deugt, houdt hij toch veel van hem. Hij weet dat Charlot zich snel met verraders afgeeft, maar toch gelooft hij niet dat zijn zoon Huon op verraderlijke wijze in de val gelokt heeft. In Np ontbreekt een dergelijke tweeslachtigheid in Karels houding doordat negatieve elementen in de typering ontbreken. Een gevolg hiervan is wel dat het in Np minder duidelijk is waarom Charlot zich laat overtuigen door de verrader Amorijs, dan in M waar de negatieve illustratie van zijn karakter in feite een aanwijzing is voor wat komen gaat en tevens een verklaring vormt voor het verraderlijke gedrag van Charlot.

Niet alleen de houding van Karel ten opzichte van Charlot is eenduidiger in Np, de koning reageert minder heftig op de gebeurtenissen dan in M. Al te heftige emoties zijn afgezwakt, wat onder meer blijkt uit de reactie van Karel op het verhaal dat Huge vertelt over wat hem en zijn broer Gheraert onderweg naar Parijs overkomen is. Ze zijn aangevallen door een hun onbekende tegenstander die Gheraert verwond heeft, als bewijs daarvan toont Huge Gheraerts wond (kap. 4).³¹⁹ Huge zegt dat hij de onbekende aanvallers gedood heeft. De koning stelt zijn vazal gerust: hij belooft de dader te straffen als hij hem in handen krijgt en hij erkent dat Huge onschuldig is. Zelfs als zijn zoon in de zaak betrokken was, zou Karel Huge nog beschermen. In M gaat Karel nog verder: hij nodigt Huon uit om bij hem te komen zitten en met hem te drinken. Hij zweert zelfs op de relieken van de Heilige Vincent wanneer hij Huon verzekert de dader te willen straffen (vs. 1207-17). De koning heeft nauwelijks de geruststellende woorden tegen de held uitgesproken of de verraderlijke Amorijs verschijnt met het lichaam van de dode Charlot. Karel is zo bedroefd dat hij nauwelijks kan spreken als hij zijn dode zoon ziet. De verrader wijst Huge aan als de moordenaar. Op deze beschuldiging volgt in Np niet – zoals in M – direct een reactie van de koning, maar verdedigt de abt van Cluny Huge (de abt is een oom van hem). Als deze is uitgesproken, vraagt Karel aan Huge: *waer om ghi valsche katijf hebdi minen sone verslagen* (f. 8a).³²⁰ De reactie van de koning op de dood van zijn zoon is in Np in het algemeen

van rade (Np, f. 4a). Ed. Wolf 1860, p. 5.

³¹⁸ M, vs. 97-185. Zie ook Voretzsch 1900, p. 105. In Hp is het verhaal over Ogier sterk ingekort, zie ed. Raby 1998, p. 11.

³¹⁹ Voor de wond als bewijs zie Van Caenegem 1956, p. 27-8. Een klager kon zijn aanklacht verzwaren door het tonen van de toegebrachte wond.

³²⁰ Ed. Wolf, p. 10. Wolf heeft *waerom*, in de druk staat *waer om*.

minder heftig dan in M. In deze tekst is Karel zo door emoties overmand als hij zijn dode zoon ziet, dat hij verschillende malen flauw valt boven diens lichaam.³²¹ En op de beschuldiging van Amauri wil hij Huon met een mes te lijf gaan (M, vs. 1279-82).³²² Naime houdt hem tegen met de woorden: ‘*Sire, dist il, as tu le sens mari?*’ (M, vs. 1283) Deze elementen ontbreken in Np, waardoor Karel hier minder zwaar door verdriet getroffen lijkt en hij rationeler lijkt te handelen dan in M.

Het emotionele en in de ogen van zijn pairs onredelijke optreden van de koning wordt in M bekritiseerd en gecorrigeerd door Naime. In Np is de noodzaak hiervoor dus minder aanwezig en dit heeft er willicht mede toe bijgedragen dat de rol van Dumay in Np zeer beperkt is.³²³ Het ontbreken van het corrigerende optreden van de raadgever van de koning heeft het beeld dat van hem naar voren komt, beïnvloed. De koning is gematigder in zijn optreden, en zijn handelen lijkt niet omstreden, want zijn besluiten worden zonder meer geaccepteerd zoals blijkt uit het ontbreken van de discussie tussen de koning en zijn pairs. Bekorting van de rol van Dumay in Np houdt ook in dat Karel hier geen raad vraagt, maar zelf zijn beslissingen neemt. In M vraagt de koning op de belangrijke moment raad aan Naime en, het moet gezegd, de koning volgt diens adviezen meestal op.

Het optreden van Karel in Np is dus gematigder en evenwichtiger van karakter en daarmee is het beeld dat van hem naar voren komt ook positiever. Dit blijkt ook uit het ontbreken van de toespeling op een geheime zonde van Karel. Auberon maakt deze toespeling in M aan het einde van het verhaal. De feeënkoning is in Bordeaux aangekomen om het beslissende oordeel uit te spreken in het proces tegen Huon. Voor hij dit doet, laat hij de aanwezigen uit zijn wonderbeker drinken. Hierdoor wordt duidelijk wie een zuiver geweten hebben en wie niet. Opmerkelijk genoeg lukt het Karel niet uit de beker drinken: de wijn verdwijnt zodra hij de beker aan zijn mond zet.³²⁴ Auberon geeft hiervoor de volgende verklaring: ‘uw slechtheid maakt dat u niet uit deze beker kan drinken. Alleen degene die zonder doodzonde is kan eruit drinken’.³²⁵ Auberon kent een zware zonde van Karel, hij heeft hem lang geleden begaan en nooit opgebiecht aan een priester (M, vs. 10272-7).³²⁶ Karel schrikt van deze woorden. In Np (kap. 45) is Karel evenmin in staat om uit de beker te drinken, maar een verklaring hiervoor ontbreekt. Van een geheime zonde is hier geen sprake. Het feit dat Karel niet uit de beker kan drinken, impliceert slechts dat de koning niet vrij van zonden is, maar dit wordt niet expliciet uitgesproken. Ik denk dat dit element, mocht het in de brontekst aanwezig geweest zijn, bewust geschrapt is, waarschijnlijk omdat het een al te grote smet op het blazoen van Karel zou hebben geworpen.³²⁷

Het weglaten van elementen die met de juridisch-politieke problematiek samenhangen, heeft dus invloed uitgeoefend op de typering van Karel de Grote. Hij is in Np positiever neergezet: zijn reacties zijn minder extreem, waardoor de scherpe kantjes en con-

³²¹ M, vs. 1265: *Sour lui se pasme, ne sai cinq foi u sis.*

³²² Dit ontbreekt in R.

³²³ Zie ook paragraaf 4.3.2.1 in verband met het optreden van Naime.

³²⁴ M, vs. 10265-6: *Li rois le prent, ki ne l'ose veer;/ Lués qu'il le tint, li vins en est alés.*

³²⁵ Zie M, vs. 10268-71.

³²⁶ Op welke zonde Auberon doelt, blijft onduidelijk. De zonde die Karel met zijn zuster begaan heeft (hij heeft bij haar een kind verwekt, namelijk Roland), heeft hij wel opgebiecht.

³²⁷ De toespeling op een geheime zonde van Karel ontbreekt ook in R en Hp.

trasten in zijn optreden minder groot zijn geworden. Het handelen van de koning staat niet ter discussie, of dit nu rechtvaardig is of niet. Immers, ook in Np vergeet Karel door het verdriet over de dood van zijn zoon, de toezegging die hij deed aan de held. Hij laat zijn verdriet prevaleren boven het geloof in de oprechtheid van de held. De vraag is of de bewerker de juridisch-politieke discussie geschrapt heeft om van Karel een minder omstreden figuur te maken. Dit zou mede gebeurd kunnen zijn onder invloed van de tweede proloog (*na prologhe*) die aan het verhaal is toegevoegd. In deze proloog heeft het hof van Karel een exemplarisch karakter. Het wordt afgezet tegen de hoven van de ‘huidige’ tijd, waarin zedeloosheid heerst. Karel zelf is de goede, wijze en deugdzame vorst. Het is mogelijk dat het optreden van Karel in het verhaal zelf, hieraan is aangepast, als de proloog tenminste niet later aan de prozatekst is toegevoegd.³²⁸

Abroen

De Franse Auberon is omgeven door wonderbaarlijkheden.³²⁹ Hij is een wonderlijk wezen, mens en fee tegelijk die over een feeënrijk regeert. In Np is Abroen ontdaan van zijn fee-achtige karakter; het bovennatuurlijke aspect van dit personage is op verschillende plaatsen verdwenen, waardoor hij een menselijker karakter heeft gekregen. Wij zagen in de vorige paragraaf dat het ontbreken van het feeënrijk en andere wonderbaarlijke elementen hiertoe heeft bijgedragen.

Aliames introduceert Abroen in Np bij de lezer en bij de held van het verhaal.³³⁰ Dit gebeurt tijdens kennismaking tussen deze twee personages. Aliames legt Huge uit dat er twee wegen naar Babylonië leiden, een lange en een korte weg. Wanneer Huge voor de lange weg kiest,³³¹ waarschuwt Aliames hem voor koning Abroen (Np, f. 18). Deze koning doet met iedereen wat hij wil; hij is heer over veel volken, heeft veel landen, steden en kastelen in zijn bezit en wordt door iedereen zeer geacht. Ook in M introduceert Gériaume Auberon op overeenkomstige wijze bij Huon. Het publiek van M was al eerder voorgesteld aan de feeënkonink, want Auberon wordt in de proloog genoemd.³³² Behalve van Aliames krijgt de lezer van Np ook informatie over Abroen van de verteller en van Abroen zelf (kap. 10).³³³ Deze informatie is veel minder gedetailleerd dan in M. In Np vernemen we bijvoorbeeld niets over de afkomst en geboorte van Abroen. Noch de verteller, noch Abroen zelf spreken hierover. In de proloog van M wordt de afkomst van Auberon al onthuld en zelf spreekt hij hierover tijdens de ontmoeting met Huon in het woud (M, vs. 3513-6).³³⁴ Auberon is de zoon van Julius Caesar en Morgane de fee, en hij is geboren in Monmur (M, vs. 3556). Bij zijn geboorte

³²⁸ In paragraaf 4.3.3.2 ga ik nader in op deze proloog.

³²⁹ Zie Rossi 1975, p. 323-81 in verband met Auberon en het wonderbaarlijke in *Huon de Bordeaux*.

³³⁰ De prologen die aan de Np voorafgaan, reppen met geen woord over Abroen (zie paragraaf 4.3.3.2) en hij wordt evenmin in de vooruitwijzing aan het einde van kapittel 7 genoemd (zie paragraaf 4.3.1).

³³¹ De korte weg duurt 15 dagen, de lange een half jaar (in M een jaar). Waarom Huge de lange weg kiest, is niet duidelijk, hij zegt: *God moet den langen wech corten dien willen wi in* (Np, f. 15a). Ed. Wolf 1860, p. 17. Vergelijk M waar Huon zijn keuze als volgt motiveert: ‘ik zou wel gek zijn om een jaar te reizen als het ook in 15 dagen kan’ (M, vs. 3164-7).

³³² M, vs. 6-18 en 26-8. De introductie van dit wonderlijke nieuwe personage kan als doel gehad hebben de nieuwsgierigheid van het publiek op te wekken (zie hoofdstuk 2).

³³³ Ed. Wolf 1860, p. 18-9; zie ook paragraaf 4.2.1.

³³⁴ Ook tegen Karel spreekt Auberon over zijn afkomst (M, vs. 10434-45).

waren vier feeën aanwezig die hem zijn buitengewone vermogens schonken.³³⁵ Deze vermogens zijn de volgende: Auberon kan zich zeer snel over grote afstanden verplaatsen, hij kan kastelen tevoorschijn toveren, hij heeft macht over de dieren – zij tonen hem hun goede aard wanneer hij een teken met zijn hand maakt –, hij kan stormen ontketen en illusies oproepen (bijvoorbeeld in de vorm een rivier).

Auberon gebruikt zijn bovennatuurlijke vermogens om Huon en zijn ridders te imponeren wanneer zij weigeren tegen hem te spreken. Gériaume waarschuwt Huon waartoe de feeënkoning in staat is. Hij zegt onder meer over Auberon: hij kan het laten regenen en waaien en hij kan een rivier laten verschijnen, hoewel dit een illusie is (M, vs. 3170-208). De waarschuwing blijkt terecht, want Huons gezelschap ervaart daadwerkelijk waartoe de feeënkoning in staat is als zij – op aanraden van Gériaume – stilzwijgend van hem wegluchten. Dit alles ontbreekt in Np. Aliames spreekt niet over de buitengewone vermogens van Abroen, hij zegt slechts: *hi mach doen al dat hi wil* (Np, f. 15a).³³⁶ Abroen heeft in Np geen macht over de natuur. Hij kan geen stormen ontketen, geen illusies oproepen en heeft geen macht over de dieren. Wel kan Abroen, overeenkomstig M, de gedachten van de mensen lezen,³³⁷ kastelen toveren en zich snel over grote afstanden verplaatsen. Doordat Abroen geen macht over de natuur heeft, kan hij dit ook niet gebruiken om Huge en zijn mannen te imponeren en angst aan te jagen als ze van hem wegluchten. Hij gebruikt zijn vermogens niet om zijn autoriteit te laten gelden zoals Auberon dat in M doet. De Franse feeënkoning kan angstaanjagend zijn als hij wil en daarom waarschuwt Gériaume Huon met meer klem dan Aliames in Np doet.³³⁸ Huon is bang voor Auberon en hij heeft daar alle reden toe, want de feeënkoning is woedend als zijn gezelschap weigert zijn groet te beantwoorden. Hij wil hen zelfs laten doden (M, 3378-405). Auberon treedt als een feodale heer op.³³⁹ Zijn rijk lijkt een tegenhanger te zijn van het rijk van Karel de Grote: hij heeft fee-ridders in zijn gevolg, waarin Gloriant een overeenkomstige positie heeft als Naime. Auberon eist gehoorzaamheid. Vreemdelingen die zijn gebied betreden, moeten hem respect betuigen door zijn groet te beantwoorden.³⁴⁰ In Np is Abroen niet verbolgen over de vlucht van Huge. Hij neemt geen maatregelen om de vluchters bang te maken. Abroen vindt het zelfs dapper van Huge dat hij durft te zwijgen: *doe seyde coninc Abroen hi is seer stout dat hi tegen my niet en spreekt ic hope nochtans het sal noch zijn* (Np, f. 17a).³⁴¹ Wanneer Abroen ten derde male verschijnt, beantwoordt Huge inderdaad zijn groet.

De autoriteit van Auberon blijkt verder uit zijn relatie met Huon. Hij legt hem herhaaldelijk een verbod op, bijvoorbeeld: Huon mag aanvankelijk niet naar Tormont gaan, hij mag niet naar Dunostre gaan om de reus aan te vallen en hij mag geen intieme omgang met Esclarmonde hebben.³⁴² Bij overtreding van het laatste verbod volgt

³³⁵ M, vs. 3520-55 en 3569-83.

³³⁶ Ed. Wolf, 1860, p. 18.

³³⁷ Np, kap. 11; M, vs. 3451-99 en 3508-55.

³³⁸ M, vs. 3205-8 en 3275-7. Gériaume noemt Auberon *li fel nains bocerés* (vs. 3305). In Np (f. 15a) zegt Aliames: '*so moetti v wachten voor eenen corten seer schoonen man*'. Ed. Wolf 1860, p. 17-8.

³³⁹ Zie in dit verband Rossi 1975, p. 356-9.

³⁴⁰ M, vs. 3281-6; 3362-71; 3454-99.

³⁴¹ Ed. Wolf 1860, p. 19-20. Wolf heeft *enspreect*, in de druk staat *en spreect* los van elkaar.

³⁴² M, vs. 3713-25 en 5421-3 (verbod om te liegen), vs. 3747-52, 3923-32 en 4631-5 (niet onnodig op de hoorn blazen), 3915-6 (verbod om naar Tormont te gaan), 4610-6 (verbod om naar Dunostre te

een sanctie. In Np ontbreken de eerste twee verboden. Abroen is minder streng voor zijn beschermeling. Aan de andere kant is hij emotioneel minder sterk betrokken bij het lot van de held. Abroen is niet verdrietig om het lot van Hüge. In M huilt hij bij ieder afscheid omdat hij weet wat Huon te wachten staat,³⁴³ dit ontbreekt in Np.³⁴⁴

De wijze waarop Auberon in Bordeaux verschijnt, maakt zijn positie duidelijk. In M tovert hij een tafel naar het paleis terwijl hij zelf nog in Monmur is.³⁴⁵ De tafel, waarop de voorwerpen staan, is hoger dan iedere andere tafel in de zaal. Dit maakt duidelijk dat hij zelfs boven Karel staat en hem terecht kan wijzen.³⁴⁶ In Np is deze autoriteit afgezwakt, doordat het element van betovering weggelaten is. Hier laat de kleine koning een tafel neerzetten, nadat hij zelf in het paleis gearriveerd is. Er staat: *Doe dede coninc Abroen daer ooc een tafel stellen die was van goude, ende die schragen van siluer* (Np, f. 69a).³⁴⁷ Er wordt evenmin vermeld dat deze tafel hoger staat die van Karel. Daar komt bij dat het niet Abroen is die de uiteindelijke veroordeling van de verraders uitspreekt, maar de pairs. Zij gaan opnieuw in beraad nadat Abroen bewezen heeft dat Hüge zijn opdracht heeft uitgevoerd.

In M dankt Auberon zijn autoriteit niet alleen aan zijn bovennatuurlijke gaven, maar ook aan de nauwe band die hij heeft met God. De feeënkonink kent alle geheimen van het paradijs en hoort de engelen zingen (M, vs. 3579-80). Ook wordt hij niet ouder (hij ziet er uit als een kind hoewel al heel oud is, want hij werd geboren voordat Jezus ter wereld kwam)³⁴⁸ en als hij wil sterven (hij kan zelf bepalen op welk moment dat zal gebeuren) zal zijn troon in de buurt van God worden gezet (M, vs. 3582-3). Deze vermogens zijn hem bij zijn geboorte geschonken door de vier feeën. In M is het wonderbaarlijke verweven met het christelijke. Auberon is niet alleen feeënkonink, maar ook een christen die God respecteert en de waarheid lief heeft. Hij is een complexe persoon die heidens-mythische en christelijke elementen in zich verenigt.³⁴⁹ In Np is het heidense, feeërieke aspect verdwenen uit de persoonlijkheid van Abroen, want hij is een christelijke vorst die in een woud woont dat geheel omgeven is door Turken en ongelovigen. Hij is deugdzaam en bemint de waarheid. Abroen heeft zijn wonderlijke vermogens via een heremiet van God ontvangen; dit geldt ook voor de magische beker en hoorn.³⁵⁰ De reden die hiervoor wordt gegeven is dat hij weinig

gaan) en 6734-41 (verbod van intieme omgang met Esclarmonde).

³⁴³ Dit heeft een vooruitwijzend aspect in zich. Zie paragraaf 4.2.1.

³⁴⁴ Net als bij Karel zijn ook met betrekking tot Abroen de emoties afgezwakt in Np.

³⁴⁵ M, vs. 10176-80:

Jou y sohaide ma tauble en son hosteit,
Deleis celié on Charle doit diner.
Si soit plus haulte .II. grant piet mesurez
Et sor la tauble soit mez hanep dorei,
Mon corne d'ivoire et mez habert saiffrez.

³⁴⁶ Een ander voorbeeld van neutralisering van het wonderbaarlijke is de wijze waarop de verraders opgehangen worden in Np, namelijk door de wind (*een scherp windeke die de moordenaers veruoerde aen die galge*, ed. Wolf 1860, p. 82) en niet door de wens van Auberon zoals in M (vs. 10414-21).

³⁴⁷ Ed. Wolf 1860, p. 80. Wolf heeft *doer*, in de druk staat *daer*.

³⁴⁸ M, vs. 3341-7 en 3581.

³⁴⁹ Zie ook paragraaf 2.3.2 i.v.m. de cyclus in hs. T, waarin een synthese tussen het wonderbaarlijke en het religieuze kan worden opgemerkt.

³⁵⁰ In M, vs. 3681-97 zegt Auberon dat de beker door de wil van God over zijn bijzondere krachten beschikt.

geacht werd omdat hij zo klein was. Hij bad God om hulp, zodat hij in waarachtigheid kon regeren en zijn ongelovige vijanden verslaan. Nadat hij lange tijd gebeden had, kwam er een heremiet in het woud die hem macht schonk. Voortaan kon hij doen wat hij wilde en wat hij wenste zou gebeuren (kap. 10).

Abroen kan in Np wel driemaal per jaar de engelen horen zingen,³⁵¹ maar hij heeft geen kennis van de geheimen van het paradijs en is niet quasi onsterfelijk zoals Auberon in M.³⁵² De manier waarop Abroen sterft en de plaats die hij in de hemel krijgt, worden in Np teruggebracht tot wat volgens het christelijke geloof aanvaardbaar is. Abroen zegt: *want ic sal van aertrijcke scheyden ende varen inden hemele daer God almachtich is inder glorien* (f. 71b).³⁵³ Abroen is een godvruchtig man en heeft daardoor een band met God, maar een al te directe band wordt hier vermeden. De bewerker vond de verstrengeling tussen het bovennatuurlijke (het feeërieke) en het christelijke element zoals dat in M voorkomt waarschijnlijk te ver gaan.³⁵⁴ Door het weglaten van wonderbaarlijke en bovennatuurlijke elementen, is het christelijke element duidelijker aanwezig in het personage Abroen.

We krijgen in Np niet alleen minder informatie over Abroens afkomst en wonderbaarlijkheden rond zijn persoon, ook wat betreft diens uiterlijk is Np weinig gedetailleerd, vergeleken met M. Het uiterlijk van Auberon wordt in M uitvoerig beschreven wanneer hij voor de eerste keer zelf ten tonele verschijnt (vs. 3236-70). Hij maakt een imponerende indruk, want hij is niet alleen heel mooi, maar ook schitterend gekleed en hij draagt een boog bij zich die nooit zijn doel mist, evenals een hoorn van ivoor. Hoewel van Auberon gezegd wordt dat hij mooi is – wel zo mooi als de zon in de zomer³⁵⁵ – wordt hij tegelijkertijd ook een dwerg genoemd (*uns nains*), ja, wordt hij zelfs een gebochelde dwerg genoemd (*li nains bocéré* (vs. 3275), *le petit borceré* (vs. 3279)). Hij is klein van stuk, want meet slechts drie voet. Zijn uiterlijk heeft hij te danken aan de feeën die bij zijn geboorte aanwezig waren. Een van de feeën zorgde er bovendien voor dat Auberon niet ouder wordt. In Np ontbreken deze elementen. De informatie van de verteller, ingevoegd tijdens de ontmoeting tussen Huge en Aliames, beperkt zich tot Abroens lengte en zijn schoonheid. Ook in Np is Abroen klein; hij is hier twee voet groot en hij is *schoon van natuerlijcker scoonheyt* (Np, f. 15b).³⁵⁶ Abroen wordt nergens een dwerg en evenmin een gebochelde genoemd. Er is slechts één uitzondering hierop: Karel noemt hem een *naenken* als hij de paleiszaal in Bordeaux binnenkomt,³⁵⁷ waarop Abroen zegt: *ic ben een naenken als v vader Pippijn was* (f. 69a).³⁵⁸ In Np ontbreekt ook de vermelding dat hij zijn uiterlijk aan feeën te danken heeft,

³⁵¹ Np, kap. 12; M, vs. 3580: *Et oi les angles la sus u ciel canter*.

³⁵² In Hp ontbreekt het geschenk van de vierde fee, te weten: kennis van de geheimen van het paradijs en het vermogen de engelen te horen zingen.

³⁵³ Ed. Wolf 1860, p. 83. Wolf heeft *inden* en *inder*, in de druk staat *in den* en *in der*.

³⁵⁴ Mogelijk was dit al in de onderliggende rijmtekst aanwezig. In de overgeleverde versfragmenten lijkt eenzelfde tendens aanwezig; dit blijkt o.a. uit wat Maleproen over zichzelf vertelt in de fragmenten Leiden. Zie paragraaf 3.1.2 en paragraaf 5.4.

³⁵⁵ M, vs. 3239: *Aussi biaux fu com solaus en esté*; vergelijk Np, f. 15a: *want had hi lancheyt nae zijn schooneit daer en waer gheen schoonder man onder den hemel*. Ed. Wolf 1860, p. 18.

³⁵⁶ Ed. Wolf 1860, p. 18. Wolf heeft *natuelycker sconheyt*, in de druk staat *natuerlijcker scoonheyt*.

³⁵⁷ Np, f. 69a: *Dit corte naenken comt so na ons ghegaen*. Ed. Wolf 1860, p. 80.

³⁵⁸ Ed. Wolf 1860, p. 80. Pippijn de Korte, de vader van Karel de Grote.

evenals het gegeven dat hij niet veroudert. Er wordt een sober portret van Abroen geschetst in Np, dat ontgaan is van de luister en schittering waarmee hij in M omgeven is. Zijn hoge positie en autoriteit zijn afgezwakt. Hij is bovendien in sommige opzichten van zijn bovennatuurlijke kwaliteiten ontgaan, waardoor hij menselijker en minder angstaanjagend is geworden en het christelijke aspect van zijn persoon meer naar voren komt. Abroen heeft wel een band met God, zij het minder direct dan zijn Franse voorganger.

Huge

Het optreden van Huge, de held van het verhaal, is evenmin ontkomen aan inkorting. Vraag is ook hier wat er is weggelaten en op welke wijze de omissies het personage beïnvloed hebben. Huge is een ridder afkomstig uit Bordeaux (*Bourdeus* in Np). Hij heeft één broer, Gheraert geheten. Zijn vader, hertog Sanguin van Bordeaux, die een loyaal en getrouw vazal van Karel de Grote was, leeft echter niet meer.³⁵⁹ Huge bestuurt nu Bordeaux: hij ontvangt zelf de bode van Karel en hij beslist om naar Parijs te gaan.³⁶⁰ Anders is dit in M waar de moeder van Huon nog leeft. Karel draagt in deze tekst aan de bodes op om aan de hertogin te verzoeken haar zoons naar het hof te sturen en vraagt na hun terugkeer wat zij gezegd heeft.³⁶¹ De hertogin is dan ook degene die in Bordeaux de honneurs waarneemt: zij ontvangt de bodes en geeft haar kinderen raad. Doordat de hertogin ontbreekt in Np, de aandacht zich van het begin af nog meer op Huge zelf. Dit blijkt ook uit het gegeven dat in M (in deel 1) Huon vaker in een adem genoemd wordt met zijn broer Gérard. Een voorbeeld: in M wijst Amauri de koning op het verraderlijke gedrag van de twee broers uit Bordeaux: *Gerars et Hues, doi malvais iretier/ Qui ne vous degnent servir ne essauchier* (vs. 237-8). In Np beschuldigt Amorijs alleen Huge, hij zegt: *het is Hughe van Bourdeus* (f. 5a).³⁶² Toch geeft Karel ook in Np aan de bode de opdracht de beide broers te verzoeken naar het hof te komen. De formulering verschilt echter van M, waardoor in Np de aandacht vooral op Huge gericht wordt, er staat: *brieuen te dragen tot Hughen, ende hem te segghen dat hi ende sijn broer met .x. van haren ridders te houe comen soude* (f. 5b).³⁶³ In M draagt Karel de bodes op aan de hertogin te verzoeken haar beide zoons te sturen: *Et si me dites la ducoise al vis fier/ Qu'ele me face ses enfans envoiier,/ Huon l'enfant et Gerart le proisié* (vs. 294-5). De reactie van Karel op het bericht van de bode dat Huge naar het hof zal komen, is dat hij welkom is. Over Gheraert wordt niet meer gesproken. In M daarentegen vraagt Karel aan de bodes of de zonen van Seguin naar het hof komen. Waarop de bodes antwoorden dat zij de koning willen dienen.³⁶⁴ Is Huon in M

³⁵⁹ Pas in kap. 41 van Np (f. 63a; ed. Wolf 1860, p. 73) wordt expliciet gezegd dat de hertog niet meer leeft: *so kendi hertoghe Sanguijn wel die doot is ende sijn twee sonen*. In M weten we dit al veel eerder, namelijk in vs. 235: *Mors est li dus, bien a set ans entiers*.

³⁶⁰ In R is dit ook het geval. De bode zegt tegen Karel dat hij goed ontvangen is door Huon (f. 2r13-4). De ontvangst zelf van de bode in Bordeaux is niet overgeleverd omdat het begin van hs. 1451 ontbreekt.

³⁶¹ M. vs. 290-9 en 423-8.

³⁶² Ed. Wolf 1860, p. 6.

³⁶³ Ed. Wolf 1860, p. 7.

³⁶⁴ Andere voorbeelden waar Huon en Gérard samen genoemd worden die in Np ontbreken: M, vs. 247-55 (Naimes neemt het voor beide broers op); 361-5 (de hertogin vreest dat haar zoons hun land verloren hebben); 469-87 (Amauri zegt tegen Charlot dat de broers bezig zijn hem van zijn land te

bij de aanvang van het verhaal de oudste zoon van de hertogin van Bordeaux en wordt hij wordt neergezet als lid van zijn familie, in Np is Huge de bestuurder van Bordeaux die een jongere broer heeft. Door deze accentverlegging in Np gaat de aandacht in het begin van het verhaal nog duidelijker uit naar de held, Huge: hij is het belangrijkste personage van het verhaal. Daarover mag geen misverstand bestaan.³⁶⁵

Een ander gevolg van het ontbreken van het optreden van de hertogin is dat de jeugd van de beide broers en met name van Huge, een aspect is dat minder duidelijk aanwezig is.³⁶⁶ In M is de jeugd van Huon een belangrijk aspect van zijn persoonlijkheid. Het is volgens Naime aan de jeugd van Huon en zijn broer te wijten dat zij nagekomen hebben op de hofdag aanwezig te zijn: de broers zijn jong, ze hebben hun plicht verzaakt uit onnadenkendheid.³⁶⁷ Huon is nog geen 22 jaar oud; zijn leeftijd contrasteert met Amauri, zijn tegenstander die 50 is.³⁶⁸ In Np is Huge 28 jaar, zoals uit de woorden van Maleproen tegen Abroen blijkt (kap. 33):

wildi dan laten verloren den edelen iongen man dat waer groot iammer, hi is emmer noch een ionghelinc die alle wijsheyt niet en can hebben want hi is mer .xxviiij iaer out dus ontfermt v doch sijne, want om zijne ioncheit moet ghi te meer verdraghen dan oft hi oudt waer van iaren ende dagen. (f. 49b-50a)³⁶⁹

Maleproen gebruikt dit argument om Abroen ervan te overtuigen dat hij Huge moet helpen. Die bevindt zich naakt en alleen op een strand, waar hij is aangespoeld nadat hij schipbreuk geleden heeft en Claramonde door piraten ontvoerd is.³⁷⁰ Dit is de enige plaats in Np waar aan Huges jeugd gerefereerd wordt. Net als in M dient het feit dat de held nog jong is als verklaring van diens handelen.³⁷¹

In M is de jeugd bepalender voor het optreden van de held, niet alleen in het eerste deel van het verhaal,³⁷² maar vooral ook in het avonturendeel. Tijdens zijn avontuurlijke reis blijkt zijn jeugd uit zelfbeklag, angst en geringe weerstand tegen honger en dorst.³⁷³ Zijn ridders spreken hem moed in en troosten hem, maar ze zeggen ook dat

beroven).

³⁶⁵ Ook uit het optreden van Dumay in Np blijkt dat de rol van de familie van de held i.v.m. zijn verhouding tot de koning in deze tekst minder belangrijk geworden is. Zie paragraaf 4.3.2.1.

³⁶⁶ M, vs. 236, 243, 250, 295-6, 301 etc.

³⁶⁷ M, vs. 250-2:

‘Li doi enfant sont jovle, se sachiés,
Et s’ont aveuc moult grant tere a baillier;
Par nicheté oublient cest mestier’.

³⁶⁸ M, vs. 1769-71. In Hp ontbreekt de leeftijd van Amauri. In R ontbreekt zowel de leeftijd van Amauri als die van Huon. Van Huon wordt alleen gezegd dat hij nog niet veel jaren telt (f. 9r11).

³⁶⁹ Ed. Wolf 1860, p. 57. Vgl. R, f. 74r31: *Ce n’est c’ung joenne enffant qui n’est congnoit mie*.

³⁷⁰ In M (vs. 7067-8) zegt Malabron: *‘laissiés vo cruauté/ E si aidiés l’enfant a delivrer’*.

³⁷¹ Volgens Rossi (1975, p. 471) gedraagt Huon zich zeker als een volwassene: hij manifesteert onverschrokkenheid in ontmoetingen (behalve bij Auberon); hij is niet laf, maar strijdvaardig. Hij is een volwassen man, jong maar niet onervaren.

³⁷² Huon wordt frequent aangeduid als *l’enfant*, *li enfes* etc., zie M, vs. 295, 535, 545, 981, 1093, 1496 etc. Ook wordt de diminutief-vorm van Huon gebruikt (*Huelin*). Met name in R wordt deze vorm vaak gebruikt en varianten daarvan als *Hulinet*. In Np ontbreekt komt slechts één keer de vorm *Hughelijn* voor en wel in de gepaard rijmende verzen in kap. 6. In paragraaf 4.3.3.2 kom ik op deze verzen terug.

³⁷³ Zie bijvoorbeeld M, vs. 2625-34, 2655-64, 2941-45, 3218-30 en 3306-10.

hij zich niet volwassen gedraagt.³⁷⁴ Zijn jeugd blijkt verder uit zijn overmoedigheid en toegeven aan impulsen. Gériaume verwijt Huon dat het verkeerd is toe te geven aan de impulsen van de jeugd, als deze – ondanks het verbod van Auberon – toch het kasteel van Dunostre in wil gaan: *Faus est li hom qui croit conseil d'enfant* (M, vs. 4695). Huon antwoordt vervolgens dat hij uit Frankrijk vertrokken is op zoek naar avontuur.³⁷⁵ Kenmerkend voor Huons optreden in het avonturendeel is zijn *folie*. Zijn optreden wordt meermalen gekarakteriseerd als dom en ondoordacht.³⁷⁶ Huon overtreedt hierdoor verschillende keren het verbod van Auberon, waardoor hij de bijstand van de feeënkonink verliest en zijn missie in gevaar brengt. Ook in Np overtreedt Hüge meermalen een verbod van Abroen, maar zijn gedrag wordt niet als dom of onbezonnen bestempeld. Er is geen sprake van *folie* zoals in M. De reacties van Hüge op de verboden die hij opgelegd krijgt, zijn minder extreem dan in M.³⁷⁷ In Np ontbreken nog meer aspecten: Hüge beklagt zijn lot niet. De held zegt niet dat hij op zoek is naar avontuur; hoewel hij de avonturen die op zijn pad komen niet uit de weg gaat. Is er in M sprake van een contrast in het optreden van de held in de epische delen (in Frankrijk) en het avonturendeel (het Oosten), in Np is dit veel minder het geval.

Behalve de vermelding van zijn leeftijd, geeft Np geen enkele uiterlijke beschrijving van de held. Hüge wordt een *schoon man* genoemd door de speelman Astermant. Claramonde wordt verliefd op zijn zoete adem en de dochter van Yvorijn wordt verliefd op hem zodra zij hem ziet: ze heeft nog nooit zo'n mooie man gezien.³⁷⁸ In M wekt het uiterlijk van Huon niet alleen bewondering van de vrouwen, maar ook van de heidenen. Ze vinden het jammer dat zo'n mooie jongeling moet sterven.³⁷⁹ Dit ontbreekt in Np. In M kan men aan het uiterlijk van de held zien in wat voor toestand hij verkeert. Zo kunnen zijn ridders aan zijn gelaat zien hoe slecht de held eraan toe is, wanneer hij uit de gevangenis gehaald wordt om voor Karel te verschijnen. Huon ziet er mager en bleek uit. Men vraagt zich af waar zijn schoonheid gebleven is (M, vs. 9750-8). Ook dit ontbreekt in Np.

Een ander aspect van Huons uiterlijk is zijn gelijkenis met zijn vader. Dit komt hem in den vreemde goed van pas. Hij wordt herkend als de zoon van Seguin door Garin de St. Omer en door Gériaume.³⁸⁰ Men biedt hem hulp aan vanwege de herinnering

³⁷⁴ Zie M, vs. 2671 en zie ook vs. 2648-54 en 2946 waar Huon getroost wordt.

³⁷⁵ Hij zeg dit tegen Auberon (vs. 4621-22) en tegen Gériaume (vs. 4718-20). In R wordt Huons zucht naar avontuur nog sterker benadrukt. Hier zegt Huon nog voor hij uit Frankrijk vertrokken is: *G'iray a l'aventure ne scay qu'en advenrra* (f. 16r30).

³⁷⁶ De term *foleté* en *folie* komt meermalen voor in M, zie o.a. vs. 3834, 3948, 4072, 4492, 4567, 5012, 5461, 5468 en 5498. Zie in dit verband Rossi 1975, p. 484-8 en Levin 1933, p. 445-54. In R is dit motief niet zo duidelijk aanwezig.

³⁷⁷ Bijvoorbeeld M, vs. 4715-29. De wijze waarop Huon Auberon en Gériaume weersprekt en hun reacties op zijn optreden.

³⁷⁸ Np, kap. 35 (f. 53a, ed. Wolf 1860, p. 61); zie ook M, vs. 5727-30, 7501-4, 7516-21 en 7555-8. Zie ook R, f. 9r31-v7, f50v2, f51r13-4, 70r13, 81r8 etc. waar gerefereerd wordt aan het mooie uiterlijk van de held.

³⁷⁹ M, vs. 5826-30, 6531-6, 7491-3 en 8030-5.

³⁸⁰ M, vs. 2696-711 en 2969-79. Volgens Voretzsch (1900, p. 72-3) is de herhaling van dergelijke motieven eentonig. 'Die Art und Weise, wie jeder, der Huon begegnet, ihn sofort am Gesicht als einen sohn Sewins von Bordeaux erkennt, wirkt auf die Dauer eintönig'. Dit gebeurt slechts tweemaal. Wel antwoordt Huon herhaaldelijk op de vraag waar hij vandaan komt en wie zijn vader is, dat hij de zoon van Seguin is (M, vs. 2511-4, 2712-4, 4275-7 en 4868).

aan de hertog die tijdens zijn leven erg geliefd was. In Np wordt Huge niet vanwege zijn uiterlijk herkend als de zoon van Sanguin.³⁸¹ Huge vraagt zelf aan Geerwijn en Aliames waar zij vandaan komen, waarop zij refereren aan hun verwantschap met de hertog. Ook het feit dat de personen die Huge in den vreemde ontmoet, Frans spreken,³⁸² is een element dat in de introductie wordt gebruikt. Zo vraagt Huge aan Geerwijn waar hij geboren is omdat hij zo goed Frans spreekt. Huge neemt in Np zelf het initiatief bij de ontmoetingen en wekt niet bij voorbaat een positieve houding op bij de ander door zijn uiterlijke gelijkenis met zijn vader. Toch kweekt Huge ook in Np 'goodwill' omdat hij een zoon van Seguin is. Zodra dit bekend wordt, is men bereid de held bij te staan. De goede reputatie en de loyaliteit van de vader werken als aanbeveling voor de zoon.

De held hoeft het niet alleen van de relatie met zijn vader te hebben, want Huge is zelf een ridder met vele kwaliteiten. Dit blijkt onder andere uit zijn omgang met wapens, zijn beleefdheid en de vaardigheden die hij opnoemt aan het hof van Yvorijn van Monbrant, hoewel het aantal vaardigheden kleiner is dan in M.³⁸³ Zo noemt Huge in Np onder meer niet de vaardigheden met betrekking tot de jacht en het verleiden van de dames. Zijn ridderlijke kwaliteiten zijn in zekere zin uitgehold, als gevolg van de inkorting van het epische deel. Dit blijkt bijvoorbeeld uit de wijze waarop Huge Charlot doodt: hij valt onmiddellijk aan zodra hij ziet dat zijn broer gewond is. In M (vs. 843-94) vraagt Huon eerst naar de identiteit van de aanvaller en de reden voor diens aanval op zijn broer, waarop de uitdaging tot een gevecht volgt.³⁸⁴ Huon valt pas aan nadat Charlot de eerste zet gedaan heeft. Dit gesprek, voorafgaand aan het gevecht, ontbreekt in Np. Het is wellicht weggelaten omdat het de aandacht van de handeling afleidt. In Dunalster daarentegen valt Huge niet direct de slapende reus aan, maar maakt hij hem eerst wakker en geeft hem de kans zich te bewapenen. Een verklaring voor dit gedrag ontbreekt hier echter. In M wordt deze wel gegeven: Huon peinst – terwijl hij naast het bed staat waarop de reus ligt te slapen – dat het niet hoort om een tegenstander in zijn slaap te doden (vs. 4991-5002). In Np is er minder aandacht voor de details van de ridderlijke code. De handeling en de voortgang van het verhaal staan voorop.

Een belangrijke eigenschap die verband houdt met de ridderlijke kwaliteiten is loyaliteit. Auberon zegt van Huon in M dat hij de meest getrouwe ridder is die hij kent.³⁸⁵ Tegenover Karel gedraagt de held zich zeker als een trouwe vazal. Hoewel Huon het niet met Karels beslissing eens is en de pairs om hulp vraagt om voor hem te pleiten, zegt hij uiteindelijk dat hij alles wil doen om tot een verzoening te komen. Hij wil immers zijn land (Bordeaux) weer terug hebben (M, vs. 2326-31).³⁸⁶ Toch is Huon niet vrij van rancune, zoals de paus opmerkt. Die wil Huon alleen absolutie verlenen als deze alle rancune tegenover Karel vergeet (M, vs. 2561-8). De held belooft dit,

³⁸¹ Dit is evenmin het geval in R.

³⁸² Ontmoetingen van Huge in den vreemde: met Geerwijn (kap. 8), met Aliames (kap. 8), met Oede (kap. 13), met de dame in Dunalster (kap. 19).

³⁸³ Zie Np, kap. 34: *alderley spel dat men metten steenen spelen mach (...) vueren ende ontbinden in strijden ende in ander battalienen eens conincx oft eens princen banieren en een volck van wapenen (...) stellen in goeder ordinancien* (f. 52a en b, ed. Wolf 1860, p. 61). Vgl. M, vs. 7445-54 en 7460-67.

³⁸⁴ Zie Rossi 1975, p. 473.

³⁸⁵ Zie onder meer M, vs. 3509, 4519-21 en 10298. Dit ontbreekt in Np.

³⁸⁶ Zie ook paragraaf 4.3.2.1.

maar kan toch niet nalaten op verschillende momenten in het verhaal niet geheel positief aan Karel te denken. Zo verwijt hij de koning dat hij in zijn ellende als hij met zijn gezelschap zonder eten en drinken door droge gebieden reist (M, vs. 2941-4), peinst hij dat hij de beker (die hem zojuist door Auberon geschonken is) aan Karel wil presenteren als hij terug is en zal hij verheugd zijn als Karel er niet uit kan drinken (M, vs. 3830-3),³⁸⁷ en zou hij willen dat Karel kan zien dat hij de reus (van Dunostre) gedood heeft (M, vs. 5247-54). Huon is bovendien geoccupeerd met het feit dat hij door Karel uit zijn land gezet is; hij zal meermalen zeggen dat hij door Karel ontferd is.³⁸⁸ Hoewel Huon in M tegen de paus zegt alle rancune te laten varen, lijkt hij daar dus toch niet geheel vrij van te zijn. Het is niet zonder reden dat Auberon hem na zijn verzoening met Karel inprent, dat wat er ook gebeurt, Karel zijn heer blijft (M, vs. 10516-20).

In Np protesteert Huce niet wanneer Karel na afloop van het gevecht constateert dat hij zich nog niet verzoend heeft. De held schikt zich naar het oordeel van zijn vorst, ook al is hij van mening dat hem geen blaam treft.³⁸⁹ Hij is zelfs bereid een verbanning uit zijn land te accepteren, als dit tot een verzoening zou leiden. Het aspect van het ontferd zijn, ontbreekt hier. Huce spreekt hier niet over tegen anderen als hij zijn belevenissen vertelt. Ook denkt hij tijdens zijn reis niet aan Karel, zoals Huon in M op verschillende moment wel doet.³⁹⁰ Hij hoeft de paus dus evenmin te beloven dat hij alle rancune tegen Karel zal vergeten. Huce lijkt in Np geen rancune tegen Karel te koesteren. Zijn houding tegenover Karel is niet bitter of vol verwijten, daarom heeft hij onderweg ook geen negatieve gedachten over Karel.

Wanneer we de persoon van Huce in Np bekijken, krijgen we ongeveer hetzelfde beeld te zien als bij Karel en Abroen: de contrasten zijn verzacht. Het karakter van de hoofdpersoon is minder gecompliceerd en bevat minder nuances. Huce is een held die onfortuinlijk is, maar zijn lot zonder discussie en klachten draagt (Huon lijkt daar nog wel eens moeite mee te hebben). Hij is trouw aan Karel en legt zich bij zijn beslissingen neer. Het handelen van de held is eenduidiger geworden. Jeugdige zwakheden passen hier niet in diens karakter, daarom zijn deze bijna geheel verdwenen. In M gedraagt Huon zich in het avonturendeel van het verhaal anders dan in de epische delen;³⁹¹ in Np is dit verschil dus minder duidelijk aanwezig.

Conclusies met betrekking tot de omissies

Het valt niet te ontkennen dat er in Np ten opzichte van M veel ontbreekt, maar een inventarisatie van de omissies leert dat de bewerker niet ondoordacht of op willekeurige wijze te werk gegaan is. Ten opzichte van M ontbreken vrij systematisch bepaalde verhaalelementen in Np, zoals de juridisch-politieke discussie in het eerste deel, de feeënwereld van Auberon en de jeugdigheid van de held, inclusief de emoties die daar een manifestatie van zijn. Het verhaal is op evenwichtige wijze ingekort – aangenomen

³⁸⁷ Dit is een vooruitwijzing naar de bekerproef die Karel in Bordeaux ondergaat.

³⁸⁸ Zie paragraaf 4.3.2.1.

³⁸⁹ De discussie tussen koning en paus ontbreekt in Np, zie paragraaf 4.3.2.1.

³⁹⁰ Behalve op een plaats, waar Huce peinst dat het slecht voor hem zou zijn als Karel schatting zou ontvangen van Gaudijs, zie f. 42b-43a, ed. Wolf 1860, p. 50. Deze passage is moeilijk te duiden.

³⁹¹ Men heeft getracht hier verklaringen voor te vinden. Zie bijvoorbeeld Rossi 1975, p. 484-92, Calin 1966, p. 174 e.v., Adler 1963, p. 257-90 en Levin 1933, p. 445-54.

men dat de onderliggende hypothetische rijmtekst niet korter geweest is dan M – waardoor de lengte van de verschillende delen ongeveer gelijk is. Inkorting hoeft dus niet per definitie tot kwaliteitsverlies te leiden, zoals Wolf (1857) in ten aanzien van Np suggereert.³⁹² Een goed samengevat verhaal kan evenveel, zij het wellicht andere, kwaliteiten hebben als een lang epos.³⁹³

4.3.3 *Modificaties en toevoegingen*

4.3.3.1 *Modificaties m.b.t. de juridische gebruiken*

Ik kom nogmaals op de juridische laag in de tekst terug. We hebben in paragraaf 4.3.2.1 gezien dat de juridisch-politieke laag in de Nederlandse prozaroman minder belangrijk is geworden, doordat er veel elementen ontbreken ten opzichte van M. Toch ontbreken er in Np niet alleen elementen, maar er zijn ook modificaties gemaakt aan de Nederlandse kant, dat wil zeggen een bepaald verhaalelement is vervangen door een ander en/of uitgebreid met nieuwe elementen. Het probleem is natuurlijk in welk stadium en waarom de modificaties zijn gemaakt: waren ze al in de onderliggende rijmtekst aanwezig of heeft de prozabewerker ze aangebracht? Dit is moeilijk vast te stellen daar de tekst waarop Np gebaseerd is, niet is overgeleverd. Ik zal hier enkele aanpassingen met betrekking tot de juridische gebruiken in het verhaal bespreken.

De kroning van Charlot

Kapittel 2 van Np verhaalt *Hoe Charlot coninc van Vrancrijc waert ghecroont ende ghesalft*.³⁹⁴ Nadat de pairs hebben ingestemd met de opvolging van Karel door zijn zoon Charlot, laat de koning alles in gereedheid brengen voor de kroning. De plechtigheid vindt de volgende dag plaats in *onser vrouwen kercke te Riemen* (Reims). Samen met zijn zoon rijdt Karel naar de kerk. De mis wordt gelezen en *met groter feesten* (met grote blijdschap; in vreugde) gezongen, *ende Charlot wert daer coninc ghecroont ende gesalft wter ampullen daer die coningen van Vrancrijc noch mede gesalft worden die wten hemel gecomen was* (f. 5a).³⁹⁵ De hier beschreven kroningsplechtigheid is conform de wijze waarop vanaf Pippijn III de koningen in Frankrijk in de regel werden gekroond.³⁹⁶ Volgens de legende werden de koningen gezalfd met de Heilige Olie die uit de hemel was gebracht aan de Heilige Remigius ten tijde

³⁹² De typering die Wolf (1857, p. 22 [199]) van *Huyghe van Bourdeus* geeft is in mijn ogen niet juist. Wolf zegt over Np: ‘Es ist im Ganzen wohl nur ein ziemlich dürftiger und oft ungelenkter Auszug aus der Chanson de geste (...) in einer derben, rohen und skizzenhaften, aber naiv einfachen Darstellung’ Hij verbindt daar een negatief waardeoordeel aan: ‘so dass sich unser Volksbuch zu jener Chanson de geste etwa so verhält, wie seine ungefügen, rohen Holzschnitte zu den reichen, feinen Miniaturen der Handschrift’.

³⁹³ Brandstetter (1971) probeert dit in zijn studie duidelijk te maken. Zie ook Pleij 1974, p. 58.

³⁹⁴ Onder dit kapittelopschrift staat een houtsnede van een kroningsplechtigheid. Deze houtsnede komt ook voor in een andere druk van Willem Vorsterman, en wel: *Die triumphe van dat cronement van den keyser Ende dye triumphelijcke incoemste van Aken*. Dit werk handelt over de kroning van Karel V in 1520 in Aken. Zie ook paragraaf 4.1.1.

³⁹⁵ Ed. Wolf 1860, p. 6.

³⁹⁶ Zie Van Caenegem 1967, dl. 1, p. 60-1 en 113; *LMA*, bnd. V, kol. 1547-9.

van het doopsel van Clodovech.³⁹⁷ De olie werd in een flesje te Reims bewaard (de Heilige Ampul). Sinds de keizerskroning van Karel de Grote ging de zalving (*unctio*) gewoonlijk samen met de kroning (*coronatio*). Samen vormden zij de wijding. Ook in de post-Karolingische periode (tiende-elfde eeuw) werden de koningen gekroond en gezalfd in Reims. Tot circa 1200 kwam het regelmatig voor dat de oudste zoon gewijd werd tijdens het leven van de regerende vorst,³⁹⁸ op diens aanwijzing (*designatio*); dit is ook het geval in *Huyghe van Bourdeus*.

Opvallend is nu dat deze traditionele kroningsplechtigheid niet in M voorkomt. Ook hier wordt Charlot door zijn vader als troonopvolger aangewezen, maar hij wordt niet daadwerkelijk in Reims gekroond. Een beschrijving van de plechtigheid ontbreekt.³⁹⁹ De situatie is als volgt: Naime raadt Karel aan zijn zoon te vragen of hij het land wil ontvangen. Hij spreekt namens de pairs en bevestigt hiermee hun instemming met de keuze van de troonopvolger: '*Sire, dist Nales, por Diu, dont l'araisniés/ S'il veut le tere recevoir et le fief*' (M, vs. 197-8). Karel roept vervolgens zijn zoon bij zich en zegt: 'Zoon, kom naar voren en ontvang het land en het erfgoed dat je toebehoort. Je ontvangt een goed gebied waar rechtvaardigheid heerst. Degene die je land willen ontnemen, mag je vernietigen. In gebieden waar God geëerd wordt, zal men je met vrees en respect bejegenen. Houd je verre van verraders, want alleen een goed mens kan goede dingen tot stand brengen. Eert de geestelijken, bezoek de Heilige Kerk en geef zonder terughoudendheid aan de armen'. Charlot belooft dit te doen.⁴⁰⁰ De machtsoverdracht wordt in M dus niet bevestigd door middel van de kroningsplechtigheid.

In Np wordt Charlot daadwerkelijk als de nieuwe koning gepresenteerd. Hij wordt expliciet aangeduid als *die ionge coninc*, terwijl de zoon van Karel in M alleen bij zijn voornaam genoemd wordt (Charlot).⁴⁰¹ Zo vertelt de bode van Karel aan Hüge dat Charlot gekroond is. Hüge toont zich verheugd en betuigt zijn trouw aan de nieuwe koning (kap. 3). Dit doet hij opnieuw als hij zich verdedigt tegen de valse beschuldiging van moord met voorbedachte rade, hij zegt dan: '*Ic moeste wel een vermaledijt mensce wesen soudic so minen rechten lansheere so deerlijc verslaen ende vermoorden*' (Np, f. 8a).⁴⁰² In M betuigt Huon trouw aan Karel: hem zal hij dienen. Charlot wordt in deze tekst niet aangeduid met de titel van 'koning'. De status van Charlot zal wellicht voor de bewerker en/of zijn publiek niet zo duidelijk geweest zijn. Dit zou de aanpassing in de Nederlandse traditie kunnen verklaren. Het is echter niet met zekerheid vast stellen of deze aanpassing al in de bron van de prozabewerking aanwezig geweest, of dat ze op het conto van de prozabewerker gezet moet worden. De inspiratie

³⁹⁷ Zie SH III⁶, 7, ed. De Vries 1861-79, dl. 3, p. 354.

³⁹⁸ Philippe Auguste (1180-1223) voelde zich machtig genoeg om hiervan af te zien. Zie o.a. Strayer/Munro 1970, p. 302-306.

³⁹⁹ Dit komt evenmin in Hp voor.

⁴⁰⁰ Zie M, vs. 200-18. Dit lijkt op een *promissio regis*. Zie Van Caenegem 1967, p. 63; LMA, bnd. V, kol. 1548.

⁴⁰¹ Zie ook de volgende voorbeelden waar Charlot in Np als koning wordt aangeduid, terwijl hij in M zonder titel alleen met zijn voornaam wordt aangeduid. Np heeft: *ende is gereden totten ionghen coninc Charlot* (f. 6b, ed. Wolf 1860, p. 8) en M: *Vint a Karlot un soir après mengier* (vs. 465); Np heeft: *soo bleef die ionge coninc Charlot onuersiens verslaghen* (f. 7a, ed. Wolf 1860, p. 9) en M: *Jus a le tere est keü morts souvins* (vs. 894) en ook: *Karlos est mors, Diex en soit beneïs!* (vs. 898).

⁴⁰² Ed. Wolf 1860, p. 10.

voor deze passage zou mogelijk gezocht moeten worden in een Middelnederlandse tekst. Ik denk dan in eerste instantie aan de *Borchgrave van Couchi*, een tekst die in de literaire omgeving van *Huge* ligt⁴⁰³ en waarin eveneens een kroningsplechtigheid in *onze vrouwen kercke* te Reims plaatsvindt. Het betreft de kroning van Karel de Kale die in deze tekst uitvoerig geschreven wordt.⁴⁰⁴ Wanneer de kroningsplechtigheid van Charlot op deze tekst gebaseerd is, lijkt het aannemelijk te veronderstellen dat ze al in de rijmtekst aanwezig was.⁴⁰⁵

Uitdaging en aanvaarding van de tweekamp

Een andere aanpassing betreft de uitdaging tot de tweekamp. In M is de situatie als volgt: nadat het lijk van Charlot het paleis is binnengedragen, verwacht de koning een verklaring. Amauri geeft zijn lezing van de gebeurtenissen en besluit met een uitdaging:

‘A ensient a ton enfant ochis;
Et s’il veut dire que jou aie menti,
Ves chi mon gage et je le vous plevi
Que c’est tout voirs canque jou ai ci dit’.⁴⁰⁶

De abt van Cluny (hij is een oom van Huon) ontsteekt in woede als hij de woorden van Amauri hoort en hij roept Huon toe de uitdaging aan te nemen: ‘*Ofre ton gaige, car li drois est a ti*’ (M, vs. 1416). Huon neemt de uitdaging aan, want hij meent het recht aan zijn zijde te hebben; ook hij biedt een onderpand aan.⁴⁰⁷ Vervolgens leveren beide partijen gijzelaars: Huon levert zijn broer Gérard en zijn oom, de abt van Cluny (die zichzelf ter beschikking stelt); Amauri levert zijn neef Hendri en zijn oom Rainfroi. In Np ligt de situatie anders: hier is niet Amorijs, maar Huge de uitdager. Ook hier geeft Amorijs zijn versie van de gebeurtenissen en wijst hij Huge als schuldige aan, maar hij besluit niet met een uitdaging. De abt van Cluny neemt het voor zijn neef op. Hij zegt: ‘mijn neef heeft van rechtswege niets misdaan, wanneer men de waarheid onderzoekt’ (Np, kap 4). Karel negeert deze opmerking en vraagt aan Huge waarom hij zijn zoon gedood heeft. De held verdedigt zich tegen de beschuldiging van Amorijs en besluit zijn pleidooi met de woorden:

⁴⁰³ Ik kom hierop terug in hoofdstuk 5.

⁴⁰⁴ Fragm. Heeswijk, vs. 1926 e.v., met name vs. 2077-81 de kroning en vs. 1990-2010 de zalving: *Olie ende kersme* (ed. N. de Pauw 1903; afschrift J. Tersteeg, CD-rom Middelnederlands). Niet alleen *Couchi*, maar ook in kronieken als de *Spiegel Historiael* van Jacob van Maerlant en de *Kronyk van Vlaenderen* wordt dit gegeven vermeld. Zie *SH*, III¹, 5 i.v.m. kroning van Clovis (*Clodoveus*) en *SH* III⁶, 7 i.v.m. de doop van Clovis (ed. De Vries 1861-79); *Kronyk van Vlaenderen*, dl. 2, p. 264, ed. Serrure en Blommaert 1839-1840.

⁴⁰⁵ Een diepgaander onderzoek naar de relatie tussen *Huge* en *Couchi* dan in dit kader mogelijk is, is wenselijk.

⁴⁰⁶ M, vs. 1397-400. Vert. Met voorbedachten rade heeft (Huon) uw zoon gedood. En als hij wil zeggen dat ik heb gelogen, dan is hier mijn onderpand en ik verzeker u dat alles wat ik gezegd heb waar is’. In Hp herhaalt Amaury zelfs zijn uitdaging; hij zegt: ‘wanneer Huon ontkent wat ik gezegd heb, laat hij dan tegen mij in het strijdperk treden. Ik zal zorgen dat hij bekend voor het avond is’. (Hp, folio 9c; ed. Raby 1998, p. 40-1). Ook in R is Amauri de uitdager, zie f. 8v12-7.

⁴⁰⁷ Er wordt niet gezegd wat voor onderpand er geboden wordt.

Ende isser yemant die mi daer mede bethijen wil ende mi dat opsegghen, ic sal mi seluen daer teghen auontueren ende eenen camp aenueerden. (f. 8a)⁴⁰⁸

Karel zegt daarop dat Amorijs de kamp zal aanvaarden; dit wordt bekrachtigd door het overhandigen van de handschoen aan Hüge. In het algemeen is de klager tevens de uitdager, zoals in M het geval is.⁴⁰⁹ Amauri daagt Huon uit tot een tweekamp, hoewel de beschuldiging die hij tegen Huon uit, een valse is. Hijzelf is degene die door zijn verraderlijke machinaties verantwoordelijk is voor de dood van Charlot.⁴¹⁰ In Np echter is de aangeklaagde (Hüge) de uitdager, terwijl Karel Amorijs beveelt de uitdaging aan te nemen. De situatie is hier dus niet conform wat algemeen gebruikelijk was (ook in Vlaanderen). Wellicht vond degene die de aanpassing maakte het niet logisch of geloofwaardig dat een verrader bereid is zijn leugenachtige aanklacht te bewijzen in een gerechtelijk duel. Om die reden is het in Np de onschuldige held die bereid is dit te bewijzen door zijn leven in de waagschaal te stellen.

Opvallend in deze passage is ook dat in Np alleen Amorijs een onderpand aanbiedt ter bekrachtiging van het feit dat beide partijen een duel aangaan, terwijl in M zowel Amauri (als eerste) als Huon een onderpand (*gage*) aanbieden. M vermeldt niet wat voor onderpand er aangeboden wordt; in Np is dit een handschoen, wat conform de gebruiken is.⁴¹¹ Np vertoont in deze passage meer overeenkomsten met R. In deze tekst is het Amauri die als uitdager de handschoen en stok (*le gant et le baston*) als pand stelt.⁴¹² Huon neemt de uitdaging aan en zegt: *le gage a receu et Amauri lui tent* (R, f. 8v28). In beide teksten wordt dus concreet ingevuld wat het pand is dat aangeboden wordt, en is het de verrader die het pand aanbiedt en de held die het ontvangt.

De kamprechters

In *Huon de Bordeaux* stelt Karel Naime aan als kamprechter, die ervoor moet waken dat het gevecht volgens de regels verloopt, zonder bedrog of verraad. Hij krijgt de opdracht om met twee gewapende ridders naar het strijdperk te gaan en de procedure te

⁴⁰⁸ Ed. Wolf 1860, p. 10. Wolf heeft *daermede*, in de druk staat *daer mede*.

⁴⁰⁹ Van Caenegem 1956, p. 140-142: 'Naar we uit de algemene rechtsgeschiedenis weten is het gerechtelijke duel een bewijsmiddel waarbij klager en betichte, in persoon of door een plaatsvervanger (hun kampioenen), een gevecht aangingen. Het tweegevecht wordt van ouds uitgelokt door de klager die aanbiedt met de inzet van zijn lichaam zijn betichting te bewijzen en zweert bij zijn goed recht. De Vlaamse tweekampregels stemmen overeen met de gemene Europese praktijk'. Zie in dit verband ook: Chabas 1978, p. 55; Rossi 1982, p. 945-60.

⁴¹⁰ Zie Rossi 1982, p. 551 i.v.m. het gebruik van het motief van het 'juridische duel' in *Huon de Bordeaux*.

⁴¹¹ Zie MNW onder *hantscoe*: 'Bij een proces of ook bij een tweekamp was het bieden van den handschoen, als pand voor den ernst van den eisch of voor de getrouwe vervulling van het kenbaar gemaakte voornemen om met iemand een strijd aan te gaan'. Zie ook Van Caenegem 1965, p. 267; Chabas 1978, p. 79-80.

⁴¹² R, f. 8v12-7:

'Sire', dist Amauri, 'vous parlés empardon,
Car jl n'a homme nul o réalme Charlon
A qui je ne livrasse le gant et le baston'.
'Et je le prenderay, traytre', dist Huon.
Oncques ne fis bataille ne ne fus entenchon,
Mais a toy l'averay qui qu'en poist ne qui non.

bewaken (M, vs. 1471-9).⁴¹³ In Np stelt Karel drie kamprechters aan: naast Dumay worden ook Reynier en Ogier van Denemercke aangewezen. Vraag is waarom juist Ogier van Denemercke als een van de kamprechters wordt aangesteld? In de Franse tekst treedt Ogier zelf niet actief op, maar wordt hij alleen genoemd in het verhaal dat Karel vertelt over de oorlog tegen Ogier.⁴¹⁴ In Np wordt Ogier tweemaal genoemd in verband met het proces van Huge in Bordeaux. 1) Ogier is een van de pairs die op de hand is van Huge en gelooft in de onschuld van de held (kap. 43).⁴¹⁵ 2) Na afloopt van het proces – dat door ingrijpen van Abroen tot een goed einde is gebracht – wordt gezegd dat Ogier erom moest lachen dat zijn oom Dumay de beste man was van Karels heren (kap. 45).⁴¹⁶ Dumay was de beste omdat hij als enige van de pairs uit de beker van Abroen kon drinken. Vraag is ook hier wanneer de aanpassingen met betrekking tot het optreden van Ogier in de tekstgeschiedenis van *Huge* gemaakt zijn. Had Ogier in de onderliggende rijmtekst al een grotere en meer actieve rol in het verhaal gekregen? Het is mogelijk, maar zekerheid hieromtrent is er niet daar deze tekst niet is overgeleverd. Zeker is wel dat Ogier als personage ook hier bekend en populair was, zodat we mogen veronderstellen dat het verhaal van *Ogier van Denemarken* min of meer bekend was. In *Ogier van Denemarken* is Naime er onder meer verantwoordelijk voor dat de held als gijzelaar gevangengenomen wordt.⁴¹⁷ Wordt op dit gegeven in *Huyghe van Bourdeus* een toespeling gemaakt? En wanneer dit het geval is, werd dit door het zestiende-eeuwse publiek van de prozaroman begrepen? Veelzeggend is dat de prozabewerker deze opmerking in zijn tekst heeft opgenomen, of heeft laten staan indien zij al in de bron aanwezig was. Indien het inderdaad een toespelling op *Ogier van Denemarken* betreft, is het wellicht geen toeval dat naast Ogier, Reynier genoemd wordt als kamprechter, want in deze tekst komt eveneens een Reynier voor.⁴¹⁸

Het is evenwel niet uniek voor Np dat Ogier samen met Huge voorkomt in het verhaal. Ook in boek II van *Ly Myreur des Histors*, de kroniek van Jean d'Outremeuse, is dit het geval.⁴¹⁹ Huon is hier een neef van Ogier (*Huelin mon cousin*,⁴²⁰ zegt Ogier). Hij wordt door Ogier bevrijd uit een kasteel en naar Bordeaux gebracht: *ilh furent delivreis, et les ramenat Ogier à Bordeaiz ensi que ilh contient en la nouvelle gieste de Huelin*.⁴²¹ Ogier en Huon gaan gezamenlijk naar Spanje om tegen de Saracenen te vechten, alwaar Karel zich met Huon verzoent uit liefde voor Ogier. Terug in Bordeaux (na de verovering van Spanje) beschuldigt Gérard zijn broer ervan dat hij de sultan niet gedood heeft en zijn dochter niet meegebracht heeft. Huon vraagt Ogier om raad. Deze raadt hem aan om Hue, Garin en Guymeir te laten komen die met hem in Caïro waren. Zo gebeurt het ook: zij worden voor Karel gebracht en als bewijs dat Huon gedaan heeft wat hij moest doen, wordt het hoofd van de sultan getoond. Gérard

⁴¹³ Zie ook paragraaf. 4.3.2.1 voor de rol van Naime (Dumay in Np).

⁴¹⁴ Zie M, vs. 98-185. Dit is een samenvatting van de *Chevalerie Ogier* die dient om het dubieuze karakter van Charlot te illustreren, zie paragraaf 4.3.2.

⁴¹⁵ Zie ook hieronder i.v.m. de beraadslaging van de pairs in Bordeaux.

⁴¹⁶ Zie ed. Wolf 1860, p. 83.

⁴¹⁷ Zie fragmenten A en B (ed. Van Dijk 1974).

⁴¹⁸ Waarschijnlijk R. van Beaulande de broer van Arnout, zie Middelhoogduitse *Ogier* en zie ook *Willem van Oringen*.

⁴¹⁹ Zie ook paragraaf 2.4.

⁴²⁰ Ed. Borgnet/Bormans 1864-1887, dl. III, p. 321.

⁴²¹ Ed. Borgnet/Bormans 1864-1887, dl. III, p. 320.

wordt ter dood veroordeeld. Kan het optreden van Ogier in Np met behulp van de kroniek worden verklaard? Heeft *Ly Myreur* invloed uitgeoefend op de *Huge*-traditie? Wanneer dit het geval mocht zijn,⁴²² lijkt het aannemelijk dat Ogier ook al in de onderliggende rijmtekst voorkwam en wellicht ook in de overgeleverde berijmde versie. De overgeleverde versfragmenten van *Huge* lijken namelijk eveneens overeenkomsten te bevatten met de *Huon*-passage uit *Ly Myreur*. Zo is Huge ook hier in Spanje geweest en is hij in een kasteel gelokt.⁴²³

Beraadslaging pairs

De pairs krijgen van Karel de opdracht een oordeel te vellen over Huon. Zij weten echter niet wat ze met de situatie aan moeten, want in feite wil Karel maar een ding: de moordenaar van zijn zoon moet ter dood gebracht worden. Drie verschillende oplossingen worden aangedragen: Huon is schuldig en moet daarom veroordeeld worden (de mening van Gautier); Huon is onschuldig want hij heeft zijn opdracht vervuld, maar Gérard is een verrader (opvatting van Hanry de St. Omer); en de tussenoplossing: beide broers moeten genade krijgen. Huon krijgt zijn land terug en aan Gérard wordt een ander gebied geschonken (voorstel van Baudyun de Flandre).⁴²⁴ De pairs zien echter wel in dat Karel Huon nooit zal vrijspreken. Naime probeert daarom een vonnis door Karel te voorkomen door de koning op een procedurele fout te wijzen. Hij stelt dat men een pair niet in zijn eigen gebied mag veroordelen (in dit geval Bordeaux), maar moet berechten in Saint Omer, Orleans of Parijs.⁴²⁵ Karel heeft echter de bedoeling van Naime door en besluit dat Huon na de maaltijd zal worden opgehangen. Zover zal het echter niet komen omdat Auberon zal ingrijpen.

In Np (kap. 43) ligt de situatie net even anders: hier zijn de pairs in twee kampen verdeeld. Hertog Griffioen verwoordt als eerste de opvatting dat Huge veroordeeld dient te worden omdat hij zijn opdracht niet volbracht heeft. Dumay komt hiertegen in het geweer en zegt:

waert met Huyghe wel vergaen, ende dat hi waer in sinen state so soude hy met ons te rade gaen, ende wesen een vanden ghenoten, daer om en mogen wy geen genoot verordelen dan met een volle bancke die wy nv niet en hebben (f. 67b).⁴²⁶

Ook hier probeert Dumay dus een vonnis te voorkomen door op een procedurele fout te wijzen, al verschilt de argumentatie (geografisch in M; quorum in Np). In M wijst Karel het argument van Naime zonder meer van de hand; in Np verwerpt de koning de opvatting in feite niet, maar hij eist wel een oordeel van de pairs. Huge heeft immers zijn zoon gedood. Karel zegt: *hier om iugeert Huyghen dat ghi daer eere en de gheen schande af en krijget* (f. 67b).⁴²⁷ De heren zette hun beraad dus voort, maar komen er niet uit. Volgens de tekst veroordelen vijf van hen Huge ter dood, te weten hertog Alorijs, Guwijner, Alorijs,⁴²⁸ hertog Griffioen en Tybaut van Aspermonde. Dumay vindt

⁴²² Meer onderzoek naar het gebruik en de receptie van deze kroniek is wenselijk.

⁴²³ Zie paragraaf 3.1.1, zie ook hoofdstuk 5.

⁴²⁴ M, vs. 9959-10011.

⁴²⁵ M, vs. 10098-10101 en 10106-10118. Dit zou een fictioneel beletsel zijn, zie Rossi 1975, p. 277.

⁴²⁶ Ed. Wolf 1860, p. 78-9. Wolf heeft *daerom*, in de druk staat *daer om*.

⁴²⁷ Ed. Wolf 1860, p. 79. Wolf heeft *cryget*, in de druk staat *crijget*. Vergelijk M, vs. 9938-48.

⁴²⁸ Alorijs wordt tweemaal genoemd. Het is niet duidelijk of hertog Alorijs en Alorijs dezelfde persoon

het een schande dat Huge veroordeeld zou worden, omdat hij onschuldig is. Hier stemmen vijf heren mee in: Diederick van Ardennen, hertoghe Salomon, de aartsbisschop van Reims, Ogier van Denemercken en Ridtsaert dye vrye. Dumay laat als voorspreker zijn mening niet de doorslag geven en stelt voor de beraadslaging uit te stellen tot in de middag.⁴²⁹ Karel gaat hiermee akkoord. Voor het beraad kan worden voortgezet, grijpt Abroen in en brengt de zaak tot een goed einde. Hij bewijst dat Huge onschuldig is, waarop de pairs tot het oordeel komen dat de verraders gestraft dienen te worden (kap. 45).

Wat betreft de beraadslaging van de pairs zijn er twee belangrijke aanpassingen waar te nemen in Np: 1) de aard van de procedurefout waarmee Dumay de koning confronteert en 2) de naamgeving van de pairs. Zoals gezegd geeft Naime in M een geografisch argument, namelijk: een pair mag niet in zijn eigen gebied veroordeeld worden. De Nederlandse bewerker heeft dit beletsel niet overgenomen, wellicht omdat hij het geen reële voorwaarde vond of dat hij het weinig herkenbaar vond voor zijn publiek. Hij koos daarom voor het getalsargument: een pair (of genoot) mag alleen veroordeeld worden als de rechtbank voltallig is. Dit beletsel was wel herkenbaar voor het publiek omdat het ontleend was aan de praktijk; het was een reël argument om een vonnis ongeldig te verklaren.⁴³⁰ Bij een proces behoorde een minimum aantal rechters aanwezig te zijn. Werd dit aantal niet gehaald, dan kon het vonnis ongeldig verklaard worden.⁴³¹ Dit argument is echter niet van toepassing op de pairs (het is een anachronisme), want zij hadden de plicht en het exclusieve recht een gelijke te vonnissen.⁴³²

De tweede opvallende aanpassing ligt in de naamgeving van de pairs. In de Franse tekst worden genoemd: Gautier, uit het verradersgeslacht van Guenillon en Hardrez, Hanry de Saint Omer (die voor vrijspraak pleit), Challon en Bauduyns de Flandre, en natuurlijk Naime. De namen van de Franse pairs zijn niet de traditionele literaire namen, behalve die van Naime.⁴³³ Slechts twee pairs hebben titels die overeenkomen met die van reële historische pairs: Challon, bisschop-graaf van Châlons-sur-Marne (is een van de kerkelijke pairs) en Bauduyn de Flandres (graaf van Vlaanderen).⁴³⁴ In de Nederlandse tekst treffen we geheel andere namen aan, behalve Dumay, komen voor: hertog Griffioen, Ogier van Denemercke, hertog Salomon, hertog

zijn, m.a.w. of er een fout gemaakt is.

⁴²⁹ De verteller doet dit wel, want in de tekst staat: *dese ses ghenoten wijsden Hughen los ende vrij* (Np, f. 68a). Ed. Wolf 1860, p. 79.

⁴³⁰ Zie voor de regels van het procesverloop in Vlaanderen: Van Caenegem 1956, p. 77-82 en 289.

⁴³¹ Zie ook MNW 1: 562-4: *Banc*, 3) rechtbank, schepenbank. Kol. 563 *Die banc vollen*: de rechtbank of scheepsbank bezetten, de zeven schepenen aanwijzen, die in eene zaak recht zullen spreken. *Ick (rechter) vraghe een vonnis of ic die banck alsoe ghevolt hebbe mit scepenen, dat ick recht doen mach.* Dingt v. Delft 56. *Soe wijs en die scepenen, dat hij die barck alsoe ghevolt heeft mit scepenen, dat hij wel recht doen mach.* ald. *Die volle banc*: de volledige schepenbank. *Gendsch Chtb.* 121 (a. 1402) ... *ende die twee scepenen kiezen voert hare vulle banc.* Huyghe van Bourdeus wordt tweemaal genoemd onder dit lemma.

⁴³² Zie m.b.t. de juridische rol van de pairs in de dertiende en veertiende eeuw: Sautel-Boulet 1955, p. 507-20. De pairs zouden nooit compleet geweest zijn in juridische zittingen volgens Sautel-Boulet.

⁴³³ In de Hp wordt hier een verklaring voor gegeven: alle pairs, behalve Naime, zijn gesneuveld in de slag bij Ronceveux *la ou il y eut si grant et si piteuse perte, que tous les douze pers de france y moururent excepté le bon duc Nayme de Bauiere* (Hp, folio I). Ed. Raby 1998, p. 10.

⁴³⁴ Zie Voretzsch 1900, p. 83-8 en Rossi 1975, p. 273-4 in verband met de pairs in *Huon de Bordeaux*.

Alorij, Guwijner, Tybaut van Aspermonde, Diederick van Ardenen, de aartsbisschop van Reims en Ridtsaert de Vrye. Het is heel goed mogelijk dat de bewerker (van de brontekst of van Np) deze namen overgenomen heeft uit andere Middelnederlandse verhalen die hij kende, alweer: met het oog op zijn publiek.⁴³⁵ Om enkele voorbeelden te noemen: Ogier van Denemercken verwijst naar het gelijknamige gedicht (zie boven), Ridtsaert de Vrye naar *Renout van Montalbaen* en de *Vier Heemskinderen*,⁴³⁶ in *Buevijn van Austoen* komt een hertog Griffioen voor (een neef van Doyoen), de bisschop van Reims (*Tulpijn* in Np) komt onder meer voor in het *Roelantslied*, en een Reynier komt voor in *Ogier van Denemarken*, en *Willem van Oringen* (zie boven). De namen van de pairs lijken hier niet zozeer de historische realiteit van Vlaanderen te weerspiegelen, maar de literaire context van *Huyghe van Bourdeus*.⁴³⁷

Conclusie met betrekking tot de modificaties

De modificaties dienen in de eerste plaats ter verduidelijking van een situatie (de kroning van Charlot, de uitdaging tot de tweekamp, de beraadslaging van de pairs). Daarnaast maken ze de situatie herkenbaarder doordat, zo lijkt het, aansluiting gezocht is bij de verwachtingshorizon van het toenmalige publiek (namen van de pairs en de juridische procedure waarnaar verwezen wordt in het tweede proces). Elementen waarmee men niet vertrouwd was (zoals de aanwijzing van de troonopvolger in de Franse *Huon*) of die men wellicht niet geloofwaardig vond (de procedurefout die Naime aan Karel voorlegt) zijn aangepast. Dit maakt dat het verhaal niet alleen beter te volgen is, maar ook herkenbaarder en geloofwaardiger is voor het Nederlandse publiek.

4.3.3.2 Toevoegingen

In deze paragraaf zullen enkele in het oog springende toevoegingen in de prozaroman besproken worden. Het betreft de twee prologen, het gebed van Hüge in de kerker, de rederijksverzen waarmee hij zijn liefde voor Claramonde uitspreekt en de gepaard rijmende verzen waarin Huges verbanning wordt uitgesproken. De toevoegingen vallen des te meer op, doordat zij tegen het streven naar inkorting ingaan. Waarom zijn deze elementen aan het verhaal toegevoegd en welke functie hebben zij in het verhaal?

De prologen

Huyghe van Bourdeus (Np) wordt ingeleid door twee prologen:⁴³⁸ de eerste proloog (aangeduid als *Die Prologhe*) probeert de lezer te interesseren voor het verhaal en de

⁴³⁵ Hoewel deze personages ook in de chansons de geste optreden, zoals de verrader Grifon (d)Hautefeuille (zoon van Doon de Maience), de verrader Alori, Thierry d'Ardenne en Tybaut d'Aspermonde. Vergelijk ook de namen van de pairs in *Ly Myreur* (ed. Borgnet/Bormans 1864-1887, dl. III, p. 326), waar genoemd worden: Nalme, Salomon, Doon de Nanteulh, Thiris d'Ardenne, Turpin en Agart.

⁴³⁶ In deze tekst worden als raadgevers van de koning genoemd: Griffioen, Alloreit, Fochier en Gale-ram (ed. p. 173). Ook hier verschillen de namen van enkele pairs ten opzichte van de Franse *Renaut*, zie Spijker 1990, p. 216.

⁴³⁷ Over de *pares* rond de vorst, met name in Vlaanderen zie: AGN 1980, dl. 3, p. 80-2.

⁴³⁸ Dubbele prologen komen vaker in gedrukte prozateksten voor, zie Vermeulen 1986, p. 40: hij zegt dat 27 eerste drukken een dubbele of zelf een driedubbele proloog hebben. Zo hebben bijvoorbeeld ook *Der schaepherders Kalengier* (uit 1514/5) en *Die Euangelische Laterne* (uit 1525) twee prologen.

tweede proloog (aangeduid als *na prologhe*) geeft de lezer informatie over Karel de Grote.⁴³⁹ In de proloog van het chanson de geste (M) worden de drie hoofdpersonen van het verhaal geïntroduceerd, waarbij de meeste aandacht geschonken wordt aan de wonderlijke feeënkonink Auberon.⁴⁴⁰ De informatie uit die epische proloog vinden we niet terug in de prologen van Np. Abroen en Huge worden hierin niet genoemd.⁴⁴¹ De eerste proloog van Np geeft een motivering voor het uitgeven van dit verhaal en dient als aansporing het te lezen. Hij bevat traditionele elementen:⁴⁴²

- 1) Er worden vreemde en nieuwe dingen verteld (prikkelt de nieuwsgierigheid), die uit oude geschriften stammen (autoriteit);
- 2) De *historie* is hier gedrukt ter vermaak; men kan er genoeg aan beleven. Daarnaast dient het verhaal om de melancholie te verdrijven: *ende dye sinnen des menschen daer mede te versolaceren als si met eeniger melancolien ende swaricheden belast worden* (f. 2a).⁴⁴³
- 3) De *historie* is echter niet bedoeld om de aandacht van de plichten af te leiden, maar dient ook om te laten zien wat laster voor ellende teweeg kan brengen. Deze moraal heeft niet specifiek betrekking op het *Huge*-verhaal, hoewel ook hier van laster sprake is. Amorijs weet met zijn verraderlijk praat Charlot op te zetten tegen de broers uit Bordeaux en Gheraert klaagt zijn broer op valse gronden aan bij Karel. Het thema kwaadsprekerij is echter zo algemeen gesteld in de proloog dat deze evengoed ter inleiding van een ander verhaal zou kunnen hebben gediend. De eerste proloog hoeft dus niet speciaal als aanprijzing en inleiding van dit verhaal gemaakt te zijn. Het is goed mogelijk dat hij door een ander dan de bewerkster van het verhaal geschreven is en is toegevoegd nadat de prozatekst al gereed was.

De tweede proloog (*na prologhe*) heeft duidelijker de functie van inleiding van dit verhaal, er staat immers:

Om datmen hier achteruolghen ende beschriuen sal van sommighe dinghen die ghesciet soudén sijn inden tijden vanden groten coninc Karel. So wil ic eerst wat scriuen vanden seluen Karel (Np, f. 3a).⁴⁴⁴

Hier wordt dus expliciet verwezen naar de inhoud van het verhaal dat komen gaat. Ondanks deze aankondiging blijkt ook de inhoud van de naproloog niet toegespitst te zijn op het verhaal dat volgt. De informatie die over Karel gegeven wordt, is algemeen van aard: hij was dapper in de strijd en zo sterk dat hij met één slag een gewapend man met

Beide werken zijn net als *Huyghe van Bourdeus* gedrukt door Willem Vorsterman. Kijken we specifiek naar de prozaromans dan heeft alleen de *Borchgravinne van Vergi* een dubbele proloog die bovendien ook als naproloog wordt aangeduid, zie Resoort 1988, p. 105.

⁴³⁹ De proloog en naproloog kunnen worden opgevat als een 'prologus praeter rem' en 'prologus ante rem'. Zie Resoort 1988, p. 103-135 in verband met de prologen in prozaromans en met name p. 105-6 i.v.m. *Huyghe*.

⁴⁴⁰ Zie ook inleiding hoofdstuk 2 en paragraaf 4.3.2.3.

⁴⁴¹ Evenmin is de informatie uit de proloog van het chanson de geste overgenomen in de Franse prozabewerking (Hp), zie paragraaf 4.2.1.

⁴⁴² Voor motiveringen in prozaromans en hun herkomst, zie Vermeulen 1986, onder meer p. 46-52, 195 en 224.

⁴⁴³ Zie Vermeulen 1986, p. 49 en p. 194-209, met name p. 205. Voor het gebruik van het melancholieargument zie ook Franssen 1991, p. 306-7.

⁴⁴⁴ Ed. Wolf 1860, p. 3-4.

zijn paard kon doorklieven.⁴⁴⁵ Ook was hij wijs in zijn oordeel, had kennis van de vrije kunsten, en leidde een deugdzaam en vroom leven. Behalve over Karels kracht en deugden, geeft de schrijver ook informatie over diens kinderen. Vermeld wordt dat Karel bij koningin Hildegard drie zonen had, te weten Charlot die zonder erfgenaam stierf, Pippijn die koning van Italië was en Lodewijk die koning van Aquitanië was en na Karel keizer werd; ook had hij drie dochters, te weten Rotruyt, Berga en Gilla. Hoewel deze informatie historisch juist is, komt ze niet overeen met het verhaal. Daarin heeft Karel één zoon, Charlot, die onthoofd wordt door Huce (Np, f. 7a).⁴⁴⁶

Tussen de algemene informatie wordt – als een soort verzuchting terzijde – het voorbeeldig hofleven van Karel afgezet tegen de mistanden van de ‘huidige’ tijd (dat wil zeggen de zestiende eeuw) waarin de heren aan het hof dobbelen, God verloochenen en onkuisheid bedrijven.⁴⁴⁷ Deze verzuchting heeft evenmin specifiek betrekking op het verhaal dat volgt: een expliciete link ontbreekt. De informatie die over Karel in de proloog is eerder algemeen encyclopedisch van karakter dan toegesneden op het verhaal zelf.⁴⁴⁸ Opmerkelijke en/of nieuwe informatie wordt niet gegeven, maar er worden algemene feiten gepresenteerd die reeds bekend waren uit zowel Latijnse bronnen als uit bronnen in de volkstaal.⁴⁴⁹ Door het algemene informatieve karakter van de *na prologhe* kan ze net zo goed gediend hebben om een andere Karelroman te introduceren. Vraag is natuurlijk waar de schrijver van de *na prologhe* de informatie over Karel vandaan gehaald heeft. Heeft hij één bepaalde (Nederlandse) bron gebruikt? Ik heb hiervoor geen aanwijzingen gevonden. Wellicht heeft de schrijver zelfstandig een proloog over Karel geschreven op basis van eigen kennis, aangevuld met informatie die voorhanden was. Evenmin duidelijk is wie de beide prologen geschreven heeft. Was dit dezelfde als degene die het verhaal van Huce in proza bewerkte of zijn de prologen pas later aan de tekst toegevoegd? Dit laatste is niet onmogelijk. En, zijn beide prologen van dezelfde hand? Ook dit hoeft niet per se het geval te zijn.

In ieder geval werd informatie over Karel nuttig geacht voor de lezer van het verhaal. Wellicht omdat kennis over Karel de Grote niet (meer) als vanzelfsprekend bekend verondersteld werd. Ook kon een proloog over Karel de Grote dienen om de waarachtigheid van het verhaal te benadrukken. Een wonderlijk personage als Abroen zou daar afbreuk aan doen. Wellicht daarom ontbreekt de feeënkonink in de prologen van zowel de Nederlandse als de Franse prozabewerking (Np en Hp) en is het Karel die centraal staat.⁴⁵⁰ Dit in tegenstelling tot de proloog van het chanson de geste waarin Auberon de meeste aandacht krijgt. Dachten de prozabewerkers en drukkers een

⁴⁴⁵ Deze informatie is onder meer ook te vinden bij Jacob van Maerlant, zie *SH* IV¹, 2.

⁴⁴⁶ In Hp worden zowel Charlot en Loys genoemd als zonen van Karel.

⁴⁴⁷ *O lacen nv houtmen veel abusen inder heeren houen* (f. 3a, ed. Wolf 1860, p. 4). Zie in verband met dit soort tijdsklachten: Vermeulen 1986, p. 152.

⁴⁴⁸ Zoals in M en Hp wel het geval is. Anders is dit bijvoorbeeld ook in de proloog van de *Historie van Malegijs* waar informatie over Karels afkomst en geboorte in de proloog direct verband houdt met het verhaal dat volgt.

⁴⁴⁹ Denk wat betreft de Latijnse bronnen onder meer aan Einhard; wat betreft de Nederlandstalige bronnen onder meer aan informatie in de *Spiegel Historiael* van Jacob van Maerlant (IV partie, I Boek) en het hoofdstuk *Van coninck Karels leuen ende deucht* waarmee de drukken van *Karel ende Elegast* afsluiten.

⁴⁵⁰ Ook in de Franse kronieken waarin *Huon de Bordeaux* is verwerkt, ontbreekt Auberon; zie paragraaf 2.4.

groter publiek te bereiken door de aandacht op Karel te vestigen? Karel de Grote genoot aanzien als historische persoon en als verhaalfiguur uit een lange epische traditie, Abroen was een relatief nieuw en onbekend personage. Kortom, wellicht heeft de keuze voor Karel in plaats van Abroen te maken met een verandering van tijdgeest. De accentverlegging maakt duidelijk wat men belangrijk vond. De dichter van het chanson de geste dacht met de onbekende feeënkoning de nieuwsgierigheid van het publiek te kunnen prikkelen, terwijl degene die de prologen aan het prozaverhaal toevoegde meende dat het zestiende-eeuwse lezerspubliek aangetrokken zou worden door de bekendheid en autoriteit van Karel de Grote. En dus zou een proloog waarin het verhaal gepresenteerd wordt als spelend in de tijd van de rechtvaardige en voorbeeldige Karel de Grote de verkoop meer stimuleren, dan een proloog waarin de aandacht vooral zou uitgaan naar een wonderbaarlijk personage als Abroen, die wellicht weerstand zou kunnen oproepen van de kerkelijke autoriteiten en de lezers zou kunnen afschrikken.⁴⁵¹

Het gebed van Huge

Huge is gevangengenomen nadat hij baard en tanden van emir Gaudijs heeft opgeëist. De dochter van de emir, Claramonde, wil Huge wel behulpzaam zijn, maar dan moet hij wel haar liefde beantwoorden. De held wijst haar af omdat zij een Saraceense is. Claramonde is hierover zozeer verbolgen,⁴⁵² dat ze hem door haar dienaren in de gevangenis laat zetten, zonder eten en drinken (kap. 19). Huge bevindt zich nu in een benarde situatie. Uit wanhoop beschuldigt hij eerst koning Abroen ervan hem in deze situatie te hebben gebracht, maar daar heeft hij onmiddellijk spijt van. Na drie dagen en nachten meent hij van honger te zullen sterven. Hij is van alle wereldlijke troost verlaten en daarom wendt hij zich tot God: hij bidt om hulp en gratie.⁴⁵³ Het gebed dat heel kapittel 20 in beslag neemt,⁴⁵⁴ legt het handelingsverloop even stil en illustreert de situatie waarin de held zich bevindt en onderstreept het belang daarvan. De tekst is verdeeld in 12 paragrafen, aangeduid met een paragraafteken. Een nieuwe paragraaf begint steeds met een aanroep: *O minlike Ihesu, O suete Iesu* etc. Het heeft er alle schijn van dat het gebed, dat het lijdensverhaal van Jezus bevat en waarvan de inhoud gemeengoed was, niet speciaal voor *Huyghe van Bourdeus* geschreven is. De tekst refereert nergens aan Huges persoonlijke situatie, op één plaats na. Het gebed eindigt namelijk met de volgende woorden:

dat ghi mi wilt verlossen vander doot ende laten mi met ghesontheyt ende met
eeren weder keeren in Vrancrike ende vercrighen die vrientscap mijns heeren,
door v hulpe o Ihesu Criste Amen (Np, f. 34a).⁴⁵⁵

⁴⁵¹ Mogelijk is dit ook gedaan i.v.m. de censuur. *Huyghe* werd in sommige opzichten toch al als een aanstootgevend verhaal beschouwd, zie paragraaf 4.1.2.

⁴⁵² Np, f. 31b: *ghi sulter voor quaden loon ontfaen ende Claramonde was seer gram op Hughen*. Ed. Wolf 1860, p. 38. Wolf heeft *sult ervoor*, in de druk staat *sulter voor*.

⁴⁵³ Aan het einde van kap. 19 staat een houtsnede waarop een Jezusfiguur is afgebeeld met de symbolen uit zijn lijdensgeschiedenis. De houtsnede komt ook voor in *De Berch van Calvarien* (circa 1520) en *Dit is een devote meditatie op die passie ons liefs heren* (circa 1525): twee andere drukken van Vorsterman.

⁴⁵⁴ Dit zijn vier pagina's tekst van 31 regels.

⁴⁵⁵ Ed. Wolf 1860, p. 41. Wolf heeft *Jhesu*, in de druk staat *Ihesu*.

Het einde van het gebed kan door de bewerker toegevoegd of aangepast zijn om het in het verhaal in te passen. In de Franse tekst bevindt de held zich in eenzelfde situatie. Ook hier bidt Huon als hij in de kerker zit, maar dit gebed is heel kort en toegespitst op zijn situatie.⁴⁵⁶ Het lange gebed in Np staat op dezelfde plaats in het verhaal als het korte epische gebed van Huon in M.⁴⁵⁷ De invoeging van de tekst van het gebed heeft het verhaalverloop geen geweld aangedaan, maar heeft wel geleid tot een aanpassing. De situatie in Np is als volgt: zodra Huce zijn gebed beëindigd heeft, komt Claramonde naar de gevangenis om opnieuw met hem te spreken. De reden hiervoor is dat God haar hart tot barmhartigheid heeft opgewekt. Het gebed is dus niet zonder weerklank gebleven. Huce stemt nu in met het verzoek van Claramonde om haar tot zijn vrouw te maken, maar vraagt haar wel om christen te worden. Claramonde belooft dit. In M komt Esclarmonde naar de gevangenis omdat ze Huons woorden gehoord heeft.⁴⁵⁸ Er staat niet expliciet dat het gebed van Huon het hart van Esclarmonde raakt en dat dit dus de werking van God is, maar ook hier is dit in feite het geval. Np laat hierover echter geen enkele twijfel bestaan. Ondubbelzinnig wordt gezegd, dat God het hart van Claramonde tot barmhartigheid opwekt omdat Huce zo ootmoedig tot Hem gebeden heeft.

De invoeging van dit lange gebed in Np betekent niet dat de tekst als geheel christelijker geworden is. Wat we wel kunnen waarnemen, is dat in Np de accenten zodanig verlegd zijn dat het christelijke element ondubbelzinner en duidelijker naar voren komt dan in M het geval is, waar het op verschillende plaatsen verbonden is met het bovennatuurlijke. Dit is evenwel eerder het resultaat van het weglaten van een aantal magische en wonderbaarlijke elementen, dan van toevoeging van christelijke elementen (het gebed uitgezonderd). De complexiteit van de epische personen kan – in de ogen van de bewerker – het christelijke aspect vertroebeld hebben. In Np zijn de personages minder complex waardoor hun christenzijn meer naar voren komt. Dit is vooral duidelijk bij Abroen, zoals we gezien hebben.⁴⁵⁹ In Np wordt hij *kersten prince* en *coninc van caritaten* genoemd, terwijl Auberon aangeduid wordt als *le fae* of *le petit roi sauvaige*. Abroen is een vroom mens, met enkele buitengewone vermogens. Hij heeft door zijn geloof een nauwe band met God, maar hij staat niet zo dicht bij God als Auberon. Het christelijke aspect is in Np sterker aanwezig dan het bovennatuurlijke. Met betrekking tot de twee andere hoofdpersonen kan hetzelfde worden opgemerkt. Huce is vroom en ootmoedig. Hij stelt zijn vertrouwen in God, wat er ook gebeuren

⁴⁵⁶ M, vs. 5914-8:

‘Ne m’en pris garde, se me puist Dix salver,
Quant je menti al premier pont passer.
Sainte Marie! praigne vous en pité!
Roïne, Dame, vostre homme secourés,
Que il ne soit honnis ne vergondés!’

⁴⁵⁷ Gebed van de held in gevangenschap (‘la prière du plus grand péril’) komt vaker voor in epische verhalen, denk bijvoorbeeld aan de Franse *Couronnement de Louis* of aan de Middelnederlandse *Seghelijn van Jherusalem* (zie i.v.m. de gevangenschap van de held paragraaf 5.3). Vraag is hoe de situatie in de rijmtekst geweest is. Ook hier een kort gebed zoals in M?

⁴⁵⁸ M, vs. 5919-21:

Tout canqe Hues a dit et devisé,
Li damoisele a trestout escouté;
Vint a le cartre, s’a Huon apielé.

⁴⁵⁹ Zie paragraaf 4.2.3.

zal. In M is Huon eveneens een vrome christelijke ridder,⁴⁶⁰ maar door zijn gedrag maakt hij de indruk toch minder standvastig te zijn: de held beklaagt zijn lot, klaagt over honger, is eigenwijs en wil alleen maar avonturen beleven. In het eerste deel wordt hem bovendien verweten dat hij zich onvolwassen gedraagt. Karel is in M wel een christelijk vorst,⁴⁶¹ maar hij draagt ook een geheime zonde met zich mee die hij nooit opgebiecht heeft. In Np is de toespeling op een dergelijke zonde weggelaten. Karel wordt positiever en voorbeeldiger neergezet. Zij vrome houding blijkt onder meer uit de motivatie die hij voor zijn aftreden geeft: hij wil voortaan in rust en vrede leven *om God neerstelijcker te dienen* (Np, kap. 1).⁴⁶² Dit is in overeenstemming met de proloog, waarin staat: *Karel was een goet prince ontsiende god, ende een groot beschermer der heyligher kercken*. Zijn hof was al even voorbeeldig: *hy hielt sijn hof eerlic ende sijn heeren ende dienaers in deuchden so dattet scheen een clooster te sijn* (f. 4a).⁴⁶³

De rederijkersverzen

In *Huyge van Bourdeus* zijn aan het prozaverhaal rederijkersverzen toegevoegd. Dit is niet uniek voor Np: Debaene zegt dat ongeveer de helft van alle prozaromans voor 1540 rederijkersverzen bevatten.⁴⁶⁴ Na die tijd zou dit verschijnsel drastisch afnemen; het is een modeverschijnsel geweest, kenmerkend voor de Nederlandse literatuur.⁴⁶⁵ In de ons omringende landen treffen we dit verschijnsel niet aan. De Franse prozaroman bevat dergelijke verzen niet. Volgens Debaene werden ze opgenomen om het werk te verfraaien; ze zouden het ‘eentonige’ proza onderbreken.⁴⁶⁶ Van onderbreken is in veel gevallen ook letterlijk sprake. De verzen staan vaak in los verband met het verhaal⁴⁶⁷ en kunnen het verhaalverloop zelfs hinderen, dat wil zeggen de situatie onduidelijker maken. Dit is zeker het geval bij Np. Door het uitspreken van het refrein, dat ingevoegd is in de episode in Babylonië, verklaart Huge zijn liefde voor Claramonde.⁴⁶⁸ De inhoud is zo algemeen dat men zich afvraagt of deze verzen niet elders ontleend zijn, zoals bijvoorbeeld het geval is met de refreinen in *Vergi*.⁴⁶⁹ Aan de inhoud van het verhaal voegen ze niet wezenlijk iets toe. Wanneer we de verzen weglaten, blijkt het verhaal gewoon door te lopen. Ze lijken slechts te zijn opgenomen om uiting te geven aan de liefde tussen Huge en Claramonde, en zijn als zodanig van belang voor het verhaal.

⁴⁶⁰ Dit blijkt uit de gebeden van de held in de Franse tekst, waarvan sommige zelfs zijn ingekort in Np en andere ontbreken, bijvoorbeeld het gebed van Huon in Jeruzalem, zie M, vs. 2866-2885. Ook in dit geval wordt het gebed besloten met de wens om terug te mogen keren naar Frankrijk.

⁴⁶¹ Zie o.a. M, vs. 199-217 en 1435-45.

⁴⁶² In Hp geeft Karel eenzelfde motivatie, zie paragraaf. 4.2.1.

⁴⁶³ Ed. Wolf 1860, p. 5.

⁴⁶⁴ Debaene 1977, p. 347-351. Zie ook Resoort 1988, p. 152-153.

⁴⁶⁵ Zie Boekenoogen 1949, p. 239-247, met name p. 246. De verzen zijn gehandhaafd in de twee zeventiende-eeuwse drukken van *Huyghe*.

⁴⁶⁶ Debaene (1977, p. 447) spreekt over: ‘het eentonige proza, bladzijden en bladzijden na elkaar’. Een anachronistisch oordeel. Mogelijk dacht de zestiende-eeuwer, voor wie dit proza nog betrekkelijk nieuw was, hier anders over.

⁴⁶⁷ Ook Boekenoogen (1949, p. 241) merkt dit op.

⁴⁶⁸ Het gaat hier dus niet om een dialoog in verzen zoals bijvoorbeeld in *Buevijn van Austoen* die van toepassing zijn op het verhaal zelf.

⁴⁶⁹ Bespreking van de refreinen in *Vergi*, onder meer herkomst en functie: Resoort 1988, p. 152-179.

De verzen zijn opgenomen in kapittel 24 (*Hoe Claramonde haren neue seyde hoe sie den kersten een iaer lanck onderhouden hadde*). De situatie is als volgt: nadat Claramonde Huge uit de gevangenis bevrijd heeft, verblijven zij als gelieven heimelijk op haar kamer. De tien ridders en de jonkvrouw uit Dunalster arriveren intussen in Babylonië. Zij willen weten wat Huge overkomen is. Aliames introduceert zichzelf bij Gaudijs als diens neef Tryakel. Hij laat de ridders in de gevangenis zetten in de hoop dat zij daar Huge zullen aantreffen. Claramonde wil nu met haar ‘neef’ spreken. Ze neemt hem bij de hand. Waar zij hem heenbrengt is onduidelijk. In ieder geval buiten het gehoor van Gaudijs vertelt zij hem van de bode die een jaar geleden aan het hof kwam. Zij is verliefd op de jongeman geworden en zou zonder zijn liefde voor haar uitzinnig geworden zijn. Ze wenst dat deze liefde duurzaam mag zijn. Op datzelfde moment komt Huge bij hen staan. Waar komt hij opeens vandaan? Uit de kamer van Claramonde waarschijnlijk, maar dit wordt niet vermeld. Huge herkent Aliames onmiddellijk, want er staat dat hij heel goed weet dat Aliames haar neef niet is, maar dat hij niets laat blijken.⁴⁷⁰ Claramonde heeft Huge ook gezien, want ze zegt tegen hem: *Ik vermane hier hoe lief dat v mijn herte heeft*. Ze smeekt hem haar niet in de steek te laten *mer ick bid v laet v herte metten minen in liefden accorderen*. *Ende Hughe accorderende seyde aldus* (f. 38a). Waarna het rederijkersrefrein volgt.⁴⁷¹

Bij nadere beschouwing is het een merkwaardige situatie: Claramonde praat tegen haar ‘neef’ Tryakel (is Aliames). Huge komt bij hen staan en herkent Aliames. Claramonde merkt de komst van Huge op en spreekt tegen hem. Alleen Aliames lijkt Huge niet op te merken, want hij reageert in het geheel niet op de conversatie tussen de gelieven. Heeft hij Huge niet herkend of kan hij niet zien wie er bij hen is komen te staan?⁴⁷² Waarom vraagt Aliames anders na afloop van Claramondes verhaal of hij de christen mag zien? Het lijkt erop dat Huge weer snel naar de kamer van Claramonde is teruggegaan nadat hij zijn monoloog beëindigd heeft, want daar vindt de hereniging tussen Huge en Aliames plaats. De situatie is in M een stuk duidelijker. In deze tekst spreekt Esclarmonde buiten de gevangenis – waarin Huon samen met de ridders zit opgesloten – met Gériaume.⁴⁷³ Het is dus logisch dat Huon en Gériaume elkaar niet kunnen zien. In het geval van Np lijkt het wel of de prozatekst is aangepast om de verzen in te passen. Laten we de verzen weg, dan wordt de situatie begrijpelijker. Claramonde spreekt dan met haar ‘neef’ Tryakel over de bode, buiten het gehoor van Gaudijs. Haar verhaal wordt niet onderbroken door een liefdesverklaring van Huge. In dat geval zouden de woorden van Claramonde in kapittel 24 *ende hij custe mi ooc aen mijnen mont*⁴⁷⁴ *dat sijt alle saghen dye aen der tafelen waren gheseten* (f. 37b) aansluiten op haar woorden in kapittel 25: *Dese ridder wert oock gheuanghen, ende men nam hem eenen cop van goude (...)* (f. 39b).⁴⁷⁵ Ze vertelt wat de bode kwam doen en hoe ze verliefd op hem is geworden. De bode werd gevangen, maar zij heeft hem be-

⁴⁷⁰ Zie Np, f. 38a: *die wel wiste dat Aliames haer neue niet en was, mer hi* (Huge) *en gaft niet te kennen* (ed. Wolf 1860, p. 45).

⁴⁷¹ Ed. Wolf 1860, p. 45-6.

⁴⁷² Is Huge vermomd geweest in het voorbeeld? Ik denk hier aan hs. R waar dit wel het geval is.

⁴⁷³ M, vs. 6144-54: gesprek tussen Gériaume en Esclarmonde. Esclarmonde spreekt Gériaume aan, maar hij vertrouwt haar niet; M, vs. 6222-55: Gériaume en Esclarmonde spreken opnieuw met elkaar. Gériaume gaat de gevangenis binnen; hereniging.

⁴⁷⁴ In de druk staat *mout*.

⁴⁷⁵ Zie ed. Wolf 1860, p. 45 en p. 47.

vrijd en al die tijd heimelijk op haar kamer verborgen gehouden. Ze spreekt niet over Huge, maar over *dese ridder* en *dese fransoys*. De reactie van Tryakel (Aliames) dat hij de christen wil zien, is ook begrijpelijker zonder de interruptie van de liefdesverklaring van Huge. Huge en Aliames zien elkaar pas terug op de kamer van Claramonde waar Huge verblijft.

De ingevoegde rederijksverzen zorgen dus voor een vreemd verloop. Mogelijk heeft Claramonde in een eerdere tekstfase met Tryakel gesproken zonder dat Huge daarbij aanwezig was, overeenkomstig de situatie in M.⁴⁷⁶ Nadat zij is uitgesproken wil Tryakel de christen zien, omdat hij uit haar woorden waarschijnlijk wel opgemaakt heeft dat zij over Huge sprak. Huge ziet Aliames nu na lange tijd terug en is oprecht verheugd. Later zijn de rederijksverzen toegevoegd en moest om die reden de situatie worden aangepast.⁴⁷⁷ Toch wil ik geenszins beweren dat de verzen – alhoewel niet naadloos ingevoegd – hier misplaatst zijn. De rederijksverzen passen in Np omdat ze de liefdesrelatie tussen Huge en Claramonde illustreren, die in de prozabewerking een persoonlijker accent en groter aandeel in het verhaal heeft. In M neemt de liefde tussen Huon en Esclarmonde aanvankelijk een onopvallender plaats in.⁴⁷⁸ Esclarmonde neemt het initiatief. Zij wordt verliefd op de vreemdeling nadat hij haar driemaal gekust heeft. Huon laat nauwelijks iets van zijn gevoelens blijken. Hij wijst haar af wanneer ze hem vraagt haar minnaar te zijn en zij laat hem zuchten in de gevangenis om hem op andere gedachten te brengen. Als hij ten slotte met haar voorstel instemt, laat zij hem in de gevangenis zitten; hoewel ze hem regelmatig opzoekt en goed voor hem zorgt.⁴⁷⁹ In de Np neemt Claramonde nog meer initiatieven. Zij pleit zelf voor Huge bij haar vader en neemt hem vervolgens mee naar haar kamer, om hem een voorstel te doen. Huge wordt pas in de gevangenis geworpen nadat hij haar afgewezen heeft. Zij bevrijdt hem echter zodra hij instemt met haar verzoek. Hij blijft dan heimelijk op haar kamer; een jaar lang zijn ze minnaars.⁴⁸⁰ In tegenstelling tot Huon in M, spreekt Huge zijn gevoelens voor Claramonde uit. Hij doet dit door middel van de ingevoegde rederijksverzen. Zijn houding ten opzichte van Claramonde is niet afstandelijk. Claramonde op haar beurt spreekt Huge aan met *lief* en zij spreekt over *wij* en *onser minnen*. In chanson de geste ontbreekt het persoonlijke element in de verhouding tot de gelieven op zee zijn en Huon ontdekt hoe mooi Esclarmonde is.⁴⁸¹

⁴⁷⁶ In hs. R (f. 54) ligt de situatie weer anders: hier overlegt Esclarmonde met Huon over de komst van een oude man en twaalf christenen uit Frankrijk. Huon gaat vervolgens zelf naar de gevangenis toe.

⁴⁷⁷ Toegevoegd zou dan zijn als inleiding van het rederijksrefrein: *Ende sinen sueten aseme heeft mi mijn herte doorwont al gheheelick doorstraelt (...) Ende Hughe accorderende seyde aldus* (f. 38 a; ed. Wolf 1860, p. 45). Wolf heeft *horte*, in de druk staat *herte*. En als verbinding van het refrein met het vervolg van het verhaal: *Doe Hughe sijn minlijcke woorden volseyt hadde so seyde Claramonde tot Tryakele* (f. 39b; ed. Wolf 1860, p. 46).

⁴⁷⁸ Zie Combarieu du Grès 1979, p. 351-450, met name p. 352-377, i.v.m. liefde in chansons de geste

⁴⁷⁹ Dit blijkt bijvoorbeeld uit hetgeen Huon tegen de ridders zegt (M, vs. 6202-3): '*La fille au roi m'a tant fort enamé/ Qu'ele me donne canque veul demander*'. Dit blijkt ook uit Huons woorden tegen Gaudisse, zie M, vs. 6430-4.

⁴⁸⁰ Dit komt overeen met hs. R. Hier verblijft Huon verkleed als vrouw bij Esclarmonde. Ook in de latere Franse prozadrukken zou de liefde meer aandacht krijgen; bijvoorbeeld in het uittreksel van Tressan, zie Rossi 1975, p. 631.

⁴⁸¹ Na de schipbreuk verandert hun houding: ze omarmen elkaar op het eiland, M, vs. 6846-51. Esclarmonde wil niet dat Huon iets overkomt, M, vs. 6895-7.

Huges verbanning: de gepaard rijmende verzen

Ten slotte aandacht voor een toevoeging die, in tegenstelling tot het gebed en de rederijksverzen, inhoudelijk wel specifiek betrekking heeft op het verhaal. Het betreffen de 22 gepaard rijmende verzen die het zesde kapittel van het verhaal vormen. Deze verzen zouden omwille van hun vorm op een ouder gedicht wijzen.⁴⁸² Dit lijkt een voor de hand liggende gedachte te zijn. Er bestond immers een Middelnederlandse rijmtraditie van het verhaal. In paragraaf 4.2.3 is vastgesteld dat het waarschijnlijk is dat Np bewerkt is naar een Middelnederlandse rijmtekst, zij het naar een andere versie dan die vertegenwoordigd is in de overgeleverde fragmenten.⁴⁸³ Waarom zou de bewerker zelf 22 verzen rijmen als hij een bestaande verstekst kon gebruiken en deze aanpassen voor zijn tekst? Temeer daar de andere toevoegingen aan het verhaal niet speciaal voor *Huyghe van Bourdeus* gemaakt zijn, maar waarschijnlijk eveneens ontleend zijn aan reeds bestaande teksten die voorhanden waren (zie hierboven). Anderzijds kan men zich afvragen waarom de bewerker dan geen gebruikgemaakt heeft van de berijmde versie van *Huge van Bordeeus* voor de andere twee invoegingen in het verhaal, te weten het gebed van Huge en zijn liefdesbetuiging aan Claramonde. Het antwoord hierop zou kunnen zijn dat de rijmtekst hiervoor geen passende verzen bood.⁴⁸⁴

De 22 verzen maken evenwel een gekunstelde indruk. Volgens Debaene zijn de verzen zo aangepast dat zij de vorm van rederijkspoëzie hebben aangenomen. Ook hij acht het niet waarschijnlijk dat de verzen een poging zijn om Middelnederlandse verzen na te bootsen.⁴⁸⁵ Laten we de verzen en hun plaats in het verhaal nader bekijken aan de hand van het volgende overzicht:

M, vs. 2178-88 M, vs. 2189-322	Karel verbant Huon Discussie tussen koning en pairs over dit vonnis		
M, vs. 2330-1	Huon wil alles doen om tot een verzoening te komen	Np, kap. 5 (einde)	Ontbreekt Huge wil alles doen om tot een verzoening te komen
		Np, kap. 6	Karel verbant Huge; hij laat dit door een heraut omroepen (in gepaard rijmende verzen)
M, vs. 2332-5	Antwoord van Karel op opmerking van Huon	Np, kap. 7 (begin)	Antwoord van Karel op opmerking van Huge
M, vs. 2336-78	De opdracht	Np kap. 7	De opdracht

⁴⁸² Debaene, 1977, p. 88: 'een reeks van 22 paarsgewijde (sic) rijmende verzen, die misschien wel teruggaan op het epische voorbeeld, doch naar XVle (sic) mode breedspakig zijn uitgesponnen'. Zie ook dezelfde p. 313 en p. 349.

⁴⁸³ De opmerking van Resoort (1988, p. 44 noot 2) dat de aan *Hughe van Bordeus* (sic) ten grondslag liggende rijmtekst slechts fragmentarisch is overgeleverd, is dan ook niet correct.

⁴⁸⁴ Vgl. M waar het gebed kort is en een liefdesbetuiging aan Esclarmonde ontbreekt. Wellicht was dat in de Middelnederlandse rijmtekst die tussen M en Np moet hebben gezeten eveneens het geval.

⁴⁸⁵ Debaene 1977, p. 349. Een argument geeft hij hier niet voor. Jammer genoeg kunnen we de verzen niet naast een overeenkomstige passage van de overgeleverde rijmtekst leggen, omdat dit deel van het verhaal niet overgeleverd is. Hoewel Np geen directe relatie met de overgeleverde fragmenten heeft, zou dit wellicht opheldering gegeven hebben omtrent het karakter van de verzen.

In de 22 verzen wordt de verbanning van Huge uitgesproken. De plaats waar dit gebeurt in Np verschilt van M. In de Franse tekst zegt Karel na afloop van de tweekamp tegen Huon dat hij hem uit zijn land verbant, want de koning is niet tevreden met de uitslag van het gevecht. Hierop volgt de discussie tussen koning en pairs, die het vonnis niet terecht vinden. Uiteindelijk moet Karel buigen voor de opvatting van de pairs en verklaart hij zich bereidt tot een verzoening, mits zijn vazal doet wat hem zal worden opgedragen. Huon is tot alles bereid als dit maar tot een verzoening leidt, hij zegt: *‘Voir en infer, se g’i pooie aler,/ Iroie jou por a vous acorder’* (vs. 2330-1). Karel reageert op Huons opmerking met de woorden: *‘Certes, dits Karles, en pïeur lieu irés/ Que en infer as diasbles parler/ Car en tel lieu vous convenra aler/ Se vous volés moi acorder’* (vs. 2332-5). Vervolgens formuleert Karel zijn opdracht (vs. 2336-78). In Np laat Karel de verbanning publiekelijk bekend maken door een heraut. Dit gebeurt nadat Huge gezegd heeft dat hij alles wil doen om tot een verzoening te komen met de koning, hij zegt: *Ia sendet mi ter hellen van daer en salic niet wederkeren* (f. 10b, kap. 5).⁴⁸⁶ Hierop volgt in Np niet zoals in M de reactie van Karel, want op deze plaats zijn de 22 verzen ingevoegd waarin Karel Huge verbant. Aan het begin van kapittel 7 reageert Karel pas op de woorden van Huge, hij zegt: *Neen Huighe ic en wil v niet ter hellen senden, ic meene wel dat ick v beter sal senden* (f. 12a).⁴⁸⁷ De verzen waarin de verbanning van Huge wordt uitgesproken, zijn in Np op een ongelukkige plaats ingevoegd. Ze onderbreken de dialoog tussen de koning en zijn vazal, en verstoren daarmee de vertelgang. Daarbij komt dat de informatie die in kapittel 6 gegeven wordt, min of meer herhaald wordt in het proza van kapittel 7. De strekking van de verzen is dat Huge verbannen wordt totdat hij de bedevaart volbracht heeft die hem zal worden opgelegd. In het proza wordt tegen Huge gezegd dat een verzoening pas mogelijk is nadat hij de opdracht volbracht heeft. Lukt dit niet dan wordt hij verbannen. Helemaal sluitend is de informatie van verzen en proza dus niet.

Vergelijken we de Middelnederlandse verzen met de passage van M waarin Karel Huon verbant (vs. 2178-88), dan kunnen we constateren dat ze hiervan geen vertaling zijn.⁴⁸⁸ De passage is zeker twee keer zo lang en verschilt inhoudelijk van de Franse tekst.⁴⁸⁹ Ook ligt het perspectief in Np anders. Karel laat zijn vonnis door een heraut omroepen; de boodschap is tot een publiek gericht en niet direct tot Huge zelf. Er wordt over Huge gesproken en niet tot Huge. Dit in tegenstelling tot M waar Karel zich wel direct tot Huon richt. De koning benadrukt hier dat hij Amauri goed genoeg kent om te weten dat deze een dergelijk verraad niet gepleegd kan hebben. Huon wordt uit Frankrijk verbannen en mag niet meer naar Bordeaux terugkeren zolang Karel leeft, anders zal hij een smadelijke dood sterven. In de Nederlandse tekst wordt Amorijs niet genoemd in dit verband. Huge wordt verbannen omdat hij Charlot verslagen heeft, *die groot geacht was*.⁴⁹⁰ Hij wordt niet alleen uit Frankrijk verbannen, maar uit het hele Christenrijk. Bordeaux wordt niet apart genoemd,⁴⁹¹ terwijl dit juist van be-

⁴⁸⁶ Ed. Wolf 1860, p. 13. Wolf heeft *Ja*, in de druk staat *Ia*.

⁴⁸⁷ Ed. Wolf 1860, p. 14.

⁴⁸⁸ Voor Hp geldt hetzelfde, omdat de Franse prozaroman overeenkomt met de tekst van het chanson de geste.

⁴⁸⁹ Zie M, vs. 2178-88 in verband met de verbanning.

⁴⁹⁰ Dit is in overeenstemming met het positieve beeld dat in Np van Charlot geschetst wordt.

⁴⁹¹ Er staat: *Wt allen landen ende steden fijn* (sic)/ *So verre als mijn macht gaet, int cort int lanc/ Ia wt al kerstenrijc bi bewanc* (f. 11a; ed. Wolf 1860, p. 130). Wolf heeft *Ja*, in de druk staat *Ia*. In R, f.

lang is voor het vervolg van het verhaal. Hüge mag pas terugkeren als hij zijn bedevaart volbracht heeft anders moet hij hangen;⁴⁹² dit in tegenstelling tot de Franse tekst waar Karel Huon aanvankelijk verbant zolang hij (Karel) leeft. Maar door ingrijpen van de pairs mag Huon terugkeren zodra hij de opdracht die hij krijgt, vervuld heeft. De term ‘bedevaart’ wordt hier niet gebruikt.

We kunnen concluderen dat de plaats waar de verzen zijn ingevoegd, niet gelukkig gekozen is omdat ze het verhaalverloop onderbreken en ze bovendien dubbele informatie verschaffen. Wolf merkt dan ook op: ‘wie es denn in der That ein müssiges ist, da dessen Inhalt im nächsten wiederholt wird, das an Capitel V unmittelbar sich anschliesst’.⁴⁹³ Toch is het niet correct om te beweren dat kapittel 6 hierdoor overbodig is, zoals Wolf doet. De gepaard rijmende verzen hebben wel degelijk een functie: ze illustreren een belangrijk en emotioneel moment in het verhaal. Dit komt overeen met de functie van het ingevoegde gebed van Hüge en de rederijksverzen waarmee hij zijn liefde voor Claramonde uitspreekt. De wijze waarop de verbanning uitgesproken wordt in Np, door een heraut, benadrukt het belang ervan voor het verhaal. Het is voor iedereen duidelijk: de held wordt door de koning verbannen uit het land. De avonturenreis van de held wordt hierdoor in gang gezet.

Wanneer en door wie de verzen zijn ingevoegd is onduidelijk. Dit hoeft niet noodzakelijk gedaan te zijn door degene die de prozatekst schreef. Mogelijk behoorden ze, evenals de rederijksverzen en het gebed, niet tot de oorspronkelijke Nederlandse prozabewerking, maar zijn ze pas in een latere fase in het prozaverhaal ingevoegd. De wijze waarop ze zijn ingevoegd – middenin een dialoog – lijkt hiervoor te pleiten. De keuze om ze door een heraut te laten uitspreken, zal wellicht gedaan zijn met het oog op het publiek van de prozaroman: het sluit aan bij hun realiteit.⁴⁹⁴

4.3.4 Typering van de Nederlandse prozaroman

Een eerste belangrijke aanwijzing voor de typering van Np is te vinden in de twee prologen die aan het verhaal zijn toegevoegd: het is een wonderlijk verhaal (*een seer vreemde wonderlijcke noyt wonderlijcker historie*) die bedoeld is om daar plezier aan te beleven (*daer wt ghenuechte te rapen*) en de zinnen te verzetten (*ende dye sinnen des menschen te versolaceren*). Het is echter niet alleen een wonderlijk verhaal, maar ook een *historie* die uit oude geschriften afkomstig is.⁴⁹⁵ Een *historie* die speelt in de tijd van Karel de Grote, een historische persoon die hier (in de *na prologhe*) als voorbeeldig wordt voorgesteld. Hiermee wordt gesuggereerd dat het ook een geloofwaar-

14r11-2 zegt Karel: *Jamais Hulin n’aura de sa terre vng bouton/ Ains le feray morir par dedens me prison.*

⁴⁹² Bedevaarten als boetedoening kwamen in de late middeleeuwen tussen circa 1300 en 1550 in een aantal gewesten in de Nederlanden veelvuldig voor, zie Van Herwaarden 1978. Zie Van Caenegem 1954, p. 152. Dit soort tijdelijke verbanning zou vanaf 1242 voorkomen.

⁴⁹³ Wolf 1857, p. 31 [208].

⁴⁹⁴ Zie i.v.m. herauten de studie van Van Anrooij 1990; zie ook paragraaf 5.3.

⁴⁹⁵ Het verwijzen naar oude bronnen komt ook in andere prozaromans voor, bijvoorbeeld *Joncker Jan wt den vergiere*. Zie voor procédés door prozabewerkers om hun verhaal als waar en echt voor te stellen: Debaene 1977, p. 337-8.

dig verhaal is, hoewel een expliciete waarheidsclaim in de proloog ontbreekt.⁴⁹⁶ Vergelijken we dit met de proloog van het chanson de geste dan zien we dat in Np de accenten verlegd zijn. In Np verschaft de proloog over Karel een historisch kader voor het avonturenverhaal dat volgt. In de proloog van M wordt de verhouding tussen de drie hoofdpersonen kort neergezet, waarbij de aandacht van het publiek vooral gevestigd wordt op de wonderlijke feeënkoning Auberon, een nieuw en uit de fantasie ontsproten personage.⁴⁹⁷ Hoewel *Huyghe van Bourdeus* een wonderlijke historie genoemd wordt, legt de naproloog het accent meer op *historie* dan op het wonderlijke. Het verhaal moest niet alleen onderhoudend zijn, maar ook geloofwaardig en acceptabel zijn voor het publiek, en men moest er lering uit kunnen trekken.⁴⁹⁸

Zowel naar buiten toe, als aanprijzing om het verhaal te kopen en te lezen, als ook in het verhaal zelf (tekstintern) is in Np een streven naar geloofwaardigheid aanwezig. Dit blijkt onder meer uit de wijze waarop Abroen wordt beschreven.⁴⁹⁹ Abroen speelt een overeenkomstige rol als zijn Franse voorganger Auberon; hij is echter geen feeënkoning, maar een christelijke vorst die tegen de ongelovigen strijdt. In Np zijn al te extreme elementen die in strijd zouden zijn met de christelijke leer, verdwenen, zoals de quasi-onsterfelijkheid van Auberon en de plaats die hij na zijn dood in de hemel zal krijgen alsmede alle feeërieke elementen (zoals feeën bij de geboorte van Auberon, fee-ridders als Gloriant). Abroen is een mens met bijzondere gaven die bescherming geniet van God, maar hij is geen fee. Het streven naar geloofwaardigheid blijkt ook uit de wijze waarop Karel de Grote in het verhaal wordt neergezet.⁵⁰⁰ Vergeleken met M is Karels houding in Np minder dualistisch (hij bekritiseert zijn zoon niet, terwijl hij hem toch als troonopvolger voorstelt) en zijn zijn reacties op situaties niet zo extreem (hij grijpt in Np niet naar een mes als hij hoort dat Huge zijn zoon gedood heeft). Karels handelen is in Np niet omstreden: de kritiek van Naime ontbreekt. Evenmin is er sprake van een geheime zonde van de koning. Hierdoor wordt een evenwichtiger en daarmee positiever beeld van Karel de Grote geschetst dan in M; een beeld dat meer in overeenstemming is met de informatie uit de naproloog, waar Karel als een voorbeeldige vorst wordt neergezet. Het verhaal van Np is soberder dan dat van het chanson de geste (M) en verschaft op sommige plaatsen kroniekachtige informatie, zoals de kroning van Charlot in Reims (kap. 2), de wijze waarop Abroen in bezit komt van beker en hoorn (kap. 10), de opmerking van Abroen dat hij net zo klein is als Karels vader Pippijn (kap. 44).⁵⁰¹

Een andere aanwijzing voor de typering van Np verschaft de vooruitwijzing aan het einde van deel 1.⁵⁰² In Np wordt vooruitgewezen naar personen die de held in het avonturendeel zal tegenkomen. Hierdoor worden de gebeurtenissen in Frankrijk (deel

⁴⁹⁶ Zie i.v.m. de tem *historie* in prologen van prozaromans: Vermeulen 1986, p. 180. Zie ook Resoort 1988, p. 104.

⁴⁹⁷ Zie paragraaf 4.3.3.2 i.v.m. de prologen.

⁴⁹⁸ Men verneemt wat kwaadsprekerij kan aanrichten (proloog) en men kan een voorbeeld nemen aan de levenswijze van Karel, want de zeden van de hedendaagse hoven zijn bedroevend (naproloog).

⁴⁹⁹ Zie paragraaf 4.3.2.3.

⁵⁰⁰ Zie paragraaf 4.3.2.3.

⁵⁰¹ Het gegeven dat Pippijn kort van stuk is, is onder meer te vinden in de proloog van de *Historie van Malegijs* en in kronieken als *SH III*⁸, 74 (ed. De Vries, dl. 3, p. 133) en *Brabantsche Yeesten*, vs. b. 1, vs. 1096.

⁵⁰² Zie paragraaf 4.3.1.

1) verbonden met het avonturendeel (deel 2a). In M wordt vooruitgewezen naar het toekomstige verraad dat Gérard zal plegen tegenover zijn broer, zijn poging om Huons land en positie in te nemen (feodale problematiek). Deze vooruitwijzing verbindt in M de gebeurtenissen in Frankrijk met elkaar (delen 1 en 3). De aanpassing van de vooruitwijzing duidt op een accentverlegging in het verhaal: in Np krijgt het avonturendeel nog meer aandacht dan in M. De vooruitwijzing in Np verbindt twee op elkaar volgende delen van het verhaal. De spanningsboog is hier dus korter dan in M, wat kan worden opgevat als een streven naar eenvoud en duidelijkheid. In Np hoeft de lezer de spanningsboog niet zolang vast te houden, waardoor het risico minder groot is dat hij aan het einde van het verhaal vergeten is waarnaar in het begin vooruitgewezen is.

Een streven naar eenvoud en duidelijkheid blijkt ook uit weglaten van elementen die de handeling kunnen compliceren en dus het verhaalverloop vertragen. In Np ontbreekt er veel ten opzichte van M, hoewel het verhaal grotendeels overeenkomt. De omissies in Np zijn echter niet willekeurig, ze betreffen:

1) juridische en politieke elementen (de epische thematiek), zoals de discussie tussen koning en pairs aangaande de rechtspraak van de koning, de feodale problematiek (wat betreft de status van Bordeaux) en details met betrekking tot de voorbereiding van de tweekamp tussen Huon en Amauri.⁵⁰³ Deze elementen zijn wellicht weggelaten omdat ze niet interessant gevonden werden voor, of niet (meer) begrepen werden door het zestiende-eeuwse Nederlandse publiek. Ze zijn waarschijnlijk eveneens weggelaten omdat ze de handeling vertragen en compliceren. Het gevolg van deze omissies is dat het conflict tussen Karel en zijn vazal Huguette alleen nog betekenis heeft voor het verhaal zelf: het vormt de aanleiding voor de avonturen in het oosten. Ditzelfde geldt voor de twee processen: ook deze staan slechts in dienst van het verhaal; ze leiden het avonturendeel in en sluiten het af. Een ander gevolg is dat de rol van de pairs en met name die van Naime (als voorspreker) is ingekort. Met name in deel 1 heeft hij in Np figurantenrol gekregen. Daarentegen krijgt de relatie tussen Huguette en Claramonde meer aandacht in Np, wat ondersteund wordt door het invoegen van een rederijkersrefrein waarmee de held zijn liefde uitspreekt. In M is er minder aandacht voor de emoties van de held ten opzichte van Esclarmonde.⁵⁰⁴

2) wonderbaarlijke en bovennatuurlijke elementen, zoals: feeën, voorwerpen (de troon van Auberon, zijn boog, de fontein der jeugd in de paleistuin) en enkele eigenschappen/functies van de voorwerpen (beker en hoorn) en enkele magische vermogens van Auberon (bijvoorbeeld het laten verschijnen van illusies als rivieren).⁵⁰⁵ Het gevolg van deze omissies is dat Abroen geen fee is, maar een mens. Hij geniet de bescherming van God, maar hij heeft niet zo'n nauwe band met God als Auberon. Zijn rijk is geen feeënrijk, maar een aards territorium, gelegen ergens in het Oosten. Er wordt geen ruimte gelaten voor een mogelijke interpretatie van dit rijk als buitenaards of bovennatuurlijk.⁵⁰⁶ Genoemde elementen zijn waarschijnlijk weggelaten om van

⁵⁰³ Zie ook paragraaf 4.3.2.1.

⁵⁰⁴ Dit in tegenstelling tot R, waar net als in Np, de relatie tussen Huon en Esclarmonde nader is uitgewerkt.

⁵⁰⁵ Zie ook paragraaf 4.3.2.2.

⁵⁰⁶ Dit door het ontbreken van Arturiaanse elementen, als de rivier die de reizigers over moeten steken, de feeën etc. In M is de ruimte voor een interpretatie van een andere wereld er wel, zie ook paragraaf

Abroen een acceptabeler en geloofwaardiger persoon te maken. Blijkbaar werd de combinatie van een christelijk personage dat een nauwe band met God heeft, maar tegelijkertijd koning van een feeënrijk is en daarbij nog de zoon van Caesar en de fee Morgane, niet gepast en/of geloofwaardig gevonden. Elementen die aanstootgevend zouden kunnen zijn of opgevat kunnen worden als strijdig met het christelijke geloof, zijn uit het verhaal verdwenen.

3) personen: Karel de Grote, Huge en Abroen.⁵⁰⁷ Karakters van de personen hebben aan nuanceren verloren. De personages zijn eenduidiger, maar ook vlakker geworden. Extreme reacties en emoties zijn verdwenen. Dit blijkt bijvoorbeeld uit de houding van Karel ten opzichte van zijn zoon (in Np prijst hij hem; in M bekritiseert hij hem, maar stelt hem toch voor als troonopvolger). Karel komt als vorst positiever naar voren, zijn handelen wordt niet becommentarieerd. Huge is de held, daarover mag geen misverstand bestaan. Van onvolwassen zwakheden en emoties kan daarom geen sprake zijn, zoals in M waar hij (met name op de heenweg) angstig is, aan zelfbeklag lijdt en uit jeugdige overmoed handelt. Abroen is een christelijke vorst die tegen heidenen strijdt en de leugen haat. Ook bij andere personen is vervlakking waarneembaar, zoals bij Gheraert, de broer van Huge. In deel 1 is hij de loyale broer; in deel 3 de verrader. Hij heeft geen spijt van zijn daden; zijn gedrag wordt niet genuanceerd. Behalve het weglaten van elementen met betrekking tot het optreden van de hoofdpersonen, ontbreken er ook personen ten opzichte van M, zoals de hertogin van Bordeaux, de vrouw van Garin en de fee-ridder Gloriant. Dit zijn echter personen van het tweede plan die weggelaten kunnen worden zonder dat het verhaal daardoor wezenlijk verandert. Hun optreden zou – in de ogen van de bewerker – de aandacht van de handeling hebben kunnen afleiden.

De omissies hebben dus in het algemeen geleid tot vereenvoudiging en verduidelijking van de handeling. Elementen die de handeling onnodig compliceren en/of vertragen zijn weggelaten.⁵⁰⁸ Doordat het verhaal grotendeels ontdaan is van wonderbaarlijke en bovennatuurlijke elementen, is het realistischer geworden en daarmee acceptabeler voor het zestiende-eeuwse publiek.⁵⁰⁹ Dit blijkt ook uit de modificaties die in Np zijn aan te wijzen ten opzichte van M, zoals de kroning, de procedurefout en de verwijzing naar Pippijn de Korte, de vader van Karel de Grote, en de reisroute van Huge (de fantasielanden waar Huon doorheen reist ontbreken). De modificaties hebben het verhaal een andere kleur gegeven.⁵¹⁰ Zo wordt Charlot in Np in Reims tot koning gekroond, is de uitdaging tot de gerechtelijke tweekamp aangepast, treedt Ogier van Denemarken op als een van de pairs, zijn de namen van de pairs aangepast en voert Dumay een andere procedurefout aan.⁵¹¹ Deze modificaties zijn waarschijnlijk gemaakt met het oog op het publiek en wel om de volgende redenen: ter verduidelijking (de aanpassing van de uitdaging en kroning van Charlot), actualisering (de procedure-

4.3.2.2, noot 506.

⁵⁰⁷ Zie ook paragraaf 4.3.2.3.

⁵⁰⁸ Denk aan de discussie van de pairs, beschrijving tuin van Gaudisse enzovoort.

⁵⁰⁹ En wellicht ook voor de autoriteiten. Hoewel *Huyghe* desondanks op de lijst van verboden boeken stond. Zie paragraaf 4.1.2.

⁵¹⁰ Zie paragraaf 4.3.3.1.

⁵¹¹ Dumay voert een getalsargument aan (de rechtbank moet voltallig zijn), terwijl Naime in M een geografisch argument geeft (een pair mag niet in zijn eigen gebied terecht worden).

fout en optreden heraut) en herkenbaarheid van de situatie (aanpassing van de procedurefout en een heraut roept de verbanning van de held om).

Het streven naar verduidelijking, vereenvoudiging en versnelling van de handeling is prominent aanwezig, maar wordt toch niet altijd consequent doorgevoerd. Zo gaan enkele toevoegingen aan het verhaal tegen dit streven in, te weten: de heraut die Huges' verbanning (in verzen) meedeelt, het gebed van Hugu en het rederijkersrefrein waarin deze zijn liefde voor Claramonde uitspreekt. De ingevoegde passages leggen de handeling even stil om het belang daarvan te illustreren. Het betreft de verbanning van de held, zijn gevangenschap in de kerker en zijn liefde voor de dochter van de sultan. De invoeging is in twee van de drie gevallen niet gelukkig geweest, in die zin dat het handelingsverloop erdoor gehinderd wordt. De verbanning door de heraut is ingevoegd in een dialoog tussen Hugu en Karel die uiteindelijk leidt tot Huges verbanning. De informatie van de verzen loopt vooruit op wat in het proza nog moet volgen. Hierdoor treedt er verdubbeling van informatie op. Het rederijkersrefrein is ingevoegd tijdens de dialoog tussen Claramonde en Tryakel (alias Aliames). Plotseling verschijnt Hugu, die alleen door Claramonde wordt opgemerkt, om haar zijn liefde te verklaren.

Een andere wijziging die tegen het streven naar vereenvoudiging ingaat, is het stukje entrelacement in kap. 42. Hugu is met zijn gezelschap teruggekeerd uit het Oosten. Als ze in de haven van Napels aankomen splitst het reisgezelschap zich. Hugu reist met Claramonde en Astramant door naar Rome, terwijl de burgers van Bordeaux naar Frankrijk reizen. De verklaring voor deze wijziging in het verhaalverloop moet waarschijnlijk gezocht worden in de Middelnederlandse rijmtekst die aan de prozabewerking ten grondslag heeft gelegen.⁵¹²

Huyghe van Bourdeus is dus een wonderlijk avonturenverhaal dat speelt ten tijde van Karel de Grote, waardoor het een zeker waarheidsgehalte heeft.⁵¹³ Als gevolg van het weglaten van veel juridische en politieke elementen en de vooruitwijzingen naar personen die de held tijdens zijn reis over zee zal tegenkomen, is het accent in Np meer op het avonturendeel komen te liggen. Het weglaten van genoemde elementen houdt evenwel niet in dat deze *historie* hierdoor minder geloofwaardig geworden is.⁵¹⁴ De geloofwaardigheid van het verhaal hangt met andere elementen samen, zoals de christelijke moraal die beter naar voren komt door weglating van al te wonderlijke elementen die met de persoon van Abroen samenhangen.⁵¹⁵ Ook het streven naar realisme in het verhaal, kan bijdragen aan de geloofwaardigheid daarvan. Bovendien kunnen elementen die door het publiek niet herkend of begrepen worden, eveneens afbreuk doen aan de geloofwaardigheid, zodat het weglaten van deze elementen de betrouwbaarheid alleen maar groter maakt. Behalve het aspect van geloofwaardigheid is in *Huyghe*, zoals ook in veel andere prozabewerkingen het geval is, een tendens naar vereenvoudi-

⁵¹² Ik kom hierop terug in het volgende hoofdstuk, waar de Nederlandse prozatekst en de rijmfragmenten met elkaar in verband gebracht zullen worden.

⁵¹³ In de proloog wordt niet voor niets gerefereerd aan *oude gesten* en *oude gescrijften*.

⁵¹⁴ De begrippen 'historie' en 'fictie' hadden een andere lading dan tegenwoordig. Het onderscheidt was minder scherp. Zie in dit verband Resoort 1988, p. 110 en p. 123 e.v. Zie ook Vermeulen 1986, p. 180 i.v.m. de aanduiding 'historie' in de titels van prozaromans.

⁵¹⁵ Voor *Huyghe* ook geldt wat Claassens (2000, p. 189) i.v.m. *Seghelijn* opmerkt: 'betrouwbaarheid is eerder een morele dan een historische categorie'.

ging en verduidelijking zichtbaar: elementen die van de hoofdhandeling afleiden en die de begrijpelijkheid in de weg staan, zijn in het algemeen weggelaten.⁵¹⁶ Het gevolg van de sterke inkorting is dat het verhaal wel aan betekenis heeft ingeboet: de politieke betekenislaag is verdwenen. Evenmin wordt er veel ruimte gelaten voor een interpretatie van een andere, bovennatuurlijke wereld waarin Auberon zou verkeren.

Voor *Huyge van Bourdeus* en andere prozaromans geldt dat zij in een andere tijd vervaardigd zijn dan de rijmteksten; ze functioneren in een nieuwe communicatieve situatie. Ze kennen een ander productieproces en moeten aan andere, nieuwe eisen voldoen en richten zich op een ander publiek met een andere smaak.⁵¹⁷ De prozabewerkeren willen een verhaal vertellen voor een leespubliek.⁵¹⁸ Het verhaal van *Huyge van Bourdeus* is aangepast aan de eisen van de tijd.

⁵¹⁶ Zie Brandstetter 1971. Zie ook Debaene 1997, voor kenmerken van Nederlandse prozaromans en i.h.b. ook voor *Huyghe van Bourdeus*; zie Doutrepoint 1939 en Raby 1998 voor wat betreft *Huon de Bordeaux*. Genoemde kenmerken zijn ook terug te vinden in andere Nederlandse prozaromans, zie Resoort 1988 (i.v.m. *Vergi*) Schlusemann 1991 (i.v.m. met de *Hystorie van Reynaert*), Schlusemann 1995 (i.v.m. de *Limborch*-prozaroman).

⁵¹⁷ Brandstetter (1971, p. 21) ziet de prozaroman dan ook niet als een 'Entleerung und Ausbeutung des Mittelalters' maar veeleer als 'ein Umgestalten in eine neue, dem veränderten künstlerischen Bewußtsein angepaßte Form, als Umformung und Neuformung ('Transformation')'. Zie ook Pleij 1974, p. 53 e.v.

⁵¹⁸ 'Es kommt den Prosaauflösern und ihrem Publikum nicht mehr auf das Wie sondern auf das Was der Erzählung an, auf das Erzählte mehr als auf das Erzählen', aldus Brandstetter 1971, p. 20-1.